

VERGETEN HUISRAAD UIT DE FLUWELEN BURGWAL

Den Haag

VERGETEN HUISRAAD UIT DE FLUWELEN BURG WAL

EEN MATERIAALANALYSE EN HISTORISCH ONDERZOEK
NAAR HET VONDSTMATERIAAL UIT TWEE
BEERKELDERS OP EEN PERCEEL AAN DE FLUWELEN
BURGWAL IN DEN HAAG

SHIRLEY KRIKKE

Colofon

Vergeten huisraad uit de Fluwelen Burgwal

Een materiaalanalyse en historisch onderzoek naar het vondstmateriaal uit twee beerkelders op een perceel aan de Fluwelen Burgwal in Den Haag

Afstudeeronderzoek voor de bacheloropleiding Archeologie aan Saxion Hogeschool te Deventer, in opdracht van de Gemeente Den Haag, Afdeling Archeologie en Natuur- en Milieueducatie

Auteur: Shirley Krikke

Studentnummer: 458067

Afbeeldingen: Door auteur in samenwerking met A. Hagemier

Omslagfoto: Jan Josephsz. van Goyen, Gezicht op Den Haag vanuit het zuidoosten, 1650-1651, Haags Historisch Museum, Den Haag, inv./cat.nr 6-1862, objectnummer: 1862-0006-SCH

Afstudeerbegeleider opdrachtgever: Mignonne Lenoir en Monique van Veen

Afstudeerbegeleider Saxion: Annelies Pronk-Berends en Fardau Mulder

Onderzoekperiode: september 2021 tot en met februari 2022

Vormgeving: Shirley Krikke

Datum: 29 juni 2022

Versie: 4.0.

© Saxion Archeologie, Deventer, juni 2022

Handelskade 75 7417 DH Deventer

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

INHOUDSOPGAVE

LIJST VAN TABELLEN	11
VOORWOORD	13
SAMENVATTING	17
1. HOOFDSTUK 1: INLEIDING	21
1.1. PROBLEEMSTELLING	25
1.2. VRAAGSTELLING	25
2. HOOFDSTUK 2: METHODEN EN TECHNIKEN	27
2.1. ONDERZOEKSMETHODIEK EN VERANTWOORDING	27
2.1.1. Literatuuronderzoek	27
2.1.2. Materiaalanalyse	28
2.2. TOEGEPASTE METHODIEK PER DEELVRAAG	32
HOOFDSTUK 3: HISTORISCHE CONTEXT	35
2.3. DE GOUDEN EEUW EN RAMPJAAR 1672	36
2.4. DE BEERKELDER IN RELATIE TOT DE VERSTEDELIJING	37
HOOFDSTUK 4: OPGRAVINGSGEGEVENS	39
.....	42
2.5. ONLINE ARCHIEFONDERZOEK	43
HOOFDSTUK 5: MATERIAALANALYSE	45
5.1. BEERKELDER S55	47
5.1.1. Categorieën	48
2.5.2. Functiegroepen	83
2.5.3. Conclusie	85
2.6. BEERKELDER S61	89
1.1.2. Categorieën en analyse	91
5.2.2. Functiegroepen	101
5.2.3. Conclusie	104
5.3. ALGEMENE CONCLUSIE OVER BEIDE BEERKELDERS	107
HOOFDSTUK 6: DISCUSSIE	109
6.1. DISCUSSIE	109

6.1.1. Micro niveau.....	109
6.1.2. Mesoniveau	110
6.1.3. Macroniveau.....	111
HOOFDSTUK 7: CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN	113
7.1. CONCLUSIE.....	113
7.1.1. Deelvragen.....	113
7.1.2. Hoofdvraag	118
7.2. AANBEVELINGEN	119
BIBLIOGRAFIE	123
BIJLAGEN	131
BIJLAGE 1: TELLIJST VOLLEDIGE COMPLEX, BEIDE BEERKELDERS, IN MAE.	131
BIJLAGE 2: TELLIJST SPOOR 55	137
BIJLAGE 3: TELLIJST SPOOR 61	142
BIJLAGE 4: DETERMINATIE DIERLIJKE MATERIALMEN	145

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 2.1. materiaalcategorieën en selectie procedure.	29
Tabel 5.1. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beide beerkelders in N, MAE en percentages.	45
Tabel 5.2. Overzicht verschillende clusters binnen beerkelders 55 en 61.	46
Tabel 5.3. Bakselverdeling van beerkelders 55 en 61, binnen de categorie keramiek.	46
Tabel 5.4. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beerkelders 55 en 61.	46
Tabel 5.5. Overzicht verschillende clusters van vondsten van complex 55.	47
Tabel 5.6. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beerkelder 55 in N, MAE en percentages.	48
Tabel 5.7. Overzicht bakselverdeling van beerkelder 55 in N, MAE en percentages.	48
Tabel 5.8. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beerkelder 55.	49
Tabel 5.9. Bakselverdeling van beerkelders 55 binnen de categorie keramiek.	49
Tabel 5.10. Overzicht bakselverdeling van beerkelder 55 in N, MAE en percentages.	50
Tabel 5.11. Overzicht faience per type binnen spoor 55.	53
Tabel 5.12. Overzicht hoeveelheden MAE per type binnen de categorie roodbakkend aardewerk uit spoor 55.	59
Tabel 5.13. Overzicht MAE per type binnen de categorie witbakkend van beerkelder 55.	62
Tabel 5.14. Overzicht MAE per type binnen de categorie majolica van beerkelder 55.	65
Tabel 5.15. Overzicht MAE per type binnen de categorie porselein van beerkelder 55.	66
Tabel 5.16. Overzicht MAE per type binnen de categorie glas van beerkelder 55.	69
Tabel 5.17. Overzicht ketelvormen binnen het pijp-aardewerk van beerkelder 55.	76
Tabel 5.18. Functiegroepen uit spoor 55 op basis van type primaire functie.	84
Tabel 5.19. Overzicht materiaalcategorieën beerkelder 61.	89
Tabel 5.20. Overzicht verschillende clusters van complex 61.	89
Tabel 5.21. Overzicht materiaalcategorieën beerkelder 61.	90
Tabel 5.22. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beerkelder 61 in N.	90
Tabel 5.23. Bakselverdeling binnen beerkelder 61 op basis van N.	90
Tabel 5.24. Overzicht bakselverdeling van beerkelder 61 in N, MAE en percentages.	91
Tabel 5.25. MAE per type van categorie roodbakkend binnen spoor 61.	92

Tabel 5.26. Overzicht MAE per type van Faience binnen beerkelder 61.	93
Tabel 5.27. Overzicht MAE per type van majolica binnen beerkelder 61.	94
Tabel 5.28. Overzicht MAE per type van majolica binnen beerkelder 61.	95
Tabel 5.29. overzicht MAE per type binnen de categorie glas van beerkelder 61..	97
Tabel 5.30. Overzicht MAE per categorie en functie binnen beerkelder 61.	102
Tabel 5.31. Overzicht N per materiaalcategorie.	106

VOORWOORD

Voor u ligt mijn afstudeeronderzoek in de vorm van een scriptie, geschreven ter afsluiting van de studie Archeologie aan de Hogeschool Saxion te Deventer. Tijdens het verloop van mijn studie begon ik een passie te ontwikkelen voor het bestuderen en uitwerken van archeologisch vondstmateriaal, het reconstrueren van de geschiedenis op basis van zo veel mogelijk bronnen en de kunst van het vertellen van het verhaal van onze voorgangers. Het leek mij zeer interessant om binnen deze aspecten af te studeren, om te leren hoe een verhaal, dat in eerste instantie verstopt zit in vondstmateriaal, te vertalen tot een interessante en zo persoonlijk mogelijk verhaal.

In het afgelopen halfjaar heb ik mij gestort in een materiaalanalyse en literatuuronderzoek, ondersteund door een greep in de kunstgeschiedenis, om zo de dagelijkse aspecten van gebruikers van twee beerkelders aan de Fluwelen Burgwal te Den Haag te reconstrueren. Aangezien de beerkelders bestonden uit meerdere materiaalcategorieën, is per categorie een andere werkwijze en onderzoeksmethode vastgesteld. Door bovenstaande onderzoeken uit te voeren en te combineren, is dit rapport ontstaan, waarin de bevindingen over het dagelijks leven in de Gouden Eeuw in een stedelijke context te lezen zijn. Dit rapport is geschreven voor archeologen en specialisten die interesse hebben in een materiaalonderzoek binnen een gesloten context, ofwel beerkelder, met een breed scala aan categorieën.

Ik zou graag in eerste instantie de gemeente Den Haag willen bedanken voor het beschikbaar stellen van de opgravingsgegevens en het vondstmateriaal uit de twee beerkelders opgegraven tijdens veldonderzoek aan de Herengracht en de Fluwelen Burgwal in 1999. Ik zou graag mijn dank willen uitdrukken naar Mignonne Lenoir, wie heeft geholpen bij het ontcijferen van de opgravingsgegevens, en Monique van Veen, voor de begeleiding en het beantwoorden van mijn vragen. Daarnaast zou ik graag Johan van der Helm bedanken voor zijn expertise binnen materiaalsoorten, de restauratie en conservatie van objecten en de koffiemomentjes. Tevens bedank ik Andjelko Pavlovic, voor zijn hulp bij de initiële selectie- en deselectie van de metalen vondsten. Voordat ik echter kon starten met het schrijven van een dergelijk afstudeeronderzoek, was het eerst zaak om een goede opdrachtgever te vinden die een dusdanig onderzoek kan begeleiden. Hiervoor wil ik graag mijn dank uitdrukken aan Wouter Vos, die, in verband met een aankomende zomervakantie in een bizar korte tijd een opdrachtgever heeft kunnen benaderen. Tevens zou ik Annelies Pronk-Berends willen bedanken voor de tijd die zij heeft gestoken in het helpen bij de voorbereidingen voor het onderzoek en het hierna begeleiden daarvan, en het bieden van feedback en hulp. Verder wil ik Fardau Mulder bedanken voor het begeleiden van het onderzoek, het nakijken van de

meerdere conceptversies en het beantwoorden van mijn vele vragen. Tevens wil ik graag Anne Hagemeyer bedanken voor het nakijken van de conceptversie, het bewerken van de vele foto's en tabellen vanwege mijn bekende reputatie als digibee, en de steun wanneer het onderzoek even tegenzat. Daarnaast wil ik ook mijn studieloopbaanbegeleider Lize Noorda niet vergeten, wie mij tot in den treure heeft gemotiveerd om mijn afstudeerfase daadwerkelijk te bereiken. Ten slotte druk ik mijn dank uit naar mijn ouders, zonder wiens steun ik nooit was gekomen waar ik nu ben.

Shirley Krikke
Schiedam, 20 Mei 2022

„Evidence does not lie. History may be accurate, but archaeology is precise.”

Doug Scott

SAMENVATTING

In januari 1999 is in de binnenstad van Den Haag een aantal percelen aan de Herengracht en de Fluwelen Burgwal opgegraven (Herengracht1999/HER99). Hierdoor zijn de funderingen van enkele gebouwen zichtbaar geworden, eveneens een aantal beerkelders en waterputten. De opgraving en vondsten zijn echter nooit verder uitgewerkt in een dergelijk onderzoek en rapport, waardoor de mogelijke resultaten van dit onderzoek niet beschikbaar zijn voor andere onderzoeken. Twee beerkelders afkomstig van een perceel op de Fluwelen Burgwal zijn geselecteerd voor dit onderzoek, welke individueel zijn onderzocht. Naast de grote hoeveelheid materiele resten die naar boven kwamen tijdens het veldonderzoek, zijn vooral de beerkelders bijzonder. Vanwege de gesloten context en vulling vol archeologisch afval kan een kleine datering aan het complex worden gegeven, waardoor een bijzonder specifiek onderzoek kan worden uitgevoerd. De resultaten uit dit onderzoek kunnen veel informatie geven over de sociaaleconomische status van gebruikers van de beerkelder, evenals maatschappelijke invloeden, politieke voorkeuren, gezinsinvulling en algemene staat van het leven. Aangezien het leven van de gebruikers zich afspeelde in het turbulente politieke centrum van Nederland, kan dit behoorlijke inzichten geven in het leven van een inwoner van Den Haag, evenals de invloeden van de politiek direct om de hoek. Deze inzichten kunnen informatie leveren over hoe een mens zich in het verleden zou kunnen verhouden wanneer zij zich in een bijzondere historische situatie bevinden. Tevens is het van belang om te weten dat ten tijde van de datering van de beerkelders bijzondere politieke strubbelingen waren, welke uiteindelijk ook zichtbaar werden in de economie en samenleving. De welvaart die onder Willem III van het huis van Oranje werd opgebouwd, werd na zijn dood vrijwel meteen verpulverd onder het nieuwe *stadhouderloze tijdperk* (1702-1747). Aangezien in de directe omgeving van het Binnenhof veel invloedrijke personen hun residentie hielden, is de verwachting dat deze maatschappelijke onrust wellicht ook in de materiele cultuur terug te zien is. Dit zou bevestigen dat ook onder de hogere klasse van Den Haag strubbelingen voelbaar waren en implicaties hadden op de algemene levensstandaard. Dit kan worden meegenomen in analyses over contemporaine soortgelijke situaties om daar passende inschatten bij te maken, of bij het uitvoeren van wetenschappelijke onderzoeken binnen stedelijke contexten, met een soortgelijk thema.

Om de vraagstukken binnen dit onderzoek zo accuraat mogelijk te beantwoorden, is gekozen om een meervoudig onderzoek uit te voeren. Dit bestond uit een literatuuronderzoek, aangevuld met een materiaalanalyse van de inhoud van beide beerkelders. Daarnaast zijn de opgravingsgegevens bestudeerd in het kader van de ligging en voorlopige interpretatie van de beerkelders. Het literatuuronderzoek diende als basis in het verkrijgen van kennis over de historische situatie, evenals het vinden van overeenkomstige vondstcomplexen, voorwerpen,

materiaalcategorieën of methoden en technieken binnen een materiaalstudie, ter aanvulling van de materiaalanalyse. In de materiaalanalyse werd onderscheid gemaakt tussen de verschillende vondsten uit de kelders, waarna het wordt gesplitst op basis van materiaalcategorie. Hierna werd op basis van functie een verdere scheiding gemaakt, waarna het, indien mogelijk, op type en datering gebracht kan worden. De uiteindelijke resultaten zullen worden samengevat in de conclusie waarna de uitkomsten met elkaar werden vergeleken. De resultaten zijn nadien ook gemeten met de bekende historische informatie om te zien of er overeenkomstigheid in zowel het complex als in de contextuele informatie te vinden is.

Uit het onderzoek bleek dat de twee beerkelders, 55 en 61, beide een bron aan informatie boden op basis van de materiële cultuur. De beide complexen hadden een uiteenlopende vulling met meerdere materiaalcategorieën en waaronder meerdere functies zijn gevonden. De resultaten van het onderzoek zijn door de variatie brede vertegenwoordiging representatiever en kunnen worden gezien als betrouwbaar. Dit heeft er echter wel voor gezorgd dat het onderzoek enigszins verkleind moest worden door de grote hoeveelheid vondstmateriaal. In totaal zijn meer dan 2000 fragmenten behorende tot minimaal 450 objecten bestudeerd, bestaande uit acht materiaalcategorieën. Op enkele zeer gecorrodeerde fragmenten en genomen monsters na zijn verder geen de selecties gedaan.

Beerkelder 55 bleek beter gevuld met een grote hoeveelheid fragmenten en categorieën. In totaal zijn minimaal 128 objecten geobserveerd en is gedateerd van 1650-1725. De verdeling luxeartikelen ten opzichte van veelvoorkomende artikelen is bijna 50/50. Over deze beerkelder is op basis van deze aspecten gesteld dat het vermoedelijk gaat over een huishouden met een zeer hoge sociaaleconomische status. Op basis van de vele miniatures geassocieerd als poppengoed, aangevuld met enkele knikkers, kan worden gesteld dat ook kinderen onder de gebruikers van de beerkelder hoorden. Binnen deze kelder zijn ook enkele objecten aangetroffen welke indicatie geven van mogelijke Oranje sympathisanten, zoals een bord met een geschilderde leeuw en een bord met een beschrijving van een jonge Willem III van Oranje. Borden en andere voorwerpen met een politiek getinte beschrijving kwam vaker voor in de Gouden Eeuw, een turbulente tijd waarin de politiek van de Republiek zich moest herontdekken. Politieke voorkeur is goed te achterhalen op basis van deze vondsten. Beerkelder 61 bleek wat magerder gevuld, met een minder breed scala aan materiaalcategorieën. Hier zijn minimaal 85 objecten bestudeerd en is gedateerd van 1675-1750. De objecten lijken ouder dan uit kelder 55, tevens zijn de objecten wat soberder. De objecten in de kelder zijn echter wel van hogere waarde door de uitgebreide versiering en voornamelijk relatieve hoeveelheid luxeproducten. Veel glazen bekertjes, kelkglazen en flessen trekken hierbij de aandacht. Op basis hiervan kan worden gesteld dat de status van de gebruikers van deze kelder lager lag dan van de andere kelder. Er zijn geen verdere indicaties voor

politieke voorkeur of maatschappelijke invloeden aangetroffen. Wel zijn ook in deze kelder knikkers opgegraven, evenals wat grotere miniaturen welke onder poppengoed, en in dit geval speelgoed, zijn geschaard. De aanwezigheid van kinderen zou hierdoor verklaard kunnen worden. Op basis van deze resultaten, in combinatie met het onderzoek naar de opgravingsgegevens kan worden gesteld dat er een mogelijkheid bestaat dat de beide beerkelders van origine van twee verschillende percelen komen, waardoor de gebruikers effectief burens waren. De schamele inhoud van kelder 61 in vergelijking met kelder 55 zou erop kunnen wijzen dat er minder afval was of dat de kelder vaker geleegd is. Voorzichtig gezegd kan worden gesteld dat dit wellicht ook kan wijzen op de onrustige periode in Den Haag en de Republiek en de hierop volgende politieke-, en hierdoor volgende economische tegenvall, wat wellicht ook al voelbaar was in de hogere klasse van Den Haag. Kaarten en kadastergegevens lijken namelijk te tonen alsof de grond waarop de beerkelder lag verkocht is, nadat de kelder in eerste instantie gesloopt is en bij het perceel van kelder 55 gevoegd is. Ook dit, samen met de inhoud van de kelder, ondersteunt het idee van verminderde financiële mogelijkheden voor de gebruikers van beerkelder 61. Daarnaast lijkt de politieke voorkeur erg duidelijk naar voren te komen in de materiele cultuur van de gebruikers. Dit kan duiden op een sterke mening en dit maakt ook duidelijk dat de gebruikers van de beerkelders weldegelijk beïnvloed werden door de collectieve stress en -trauma.

De uitkomsten van de onderzoeken impliceren dat de politieke-, en hierop volgende maatschappelijke onrust, goed voelbaar was onder de bevolking van Den Haag. Aan de ene kant is het vermoeden van Oranjegezindheid, politieke voorkeur en welvaart, en aan de andere kant ziet men het verval, maatschappelijke- en politieke strubbelingen en oproer, en het gevolg hiervan. De implicaties van deze gebeurtenissen en de manier waarop de inwoners van Den Haag hiermee omgingen, kunnen worden meegenomen in vervolgonderzoeken naar soortgelijke onderwerpen. Ook de markten, pottenbakkers en verkooppunten lieten wellicht hun mening over politieke- en maatschappelijke problematiek doorschemeren in de producten. Groepen mensen die voor een langere tijd aan collectieve stress worden blootgesteld kunnen hierdoor wellicht beter onderzocht worden op basis van de creatieve uitingen in de materiele cultuur. Daarnaast kunnen de resultaten van het onderzoek inzicht geven in de persoonlijke relatie van de westelijke inwoner van de Republiek met de politiek en de hierbij komende problemen.

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

Dit afstudeeronderzoek is uitgevoerd ter afsluiting van de opleiding Archeologie aan Hogeschool Saxion te Deventer. Het onderzoek is uitgevoerd van oktober 2021 tot en met februari 2022. De desbetreffende vondstcomplexen waren in 1999 opgegraven, maar een verder onderzoek is nooit uitgevoerd. Hierom is de inhoud van twee beerkelders uit de opgraving beschikbaar gesteld voor dit afstudeeronderzoek. Onder begeleiding van projectleidster Monique van Veen binnen de gemeente Den Haag, afdeling Archeologie, is dit onderzoek uitgevoerd. Daarnaast heeft Mignonne Lenoir, senior KNA archeoloog bij de Gemeente Den Haag, Afdeling Archeologie, ondersteuning geboden bij uitwerken van de opgraving. Tijdens het onderzoek is tevens gebruik gemaakt van de expertises van onder andere Johan van der Helm, hoofd restaurator bij de Afdeling Archeologie, gemeente Den Haag, bij het bestuderen van het benen materiaal en Andjelko Pavlovic, Senior KNA archeoloog bij de Gemeente Den Haag, bij de eerste analyses van het metalen vondstmateriaal.

Het afstudeeronderzoek betreft een analyse van de gebruiksvoorwerpen uit twee beerkelders 55 en 61 van de opgraving Herengracht 1999 (HER99) te Den Haag, tevens opgegraven door het archeologisch team van de gemeente Den Haag. De beerkelders zijn gezamenlijk gedateerd van 1600-1750 op basis van het vondstmateriaal. De individuele beerkelders hebben in de datering een duidelijke clustervorming, waardoor materiaal uit verschillende periodes zichtbaar is, in hoofdstuk 5.1. en 5.2. wordt dieper op de datering ingegaan. Een precieze datering van de individuele kelders op basis van het vondstmateriaal was om reden van deze clustervorming moeilijk vast te stellen. Het onderzoek bestond uit een literatuuronderzoek en het uitwerken van de vondsten uit beerkelders middels een materiaalanalyse. In eerste instantie zou ook een archiefonderzoek worden uitgevoerd om meer informatie te vinden rondom te percelen aan de Fluwelen Burgwal, maar dat is gezien de tijd laten vallen. Een beknopt online archiefonderzoek is wel uitgevoerd, waarbij toch enige informatie naar boven is gekomen (hoofdstuk 3.3). Na afronding van het literatuuronderzoek en de materiaalanalyse is een KNA conform Specialistisch Rapport (Protocol 4006, deelproces 4) opgesteld (SIKB, 2018, pp. 9-17). Voor de uitwerking is gekeken naar de vertegenwoordigde materiaalcategorieën en vormen onder de voorwerpen. Vervolgens worden de functies en de dateringen vastgesteld. Ten slotte is een beknopt vergelijkend onderzoek uitgevoerd met een tweetal soortgelijke complexen uit de gemeente Den Haag, aan het Spui (Jacobs & van Veen, 1996, p. 39) en de Korte Voorhout (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 81-87). Beide complexen bevatten beerputten of beerkelders, met een vergelijkbare datering en inhoud, en tevens liggend in de binnenstad. En

vergelijking met deze twee complexen is wenselijk, aangezien het door de overeenkomstigheid van de complexen goed laat zien of de materiele cultuur vergelijkbaar is met trends uit de regio en periode.

Het onderzoek wordt uitgevoerd in opdracht van en bij de Gemeente Den Haag, Afdeling Archeologie. Vanuit het Saxion is Annelies Pronk-Berends aangewezen als begeleider bij het afstudeeronderzoek. Het eindproduct, oftewel het specialistisch rapport, zal opgesteld worden voor de gemeente Den Haag en zal een advies bevatten over eventueel vervolgonderzoek. Het rapport zal ook worden gepubliceerd via Post-It, en met toestemming ook in HBO Kennisbank, waar derden gebruik kunnen maken van het product.

De opgraving HER99 vond plaats van 01-01-1999 tot en met 30-01-1999, in opdracht van de gemeente Den Haag. Het onderzoek is uitgevoerd in verband met de sloop van de panden aan de straten. De opgravingslocatie lag in de binnenstad, de straat ligt haaks aan de Korte Poten en de Bleijenburg (figuur 1.1). Dit was gelegen in de directe omgeving van het Binnenhof en heeft hierom een rijke geschiedenis. De opgraving besloeg een aantal percelen aan de Herengracht en de Fluwelen Burgwal. De ligging van beide beerkelders, beide afkomstig van de Fluwelen Burgwal, is goed te zien op figuur 1.2. Dankzij de opgraving werd duidelijk dat hier in de 17^e eeuw een aantal huizen op de percelen was, waarvan de structuur mede dankzij de opgegraven funderingen duidelijk werden. Enkele beerkelders en een waterput werden opgegraven, tevens bleek het onderzoeksgebied een rijke bron van vondstmateriaal van meerdere materiaalcategorieën.

Het doel van dit onderzoek was het reconstrueren van de sociaaleconomische status, mate van welvaart en dagelijkse aspecten zoals gezinsindeling van de gebruikers van de beerkelders 55 en 61 uit opgraving HER99 op basis van een materiaalanalyse en literatuuronderzoek. De resultaten van de analyses van de individuele beerkelders werden nadien met elkaar vergeleken om overeenkomsten en verschillen tussen de gebruikers van de beide beerkelders in kaart te brengen. Dit helpt mee de kennis over de 17^e -eeuwse huishoudens binnen de stad Den Haag te vergroten. Uiteindelijk is er een advies opgesteld voor toekomstig aansluitend onderzoek.

Daarnaast zal op basis van de uitkomsten van de onderzoeken gekeken worden naar de materiële cultuur, welvaart, religie, politieke voorkeur, gezinsopbouw en eventuele uitgevoerde ambachten van de gebruikers van de beerkelders, ook wel sociaaleconomische status of, bij het bestuderen van een langere periode, -ontwikkeling genoemd. Tevens kan de tijdsperiode waarin de beerkelders functioneel waren worden vastgesteld, op basis van de dateringen van het vondstmateriaal. Beerkelders werden echter vaak gelegegd of verbouwd, waardoor

een beerkelder ouder kan zijn dan het vondstmateriaal aantoont. Een beerkelder kan ook nooit als volledig worden gezien, aangezien maar een deel van het huishoudelijk afval in de beerkelder terechtkwam. In het onderzoek moet dus rekening gehouden worden met het feit dat het vondstmateriaal een verwrongen beeld kan geven van de materiële cultuur van de gebruikers van de objecten uit de beerkelders. Deze nadelen in acht nemend, is het onderzoek uitgevoerd aangezien het goed geconserveerde materialen betreft, welke desalniettemin een goed beeld kunnen weergeven van de aspecten van het leven van de gebruikers van de beerkelders gezien de grote hoeveelheid van het vondstmateriaal en de omvang daarvan. Daarnaast worden beide beerkelders gezien als grote complexen (>100 objecten) met veel verschillende gebruiksfuncties. Beide complexen kunnen hierdoor wel gezien worden als vollediger en betrouwbaarder.

Figuur 1.1. Topografische weergave van het onderzoeksgebied in de binnenstad van Den Haag. Bron: Gemeente Den Haag

● Onderzoeksgebied

Figuur 1.2. Ligging van het onderzoeksgebied, rood omlijnd. Bron: gemeente Den Haag.

1.1. Probleemstelling

Beerkelders zijn voor archeologen een bron van informatie, door de gesloten context (al wordt deze definitie bekritiseerd), de vondsten binnen een dergelijke put of kelder, en de opbouw en vulling van een constructie. In 1999 is de opgraving HER99 in gang gezet waarbij onder andere een aantal vondstcomplexen zijn opgegraven, waaronder twee beerkelders. De opgraving is echter nooit helemaal uitgewerkt en alleen kort beschreven (van Veen, 1999, pp. 369-370), waardoor een groot deel van de informatie over de Herengracht en de Fluwelen Burgwal nog niet toegevoegd is aan de al beschikbare kennis. Binnen dit onderzoek is gekozen om de twee individuele beerkelders te analyseren, onderzoeken en te vergelijken met elkaar en andere overeenkomstige vondstcomplexen uit Den Haag. Dit wordt gedaan om de informatiehoeveelheid over Den Haag aan te vullen voor mogelijk extra onderzoek of verdere studie. Daarnaast kan de informatie worden gebruikt bij het in- en voorlichten van eventuele geïnteresseerden. In dit onderzoek worden enkel de materiële vondsten uit beide beerkelders onderzocht. De vulling en opbouw van de kelder, eventuele monsters en overige bijzonderheden zijn niet meegenomen bij dit onderzoek, in verband met de tijd en grootte van het onderzoek. Er zijn in totaal zeven verschillende categorieën onderzocht, waar niet overal evenveel voorkennis over was. Hierdoor moest extra tijd worden gestoken in het opdoen van de benodigde kennis, wat het uitvoeren van het onderzoek kan benadelen vanwege de periode waarin het onderzoek moet worden uitgevoerd. Het betrof in totaal vijftien dozen aan vondstmateriaal en een aantal complete objecten welke al waren gerestaureerd. Door de enorme hoeveelheid vondsten kan een representatief beeld van de periode en het onderzoeksgebied worden gecreëerd. Dit kan echter ook erg groot worden, waardoor het overzicht misschien moeilijk blijft te zien. Dit onderzoek is relevant, aangezien er wel eerder onderzoeken zijn gedaan in de binnenstad van Den Haag, maar een dergelijk complex met twee beerkelders kan zeer veel toevoegen aan de al bestaande kennis over een zeer klein stukje Den Haag. Het kan meer informatie bieden over de ontwikkeling van Den Haag tijdens een cruciaal punt in de geschiedenis, namelijk de vorming van de Republiek der Nederlanden.

1.2. Vraagstelling

Dit onderzoek is uitgevoerd op basis van een hoofdvraag en deelvragen. De deelvragen zijn onderverdeeld in verschillende schaalniveaus. De vragen zijn ingedeeld op basis van een meso-, micro- en macroniveau. Het microniveau bestaat uit de materiaalanalyse en de daarbij horende resultaten, historische informatie wordt bestudeerd onder het mesoniveau en binnen het macroniveau worden de uitkomsten van de individuele onderzoeken met elkaar vergeleken. In dit onderzoek zijn negen deelvragen opgesteld, welke onderstaand per schaalniveau zijn

toegelicht. Per onderzoeksvraag zal de daarbij uitgevoerde onderzoeksmethode ontleed worden.

Het primaire doel van het onderzoek is het beantwoorden van de hoofdvraag op basis van de uitkomsten van de verschillende deelvragen. De hoofdvraag luidt als volgt:

- Wat draagt de vergelijking van de twee beerkelders S55 en S61 uit HER99 bij aan de reeds bekende informatie over de sociaaleconomische status van de gebruikers van de beerkelders tussen de 17de en 18de eeuw in de Fluwelen Burgwal en het onderzoeksgebied Den Haag?

Onderstaande deelvragen zijn opgesteld om de hoofdvraag op te delen. De deelvragen zijn opgedeeld in een meso-, micro-, en macroniveau.

Microniveau – het materiaal en de analyse

1. Welke materiaalcategorieën zijn aanwezig?
2. Wat waren de functies van de verschillende gevonden voorwerpen?
3. Wat is de datering van het vondstmateriaal uit de beerkelders?
4. Welke historische informatie kan worden gekoppeld aan de oorspronkelijke gebruikers van de voorwerpen?
5. In hoeverre geeft het vondstmateriaal aanwijzingen over sociaaleconomische status van de oorspronkelijke gebruikers van het materiaal?

Mesoniveau – de historische situatie en literatuuronderzoek

6. Wat is er bekend over de historische en sociaaleconomische ontwikkeling van de huishoudens in een stedelijke context tussen de 17e en begin 18e eeuw?
7. Wat was de sociaaleconomische status van bewoners van de Fluwelen Burgwal tussen de 17e en 18e eeuw op basis van het literatuuronderzoek?
8. Wat kan de ligging en overige informatie uit de opgravingsgegevens toevoegen aan de resultaten van het literatuuronderzoek en de materiaalanalyse van de opgraving HER99?

Macroniveau – vergelijking van de resultaten van de individuele beerkelders

9. Wat zijn de verschillen tussen vondstcomplex spoor 55 en 91 op basis van de materiaalanalyses?

HOOFDSTUK 2: METHODEN EN TECHNIEKEN

2.1. *Onderzoeksmethodiek en verantwoording*

Binnen dit onderzoek is gekozen om een materiaalanalyse te combineren met een literatuurstudie. De materiaalanalyse betreft objecten afkomstig uit een archeologische context, waarvan de vondsten sinds 1999 opgeslagen liggen in het depot van de gemeente Den Haag. Het literatuuronderzoek wordt gevormd door onder andere *peer-reviewed* artikelen over de geschiedenis van Den Haag, de ontwikkeling van de maatschappelijke orde, politieke contexten, de ontwikkeling van vergelijkbare steden en de algemene studie naar de beerkelder, wetenschappelijke boeken, bundels en publicaties. Daarnaast is een beknopt online onderzoek in de Haagse archieven uitgevoerd waar enige informatie uit is gekomen. Dit onderzoek is meegenomen onder het literatuuronderzoek, aangezien in eerste instantie een volledig archiefonderzoek zou worden uitgevoerd. In onderstaande paragrafen worden de verschillende onderzoeksmethoden verder toegelicht. In de laatste paragraaf wordt per deelvraag uitgelegd welke methodiek hiervoor is toegepast.

2.1.1. Literatuuronderzoek

Het afstudeeronderzoek is gestart met een literatuuronderzoek, om middels het bestuderen van archeologische opgravingsrapporten, wetenschappelijke artikelen en boeken deelvragen 6 tot en met 8 te kunnen beantwoorden. De archeologische rapporten bevatten relevante informatie over beerkelders binnen een soortgelijke stedelijke context of andere materiaalstudies van andere contexten, in het bijzonder binnen de regio Zuid-Holland en Den Haag. De site *Dans Easy* is gebruikt voor de raadpleging van de rapporten (<https://easy.dans.knaw.nl>). Daarnaast is uitgebreid gebruik gemaakt van de bibliotheek van de gemeente Den Haag voor het raadplegen van eerder uitgevoerde onderzoeken binnen Den Haag. Bronnen zoals *Steden in Scherven* door Bartels (Bartels, 1999a; Bartels, 1999b) zijn intensief gebruikt bij de interpretatie van het aardewerk, evenals *Glas in Glans* van Henkes (Henkes, 1994) voor het determineren van de glsvondsten.

De boeken en wetenschappelijke artikelen zijn geselecteerd op basis van de vondstcategorieën uit soortgelijke vondstcomplexen of wanneer er methoden of technieken worden gebruikt welke bevorderlijk kunnen zijn bij het uitvoeren van de materiaalanalyse. Daarnaast zijn artikelen uit archeologische tijdschriften geraadpleegd bij het bestuderen van bodemkundige- en bouwhistorische aspecten. Tevens is gebruik gemaakt van de verschillende collecties in het Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (<https://www.cultureelerfgoed.nl>), aangezien hier een groot

aantal archeologische voorwerpen op te zien is welke informatie bieden bij soortgelijke objecten binnen dit onderzoek.

In eerste instantie was de keuze gemaakt om de gehele geschiedenis van Den Haag uit te leggen toen dit onderzoek werd gestart. Dit bleek echter te veel om helemaal te kunnen beschrijven, waardoor gekozen is om enkel de historische situatie ten tijde van de datering van de beerkelders te beschrijven, ofwel 1600-1750. Binnen deze periode zijn veel politieke gebeurtenissen voorgekomen, welke invloed hadden op het dagelijks leven van de inwoners van Den Haag, tevens een vormende periode voor heel de Republiek der Nederlanden.

Een beknopt online archiefonderzoek is uitgevoerd, waardoor enkele mogelijke informatie over de bewoners alsnog aan het licht is gekomen. Echter, aangezien de stukken niet in konden worden gezien, is niet te bevestigen of de informatie daadwerkelijk over de gebruikers van de beerkelders gaat. De informatie is wel meegenomen in het onderzoek, aangezien het bijdraagt aan het reconstrueren van de gemiddelde welvaart en sociaaleconomische status van de *Fluwelen Burgwal*. Meer over de uitkomsten van het beknopte onderzoek in hoofdstuk 3.3.

2.1.2. Materiaalanalyse

Deelvragen 1 tot en met 5 worden beantwoord door middel van een materiaalanalyse gecombineerd met een literatuuronderzoek, waarbij de verschillende materiaalcategorieën afkomstig uit beerkelder 55 en 61 zijn bestudeerd. In totaal zijn acht verschillende materiaalcategorieën verzameld uit de beerkelders, tevens zijn er monsters genomen welke in 1999 zijn gezeefd en beschreven.

De twee beerkelders zijn individueel onderzocht en geanalyseerd, waardoor de sociaaleconomische status van de gebruiker per beerkelder kan worden gereconstrueerd. Hierna worden beide analyses met elkaar vergeleken om op grotere schaal de sociaaleconomische status te schetsen. Een literatuuronderzoek wordt gebruikt om de materiaalanalyse te onderbouwen en om vondstparallellen en voorbeelden uit de geschiedenis te vinden. Tijdens de materiaalanalyse is een determinatietabel ingevuld met de verschillende observaties per object. Deze tabel is later gebruikt voor het uitvoeren van de analyse op basis van grafieken en tabellen. Tijdens het onderzoek zijn in totaal zeven verschillende materiaalcategorieën bestudeerd. In tabel 2.1 is een opsomming te zien van de materiaalcategorieën en de verzamelde variabelen per categorie. De categorieën *hout* en *botanische resten* zijn in de tabel wel uitgelegd, maar niet meegenomen in het onderzoek in het kader van de tijd en het afbakenen van het onderzoek. De houten vondsten waren in de loop der tijd ook vergaan, waardoor verder onderzoek niet mogelijk bleek.

Tabel 2.1. materiaalcategorieën en selectie procedure.

Materiaalcategorieën en selectie procedure		Gedocumenteerde variabelen
Keramiek	<i>Van de keramieken vondsten zijn alle objecten bestudeerd tijdens de analyse. Sommige vondstnummers moesten opnieuw gesplitst en/of gedetermineerd worden.</i>	Gewicht; DSN; baksel; kleur; vorm
Glas	<i>Binnen de categorie glas zijn alle vondsten meegenomen in de analyse. Ook hier was het soms zaak dat vondstnummers opnieuw gesplitst en/of gedetermineerd moesten worden.</i>	Gewicht; kleur; vorm
Metaal	<i>De meeste van de metalen vondsten waren zwaar gecorrodeerd en hierdoor niet meer determineerbaar. Hiervan zijn de meeste voorwerpen gedeselecteerd. Een enkel object kon schoongemaakt en geconserveerd worden. Enkele voorwerpen waren al geconserveerd, welke goed bewaard zijn gebleven.</i>	Gewicht; vorm
Been/bot	<i>De beenen voorwerpen zijn allemaal aanschouwd en meegenomen in de analyse. Benen vondsten zonder functie zijn niet meegenomen in het onderzoek.</i>	Gewicht
Bouwmateriaal	<i>Tijdens het archeologisch onderzoek aan de Herengracht en de Fluwelen Burgwal zijn enkel fragmenten van faience tegels getroffen. Hierdoor is de categorie niet verder opgesplitst en zijn enkel tegels onderzocht.</i>	Gewicht; afmeting
Hout	<i>Tijdens het initiële onderzoek zijn er enkele houten vondsten in de vorm van takjes geobserveerd. Deze zijn vermoedelijk na de periode in het depot vergaan en niet meer bruikbaar. Hierom zijn de houten vondsten gedeselecteerd.</i>	N.v.t.
Pijpaardewerk	<i>Het pijpaardewerk bestaat uit losse pijpenstelen- en koppen. Het pijpaardewerk is opnieuw gesplitst en gedetermineerd, alle vondsten zijn meegenomen.</i>	Gewicht; ketelvorm
Natuursteen	<i>Tijdens het onderzoek zijn vier gitstenen kralen opgedoken. Deze zijn meegenomen in de analyse.</i>	Gewicht
Botanische resten	<i>Naast de verschillende materiaalcategorieën zijn er ook enkele monsters genomen van de bodem in de beerkelder. Deze zijn in 1999 gezeefd en beschreven, maar niet meegenomen in het onderzoek vanwege het feit dat het uitvoeren van een ecologisch onderzoek teveel tijd zou kosten. Hierover is een advies opgesteld.</i>	

Binnen de analyse van glas en keramiek is gebruik gemaakt van *MinMAE* als kwantificatiesysteem. Dit is een methode om aan te geven hoeveel unieke objecten binnen een vondstcomplex geteld worden. Elk fragment wordt hiervoor bekeken om te zien of ze tot minimaal één of meer objecten toebehoorden. Aangezien het aantal objecten meer zegt over de sociaaleconomische status van een gebruiker dan het aantal scherven, is gekozen voor MAE als systeem in plaats van n (hoeveelheid scherven). De n waarde is echter wel geteld en meegenomen, aangezien dit informatie biedt over de fragmentatie in de complexen.

Voor het determineren van het glas en keramiek is gebruik gemaakt van het Deventer Systeem. Dit is een classificatiesysteem dat wordt gebruikt voor het determineren van laat- en postmiddeleeuws aardewerk en glas. Het Deventer Systeem is in de jaren '80 van de vorige eeuw opgezet door Hemmy Clevis, Jaap Kottman en Jan Thijssen om orde in het beerputonderzoek te creëren. Door een typenummer toe te voegen aan de verschillende vormen binnen de verscheidenen baksels, bijvoorbeeld r-kop-1, is het mogelijk om een ordelijk overzicht te maken van het aardewerk en glas dat in Nederland is opgegraven. R staat hier namelijk voor het baksel, ofwel roodbakkend aardewerk, *kop* voor de functie en het getal voor het typenummer waar het onder schaaft. Het Deventer Systeem is vernoemd naar het eerste rapport wat is gebruikt om het classificatiesysteem op te starten, welke een vondstcomplex uit Deventer betreft (Geerligts, 2017). Het Deventer Systeem is ook gepubliceerd als het boek *Steden in Scherven* van Michiel Bartels (Bartels 1999a; Bartels 1999b). Bij het gebruik van het Deventer Systeem wordt gebruik gemaakt van een tellijst. Hier wordt ieder type afgebeeld in de vorm van een tekening van het profiel van het object. Tevens wordt ieder objecttype middels standaard punten gedetermineerd, waardoor een lange beschrijving onnodig is. Het determineren aan de hand van het Deventer Systeem wordt gezien als voordelig voor veel archeologen en laat- en postmiddeleeuwse materiaalspecialisten. Vanwege de duidelijke typologie en terminologie kunnen objecten makkelijker beschreven worden, waarna het ook makkelijker vergeleken kan worden in verschillende publicaties. Het Deventer Systeem wordt daarbij ook continu *up-to-date* gehouden met nieuwe types en bevindingen. Dit kan echter ook een nadeel zijn wanneer oudere rapporten gereviseerd worden. Hieruit kan blijken dat eerder onderzoek niet meer klopt volgens het Deventer Systeem omdat types onder andere codes zijn geplaatst of een andere functie of datering hebben gekregen. Daarnaast kan het systeem soms verwarring opleveren door de aanduiding van verschillende objecten. Onder de code *bor*, ofwel bord, worden ook objecten geschaard die onder schaal of kom hadden kunnen geplaatst. Hierdoor kan het soms lastig zijn een functie van een object binnen het systeem vast te stellen, daar zijn immers ook gebruikersporen voor nodig. Een object kan namelijk voor een andere functie zijn gebruikt dan waarvoor het oorspronkelijk bedoeld was. Het systeem wordt tegenwoordig door veel meer

archeologen gebruikt als classificatiesysteem, waardoor onderzoeken uniformer worden.

De overige materiaalcategorieën zijn hierna bestudeerd, te beginnen met het bouwkeramiek. Dit is gedetermineerd aan de hand van *De Nederlandse Tegel* (Pluis, 2013) en het determineren werd ondersteund middels een literatuuronderzoek. Hiervoor is gekeken naar de afmeting, beschrijving en eventuele markeringen van de maker. Op basis hiervan kon een datering aan het object gegeven worden. Nadat het bouw materiaal bekeken is, zijn de metalen objecten bestudeerd. Deze zijn bestudeerd middels een literatuuronderzoek en hulp van de archeologen en specialisten van Den Haag. Enkele objecten zijn geselecteerd, waarna ze eerst zijn schoongemaakt, beschreven, gedetermineerd en indien mogelijk gedateerd. Een aantal benen objecten is nog bestudeerd. Hierbij is gekeken naar het soort materiaal waarvan het object gemaakt is, zoals bijvoorbeeld schildpad, hoorn, ivoor of tand, op basis van de verwerking van het materiaal. Hiervoor is onder andere *Het handboek voor de determinatie van harde dierlijke materialen* gebruikt (Rijksoverheid, 2013). Tevens is hiervoor een literatuurstudie ingezet. Voor de determinatie van het natuursteen is van de expertise van Senior KNA-archeoloog Monique van Veen gebruik gemaakt. Er is daarnaast binnen literatuur gezocht naar aanvullende informatie over soortgelijke stenen kralen. Als laatste categorie is het pijpafdrukwerk aanschouwd. Dit is in eerste instantie op vorm van de kop en vorm/dikte van de steel ingedeeld. Hierna is gekeken naar het hielmerk van de pijp, indien aanwezig. Het hielmerk kan een goede indicatie geven van de maker en herkomst van het pijpafdrukwerk. Daarnaast helpt de vorm van de kop en steel van de pijp bij het dateren van het object. Nadat het hielmerk is bekeken, is gekeken naar verdere versieringen, stempels of randen op het object. Op basis van deze informatie is de pijp uiteindelijk gedetermineerd aan de hand van Duco, *De Nederlandse kleipijp* en *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda* (Duco 1987; 2003). Daarnaast is verdere literatuur geraadpleegd om eventuele parallellen, soortgelijke onderzoeken of vondstcomplexen en voorbeelden te vinden om de analyse te ondersteunen.

2.2. Toegepaste methodiek per deelvraag

Microniveau

1. Welke materiaalcategorieën zijn aanwezig?

Om deze deelvraag te beantwoorden is een materiaalanalyse uitgevoerd. De materiaalanalyse is opgebouwd uit het bestuderen, beschrijven, determineren en indien mogelijk dateren van de verschillende objecten uit de twee beerkelders. Waar nodig zijn de scherven of andere soorten materiaal opnieuw gesplitst en genummerd, waarna in een tabel de verschillende kenmerken werden genoteerd.

2. Wat waren de functies van de verschillende gevonden voorwerpen?

Om de functies van verschillende objecten te bepalen is gekeken naar vorm, gebruikssporen, glazuur, kleur en baksel. Op basis hiervan is gekeken tot welke functiecategorie het object behoorde, zoals keukengerei, opslagmateriaal, serviesgoed of siergoed. Om deze deelvraag te beantwoorden is de materiaalanalyse uitgevoerd.

3. Wat is de datering van het vondstmateriaal uit de beerkelders?

Om de datering van het materiaal uit te vinden, zijn de uitkomsten van deelvragen één en twee gecombineerd om hierna middels literatuur een parallel te vinden. Bij het vinden van een parallel wordt gekeken naar uiterlijke kenmerken, evenals onder andere functie en afmeting. Op basis hiervan kan het op een tijdlijn van typochronologische veranderingen worden geplaatst.

4. Welke historische informatie kan worden gekoppeld aan de oorspronkelijke gebruikers van de voorwerpen?

Om deze deelvraag te beantwoorden is gekeken welke literatuur en historische bronnen kunnen worden gekoppeld aan het perceel aan de Fluwelen Burgwal en daarmee ook hopelijk de bewoners en dus eigenaren van het vondstmateriaal. Dit wordt gedaan om de geschiedenis van de bewoners van het pand aan de Fluwelen Burgwal zo compleet mogelijk te reconstrueren, op basis van een literatuuronderzoek en een klein archiefonderzoek met online primaire bronnen.

5. In hoeverre geeft het vondstmateriaal aanwijzingen over sociaaleconomische status van de oorspronkelijke gebruikers van het materiaal?

Om deze informatie te verkrijgen is gekeken naar de uitkomsten van de materiaalanalyse, waarbij de beide beerkelders afzonderlijk van elkaar zijn beschreven en geanalyseerd. Op basis van deze afzonderlijke analyses kan een inschatting worden gemaakt van de sociaaleconomische status van de afzonderlijke gebruikers van het vondstmateriaal uit de beerkelders, op basis van wat er af te lezen valt over politieke voorkeur, godsdienst, gezinsopbouw en tot welke bevolkingsrang het huishouden behoorde.

Mesoniveau

6. Wat is er bekend over de historische- en sociaaleconomische ontwikkeling van de huishoudens in Den Haag tussen de 17e en begin 18e eeuw?

Om deze deelvraag te beantwoorden wordt gebruik gemaakt van een literatuuronderzoek naar gegevens die in verband kunnen worden gebracht met Den Haag en haar bewoners, ten tijde van de Gouden Eeuw tot om en nabij halverwege de 18e eeuw. Daarnaast wordt een literatuurstudie naar relevante rapportages uitgevoerd om zo een beeld te krijgen van de sociaaleconomische ontwikkelingen van andere huishoudens in de regio.

7. Wat was de sociaaleconomische status van bewoners van de Fluwelen Burgwal en Herengracht tussen de 17e en 18e eeuw?

Om deze deelvraag te beantwoorden is middels een literatuuronderzoek een inschatting gemaakt van de gemiddelde bewoner aan deze straten. Door andere onderzoeken in de omgeving of onderzoeken in soortgelijke stadse omstandigheden te vergelijken kan een beeld geschetst worden. Hierna kan een historisch onderzoek inzicht geven in de gemiddelde bewoner en de sociaaleconomische status die hiermee gepaard gaat.

8. Welke informatie kan er uit de opgravingsgegevens geconstateerd worden?

Er is voor het beantwoorden van deze deelvraag gebruik gemaakt van de gegevens aangeleverd door de gemeente Den Haag, betreffende de opgraving HER99. Dit omvat gedigitaliseerde informatie, waaronder veldtekeningen, dagrapporten, foto's, vondstenlijsten en overige informatie. Dit wordt bestudeerd om een beeld te krijgen van de context van de beerkelders behorende bij de percelen. Deze informatie draagt bij aan het verkrijgen van achtergrondinformatie om zo een kloppend historisch beeld te reconstrueren.

Macroniveau

9. Wat zijn de verschillen tussen vondstcomplex spoor 55 en 91 op basis van de materiaalanalyses?

Deze deelvraag combineert het literatuur- en historisch onderzoek met de materiaalanalyse, om hieruit een conclusie te trekken over de sociaaleconomische status van de oorspronkelijke gebruikers van het materiaal. Dit is gedaan door de uitkomsten van de onderzoeken eerst per beerkelder te bundelen en op basis hiervan per beerkelder een profiel te schetsen van de mogelijke bewoner. Hierna zijn de resultaten van de beide beerkelders met elkaar vergeleken om de verschillen tussen status waar te nemen, waardoor een beeld kan worden gevormd van de sociaaleconomische status van de bewoners van het pand aan de Fluwelen Burgwal.

De uitkomsten van de deelvragen zullen worden gebundeld in het hoofdstuk conclusie, waarna van beide complexen op basis van de uitkomsten hopelijk een realistische reconstructie kan worden gemaakt.

HOOFDSTUK 3: HISTORISCHE CONTEXT

Om de uitkomsten van de materiaalanalyse beter te begrijpen, is het noodzakelijk om de context van het vondstcomplex te begrijpen. Hierbij is het van belang om toe te spitsen op de historische situatie ten tijde van de datering van de vondstcomplexen. Beide beekelders worden gedateerd binnen een deel van de Gouden Eeuw, van 1600-1750 op basis van het vondstmateriaal, en bevinden zich in een werkelijke *hot-spot* van historische gebeurtenissen – en de nasleep daarvan.

De zeventiende eeuw was een turbulente periode vol bijzondere gebeurtenissen op politiek- en maatschappelijk vlak voor de Republiek der Nederlanden. Begin zeventiende eeuw start in het westen van de Republiek de Gouden Eeuw, een periode vol rijkdom en handel. Belangrijk in de beeldvorming is de ontwikkeling van Den Haag als politiek centrum, waar zich in de Gouden Eeuw een bijzondere omschakeling binnen de bestuurlijke machten afspeelt. Aangezien deze gebeurtenis de fundamenteën van de politiek binnen de Republiek omgooit, is het van belang deze situatie mee te nemen in de materiaalanalyse, aangezien dit wellicht invloed had op de contemporaine trends in de materiële cultuur. Gebruikers van de beerkelders hebben deze gebeurtenissen waarschijnlijk meegemaakt, en zullen hier wellicht ook door beïnvloed zijn.

Als de geschiedenis van de stad is besproken, zal hierna worden toegespitst op het soort vondstcomplex van dit onderzoek en haar geschiedenis, de beerkelder. In deze paragraaf zal dieper worden ingegaan op de ontwikkeling van de beerkelder, vooral in relatie tot de opkomst van de verstedelijking van Nederland. Dit is van belang aangezien de beerkelder een grote rol heeft gespeeld in het ontwerp van de moderne stad en geeft in deze zin veel informatie over het soort gebruik van een dergelijke kelder.

Figuur 0.1. Oude indeling van Den Haag, ofwel 1616 of 1648. Lodovico Guicciardini (1521-1589) - België
Inferioris descriptio emendata cum circumiacentium regionum confinijis. University of Amsterdam, HB-KZL

2.3. De Gouden Eeuw en Rampjaar 1672

Figuur 0.2. Gezicht op Den Haag vanuit het zuidoosten; op de voorgrond de Trekvliet, 1650-1651 Jan van Goyen. Bron: The Hague Historic Museum // Haags Historisch Museum.

Aan het begin van de 17e eeuw start voor Den Haag zelfs een bijzondere periode, de start van de Gouden Eeuw breekt aan, waarin Den Haag zich ontwikkelt als regeringscentrum van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De eerste handelsverbindingen met het verre Oosten waren gelegd en de dure producten zoals onder andere specerijen verkochten zeer goed. De gehele westelijke regio van de Nederlanden zal een direct resultaat van de groeiende handel hebben gevoeld door een enorme stijging in welvaart, Den Haag groeide in bewonersaantallen, bebouwing en het was een zeer rustige periode. De vredige staat van Den Haag ten tijde van 1650 is goed te zien in figuur 3.2, waar een panorama van Den Haag door van Goyen geschilderd is.

Willem III van het huis van Oranje zal in 1672 de rol van stadhouder op zich nemen na de dood van zijn vader in 1650, waarmee hij ook een einde maakt aan het *Stadhouderloze Tijdperk* (Ministerie van Algemene Zaken, 2022). Willem was een protestant en heeft vanuit zijn geloof deelgenomen aan verschillende oorlogen en veldslagen (Price, 1988, p. 69). Hierom werd hij gezien als voorvechter van het protestantisme. Voordat hij de rol van stadhouder op zich kon nemen, nam het toenmalige bestuur van de Nederlanden het op zich om te voorkomen dat er opnieuw een stadhouder zou komen.

Toen het Rampjaar 1672 aanving veranderde er veel voor de bestuurlijke situatie in de Nederlanden. Het werd aan meerdere kanten aangevallen door Engelsen, Fransen en de bisschoppen van Münster en Keulen. De spanningen zullen ook zeer goed te voelen zijn voor de gebruikers van de beekelders. Ondertussen groeide ook de strijd tussen Willem III van Oranje en gebroeders Johan en Cornelis de Witt, wie eerder plannen leken te hebben om Willem het stadhouderschap voorgoed te ontnemen. Deze strijd zorgde ook voor verdeling onder het volk,

aangezien een deel van het volk zich als Orangist, ofwel aanhanger van het huis Oranje, of juist als voorstander van de Republiek zag. Dit was natuurlijk extra voelbaar in de westelijke provinciën, waar men een stuk dichterbij de nationale politiek betrokken was. Deze tweedeling in voorkeur voor Orangisten of Republikeinen wordt ondersteund door observaties van de materiele cultuur van de gebruikers van de beerkelders, een bordje met een afbeelding van Willem III is namelijk bestudeerd. Het volk van de Republiek was *redeloos*, de regering *radeloos* en het land *reddeloos* door de politieke onrust, militaire tegenslagen en verschillen tussen geloofsovertuiging (Dreiskämper, 1998, p. 12). Willem wist in 1672 het volk tegen de beide broeders de Witt te keren, waardoor Willem alsnog werd gekozen tot stadhouder en de broeders de Witt door een boze menigte werden vermoord. Hierna volgde een tijd van economische neergang. Rechtsinstellingen sloten, scholen bleven dicht en banken konden geen dienst leveren. Na een periode van relatieve welvaart moest het land nu opnieuw beginnen onder een nieuw politiek systeem. Na de dood van Willem III in 1702 ging de Republiek een tweede *Stadhouderloze Tijdperk* tegemoet. Deze periode van neergang moet vooral in Den Haag goed voelbaar zijn geweest. Ondernemers in de stad werden direct getroffen, waardoor de economie in Den Haag een opstoot kreeg.

2.4. *De beerkelder in relatie tot de verstedelijking*

Nederland is van oudsher een land vol boeren en landbouw. Vanaf om en nabij 1100 na Christus begonnen zich binnen de toen geldende feodale structuren ook bewoningscentra te ontwikkelen, op sommige plekken al eeuwen eerder (bijvoorbeeld Deventer/Tventre, 9^e eeuw). Binnen deze centra, vaak gelegen op tactische kruispunten van wegen, vond men militaire versterkingspunten, administratieve nederzettingen en geestelijke kringen (Diederiks & Verkerk, 1972, p. 105). Rond het begin van de 13^e eeuw begonnen de eerste bewoningscentra ook stadsrechten te verkrijgen (Speet, 2008, p. 55). Archeologisch onderzoek toont aan dat zodra boerderijen plaats moesten maken voor bebouwing in een stedelijke context, ook beerkelders werden gebouwd (van Oosten, 2015, p. 25). Beerkelders staan in verband met verstedelijking aangezien er in een dichtbevolkte context ook sprake moet zijn van een goed systeem om fecaliën te lozen, de geschiedenis leert dat dit nauw verbonden is met de algemene hygiëne van de bevolking (van Oosten, 2015, p. 20). In de stad Den Haag is het fenomeen *beerkelder* ook bekend in haar geschiedenis. In meerdere opgravingen in de stad zijn restanten van beerkelders aangetroffen, wiens inhoud veel kan vertellen over de sociaaleconomische status van de gebruiker van deze kelder.

Een beerkelder is een put waar de beer, ofwel menselijke uitwerpselen, opgevangen worden. Er wordt gesproken van ofwel vaak een bakstenen beerput of een beerkelder, welke vierkant is (figuur 3.3) (van Oosten, 2015, p. 49). Deze kelder kan gebruikt worden door één huishouden of gezamenlijk met meerdere huishoudens en wordt ook wel de voorloper van het moderne riolsysteem genoemd. Een beerkelder is een bron van veel informatie bij een archeologisch onderzoek, aangezien een beerkelder ook gebruikt werd als afvalput, en hierdoor ook verschillende archeologische objecten kan bevatten. De onderzochte beerkelders zijn spoor 55 en 61 en zijn aangetroffen tijdens het archeologisch onderzoek dat is uitgevoerd op de Herengracht 1 en de Fluwelen Burgwal 2-8 te Den Haag in januari 1999 (van Veen, 1999, pp. 369-370). Op basis van het vroegste materiaal uit de beerkelders stond er rond 1650 al bebouwing. De beerkelders bevatten verschillende materiaalcategorieën, onder de te onderzoeken categorieën vallen (bouw)keramiek, glas en enkele metalen en tinnen voorwerpen, fragmenten pijpaaarde en enkele benen objecten.¹ Beerkelders zijn voor archeologen een bron van informatie door de vele soorten materiaalcategorieën die er in worden aangetroffen. Daarnaast is een beerkelder een zeer gesloten context, waardoor het veel informatie kan geven over de eigenaar van het afval in een specifieke periode.

Figuur 0.3. Beerkelder 61 met beergoot. Bron: gemeente Den Haag.

¹ Interne vondstenlijsten HER99, 05-01-1999 –30-01-1999, gemeente Den Haag, afdeling Archeologie.

HOOFDSTUK 4: OPGRAVINGSGEGEVENEN

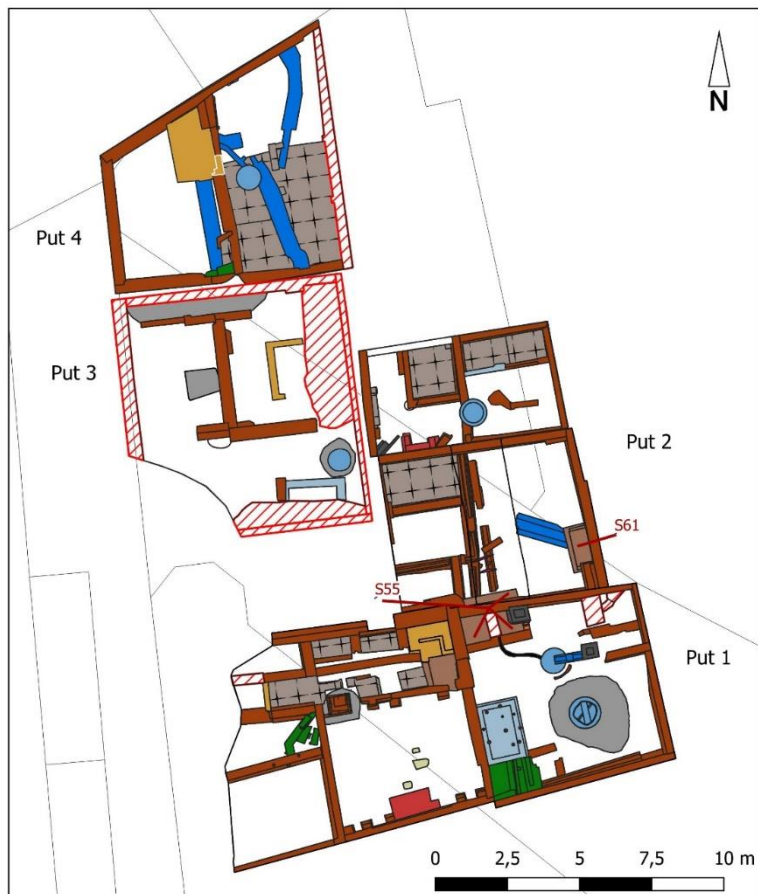
Figuur 4.0.1. S55 na verwijdering dwarsmuur. Bron: gemeente Den Haag

Tijdens de opgravingen aan de Herengracht en de Fluwelen Burgwal zijn er binnen een enkel perceel twee beerkelders opgegraven (figuur 4.2). De ligging van de beerkelders is in verhouding vreemd. Het lijkt alsof de twee beerkelders van eenzelfde perceel komen, terwijl ze vrijwel direct naast elkaar liggen. Een verklaring hiervoor kan zijn dat er tijdens de eerste bewoningsfasen wel een perceelsgrens liep, welke in de tijd is verschoven. De beerkelders zijn na aangetroffen te zijn laagsgewijs uitgegraven om zo de vulling van de kelder zo goed mogelijk te documenten en monsters te kunnen nemen. De genomen foto's van beide kelders laten de lagen niet goed zien, hierom is een gedigitaliseerde vlaktekening met de uitsnede van de percelen opgesteld (figuur 4.2;4.3). De vreemde indeling en latere mogelijke verkoop van een deel van het perceel zou een verklaring kunnen zijn voor de oudere datering van kelder 61. Tijdens de opgraving gevonden dichtgemetselde deuren en nieuwe muren zouden ook indicatie kunnen geven van een latere splitsing van het perceel.²

Figuur 4.2 laat een verdeling van de indeling van de huizen zien. De woning met de beerkelders lijkt in een hoek te lopen en het is goed mogelijk dat de hoek eerder bij een andere woning hoorde, ook wegens het feit dat de woning meerdere kamers

² Interne dagrapporten opgraving HER99, rapporteur TVR, 07-01-1999.

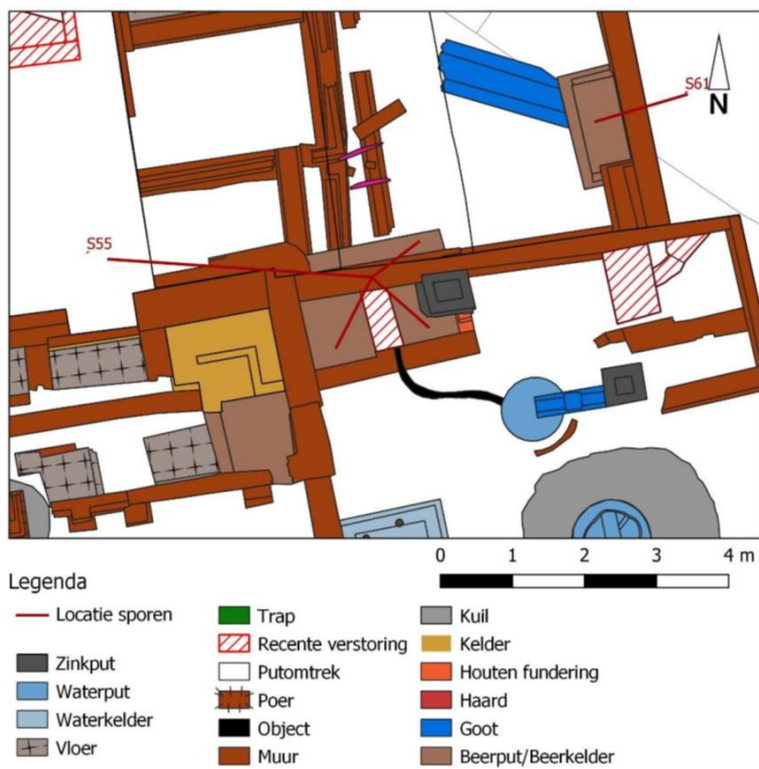
lijkt te hebben. De aanwezigheid van trappen bevestigt ook meerdere verdiepingen, wat ook weer verhuurd zou kunnen zijn geweest. Dit blijft echter gissen, aangezien er geen bewijs voor verhuur van de panden is aangetroffen. In figuur 4.3 valt een overzicht te zien van de directe sporen en structuren uit het perceel. Dit is inclusief funderingen en resten van onderdelen van een huis. De indeling van de huizen – rechtsboven zou achteraan het perceel zijn – zou het mogelijk zijn dat beide beerkelders inderdaad eerst op twee verschillende percelen hebben gestaan. Dit is te zien aan de scheidingsmuur die tussen beide beerkelders lijkt te lopen, en wat een mogelijke scheiding in het perceel kan verklaren. Op huidige kadasterkaarten zijn de beide beerputten afkomstig van een enkel perceel en een archiefonderzoek kon niet bevestigen of de percelen eerder gesplitst waren. Een mogelijke verklaring voor de latere samenvoeging van beide percelen zou een verkoop van een deel van de grond kunnen zijn.

Legenda

— Locatie sporen	Trap	Kuil
Zinkput	Recente versterking	Kelder
Waterput	Putomtrek	Houten fundering
Waterkelder	Poer	Haard
Vloer	Object	Goot
	Muur	Beerput/Beerkelder

Figuur 0.2. Kaart met ligging van beerkelders 55 en 61, inclusief interpretatie. Bron: Gemeente Den Haag.

Figuur 0.3. Kaart met sporen en structuren in de directe omgeving van S55 en 61 op het perceel. Bron: gemeente Den Haag.

2.5. *Online archiefonderzoek*

Op basis van de opgravingsgegevens, ligging en bouwhistorische informatie is een beknopt online archiefonderzoek uitgevoerd. Beide kelders bevinden zich achter op het erf, kelder 61 lijkt op basis van het gevonden materiaal ouder te zijn dan kelder 55. Kadasterkaarten uit 1832 bevestigen dat de beide kelders op een enkel perceel (nr. 277) liggen, maar de indeling van de percelen geeft indicatie dat het deel waar S61 ligt eerder bij een ander perceel hoorde (nr. 176) en wellicht verkocht is aan een meneer genaamd Pots. De kaarten van 1832 zijn echter wel aardig jonger dan de beerputten zelf, dus een dergelijke conclusie over welke percelen en hoeveel percelen een beerput bevatten is op basis van informatie uit het online archief niet op te stellen. Momenteel zijn er enkele archiefstukken gevonden die indicatie geven van een mogelijke verpachting van grond aan de Fluwelen Burgwal aan de raadsheer Pots in 1667 of 1669 (Pots, 1667;1669, inv. nr. 32). De raadsheer Pots is vermoedelijk Adriaen Pots, substituut-griffier van het Hof van Holland, 1639-1652, griffier 1652-1674, raad in het Hof van Holland 1674-December 1680, op basis van de tijdlijn van het Nationaal Archief (Pots, 1653-1674, inv. nr. IV). Dit geeft indicatie van behoorlijke status in de straat, waardoor een betere schets kan worden gemaakt van de sociaaleconomische status en welvaart binnen het onderzoeksgebied. In de eerste observaties zijn er weinig bronnen over de Fluwelen Burgwal opgedoken en de hiervoor genoemde akte is de enige verkoopakte die in de verkennende fase opgedoken is. Dit haalt echter niet weg dat bronnen – en dus kennis – verloren zijn gegaan of niet gevonden zijn. Dit zou in een verder archiefonderzoek opgepakt kunnen worden.

Figuur 4.4. Linksboven op het kastje is een vergelijkbaar vaasje als op figuur 24 te zien. Frans Van Mieris (1635-1681) *La visite du médecin* 1657 Huile sur cuivre 34x27cm Vienne, Kunsthistorisches Museum

HOOFDSTUK 5: MATERIAALANALYSE

In dit hoofdstuk worden de verschillende vondsten uit beide beerkelders geanalyseerd en bestudeerd. Het hoofdstuk is ingedeeld in een korte introductie waarna de verschillende materiaalcategorieën worden geïntroduceerd. Hierna worden de vormen en functiegroepen verder bestudeerd en onderzocht. Er is gebruik gemaakt van verscheidene afbeeldingen van objecten uit het vondstcomplex, evenals tabellen ter verduidelijking van de analyse. Hieronder is een afbeelding van de best geconserveerde objecten uit dit spoor te zien, om alvast een beeld te krijgen van het soort objecten binnen dit complex. Aan het einde van het hoofdstuk is een kort overzicht met de verschillende uitkomsten te zien.

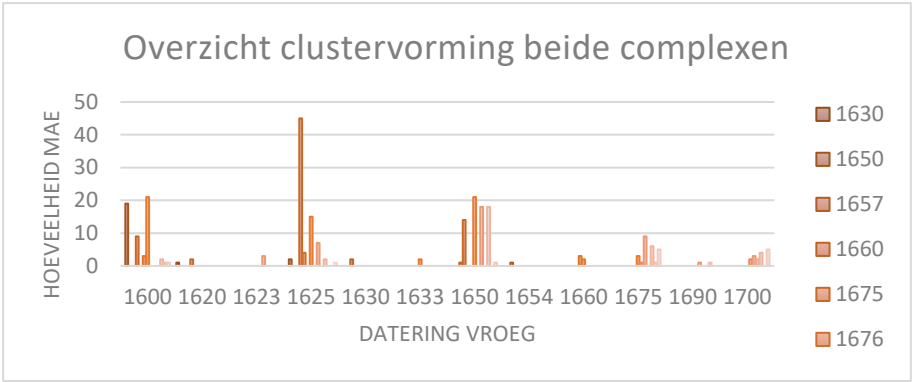
Binnen de analyse is gekozen om de uitkomsten te vergelijken met een aantal soortgelijke complexen in Den Haag op basis van het soort vondsten, datering en context. De vergelijking is van belang aangezien er op deze wijze kan worden bekeken of de inhoud van de complexen binnen de trends uit de periode passen of juist afwijken. De complexen waarmee zal worden vergeleken zijn complexen aan het Spui (Jacobs & van Veen, 1996, p. 39) en de Korte Voorhout (Pavlovic & van Veen, 2016, p. 81-87).

De beide complexen zijn gezamenlijk gedateerd van 1600-1750 op basis van het vondstmateriaal. Er is sprake van een viertal clusters binnen deze datering, rond 1600, 1625, 1675 en tussen 1700-1725 (tabel 5.3). De clusters zijn van belang aangezien ze de verschillende gebruikperiodes van de beerkelders laten zien, maar door de clusters wordt een precieze datering juist erg moeilijk.

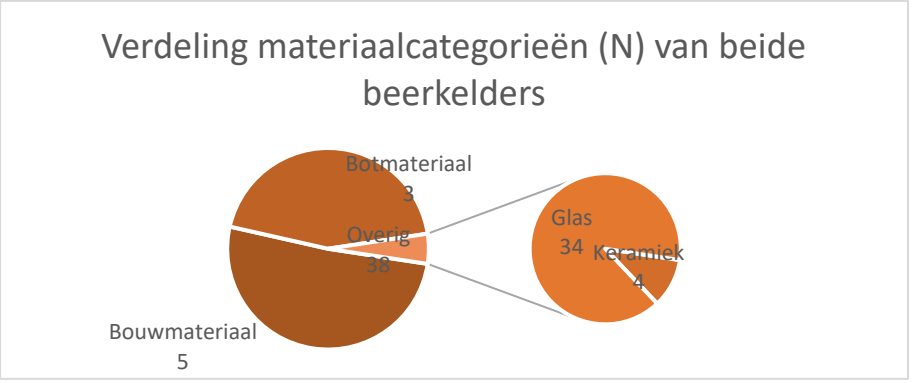
Tabel 5.1. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beide beerkelders in N, MAE en percentages.

<i>Categorie</i>	<i>N (aantallen)</i>	<i>N (%)</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Faience tegels</i>	7	0,34%	5	1,11%
<i>Botmateriaal</i>	3	0,15%	3	0,67%
<i>Keramiek</i>	1120	55,17%	266	59,11%
<i>Glas</i>	701	34,53%	104	23,11%
<i>Hout</i>	0	0,00%	0	0,00%
<i>Metaal</i>	11	0,54%	15	3,33%
<i>Pijpaardewerk</i>	184	9,06%	53	11,78%
<i>Natuursteen</i>	4	0,20%	4	0,89%
<i>Eindtotaal</i>	2030	100,00%	450	100,00%

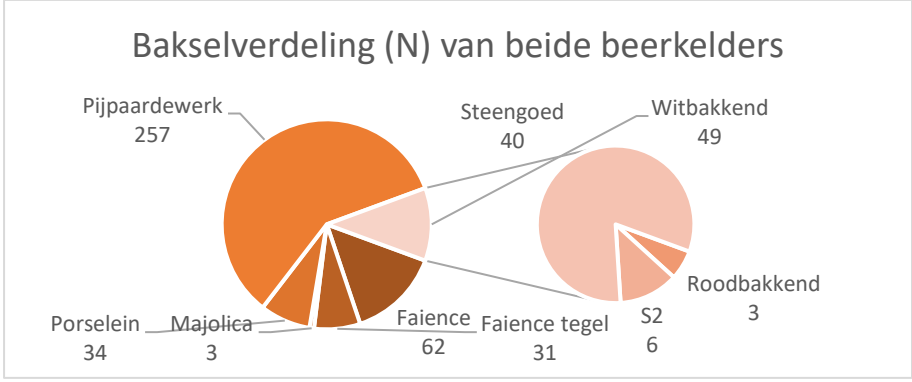
Tabel 5.2. Overzicht verschillende clusters binnen beerkelders 55 en 61.

Tabel 5.4. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beerkelders 55 en 61.

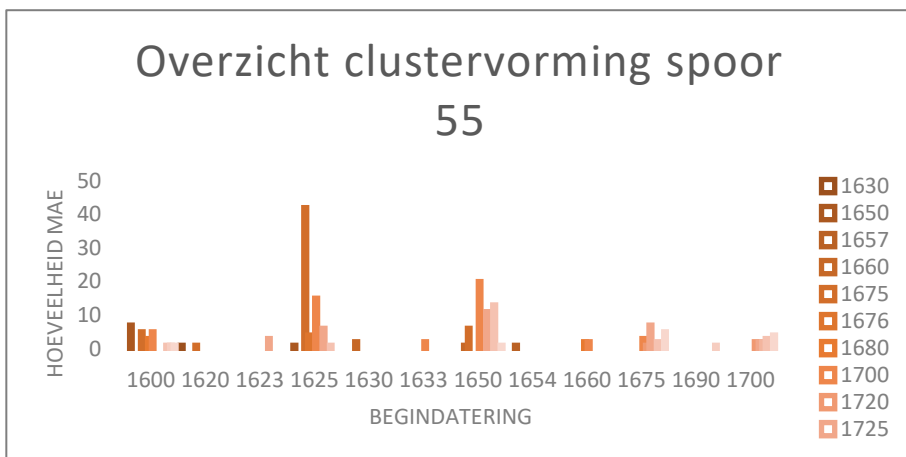
Tabel 5.3. Bakselverdeling van beerkelders 55 en 61, binnen de categorie keramiek.

5.1. Beerkelder S55

De beerkelder van spoor 55 bevat in totaal 1238 fragmenten, welke behoren tot minimaal 290 objecten (tabel 5.6). De meeste fragmenten behoren tot de categorieën keramiek en glas, met respectievelijk minimaal 160 en 70 objecten. De vondsten zijn gedateerd binnen de periode 1625-1750. Deze datering is gegeven aan de objecten aangezien het jongste object op zijn vroegst gemaakt werd in 1750, en het oudste object werd op zijn laatst gemaakt in 1675. In het complex zijn een drietal clusters op te merken tussen 1625-1675, 1650-1700 en 1675-1750 (tabel 5.6). Daarnaast is de datering van het pijpvaardewerk (1680-1730) meegewogen en is leidend voor de datering van het hele complex. Er zijn geen vondsten aangemerkt als opspit.³

Tabel 5.5. Overzicht verschillende clusters van vondsten van complex 55.

³ Opspit wordt gezien als oudere objecten die zich door vergravingen of ploegwerk hebben vermengt met het daadwerkelijke vondstcomplex en kunnen hierdoor een vertekend beeld van de datering weergeven

Tabel 5.6. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beerkelder 55 in N, MAE en percentages.

<i>Baksel</i>	<i>N (aantallen)</i>	<i>N (%)</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Bouwkeramiek</i>	7	0.57%	5	2.24%
<i>Been</i>	3	0.24%	3	1.35%
<i>Keramiek</i>	715	57.75%	160	59.64%
<i>Glas</i>	352	28.43%	70	22.42%
<i>Metaal</i>	7	0.57%	11	4.93%
<i>Pijpaardewerk</i>	150	12.12%	37	8.97%
<i>Natuursteen</i>	4	0.32%	4	0.45%
<i>Eindtotaal</i>	1238	100.00%	290	100.00%

5.1.1. Categorieën

De objecten zijn ingedeeld op basis van materiaalcategorie, waarna is gekeken naar de specifieke vorm en welke specifieke aspecten konden worden bestudeerd. De aanwezigheid van gebruikssporen kunnen de functie van een object bepalen, hier zal nadat de veelvoorkomende vormen zijn uitgelegd dieper op in worden gegaan. In de komende paragrafen zal het complex op basis van de verschillende categorieën worden geanalyseerd.

In totaal zijn er minimaal 131 keramieken objecten bestudeerd (tabel 5.9), waarvan 128 op type zijn teruggebracht. Dit is gedaan door te kijken naar het baksel, de vorm en functie. Dankzij een type kan een strakkere datering worden gegeven aan een object. Hier wordt in de volgende paragrafen dieper op ingegaan per bakselcategorie. Bijna de helft van de objecten valt binnen de categorie faience, de

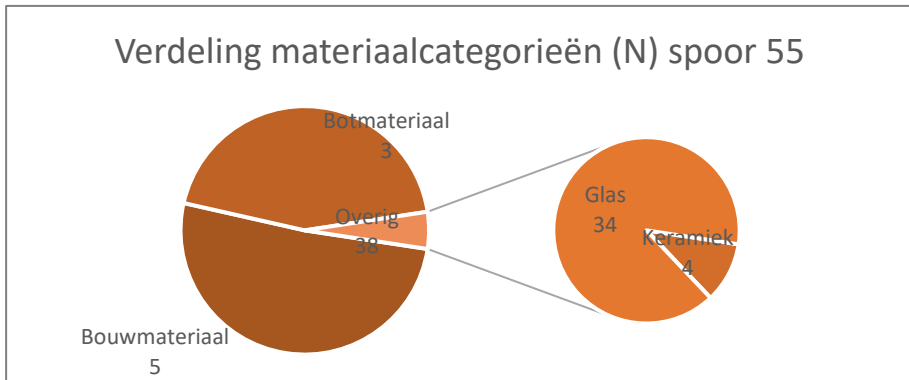
hierna grootste categorie is roodbakkend aardewerk. Hierna is een hoeveelheid witbakkend aardewerk aangetroffen, een totaal van zestien objecten. Daarnaast zijn vijf objecten als majolica bestempeld, vier objecten vallen onder de categorie

Tabel 5.7. Overzicht bakselverdeling van beerkelder 55 in N, MAE en percentages.

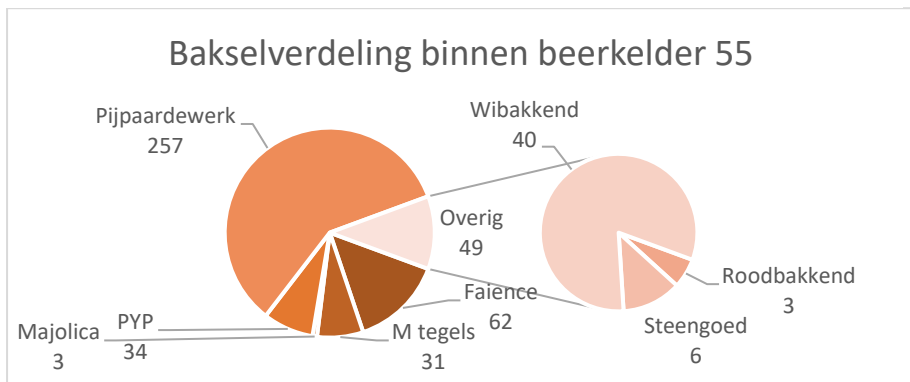
<i>Baksel</i>	<i>N (aantallen)</i>	<i>N (%)</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Faience</i>	352	49.30%	66	50.38%
<i>Majolica</i>	9	1.26%	5	3.82%
<i>Porselein</i>	20	2.80%	4	3.05%
<i>Rodbakkend</i>	249	34.87%	36	27.48%
<i>Steengoed</i>	17	2.38%	4	3.05%
<i>Witbakkend</i>	67	9.38%	16	12.21%
<i>Eindtotaal</i>	714	100.00%	131	100.00%

Behandeld Steengoed. Om het af te sluiten zijn er nog vier porseleinen objecten onderscheiden.

Tabel 5.8. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beerkelder 55.

Tabel 5.9. Bakselverdeling van beerkelders 55 binnen de categorie keramiek.

5.1.1.1. *Keramiek*

Faience

Faience is in tegenstelling tot majolica dunner met in sommige gevallen een dunne standring en altijd tweezijdig ondoorzichtig wit glazuur (figuur 5.1;5.5). Ook op Faience zijn veel kleuren en soorten decoraties te vinden. Aan de onderzijde zijn drie baklittekens, zogeheten “moeten” te vinden, tevens van de zogeheten proenen,

Tabel 5.10. Overzicht bakselverdeling van beerkelder 55 in N, MAE en percentages.

Baksel	N (aantallen)	N (%)	MAE (aantallen)	MAE (%)
<i>Faience</i>	352	49.30%	66	50.38%
<i>Majolica</i>	9	1.26%	5	3.82%
<i>Porselein</i>	20	2.80%	4	3.05%
<i>Roodbakkend</i>	249	34.87%	36	27.48%
<i>Steengoed</i>	17	2.38%	4	3.05%
<i>Witbakkend</i>	67	9.38%	16	12.21%
Eindtotaal	714	100.00%	131	100.00%

waardoor het aardewerk gestapeld gebakken kon worden in bakkokers. Een belangrijk productiecentrum in Nederland was Delft, waar het bekende Delfts Blauw vanaf eind 16e eeuw werd geproduceerd.

Tijdens het veldonderzoek zijn er binnen beerkelder 55 minimaal 65 Faience objecten gevonden (tabel 5.10), waarvan veruit de meeste de vorm *bord* hebben. Hiervan konden vijf objecten niet op typenummer teruggebracht worden. Het meest voorkomende bord is een vaak simpel wit bord zonder standring (f-bor-2) (figuur 5.5) (Clevis & Kottman, 1989, pp. 117;10-106). Het onbeschilderde, witte type wordt ook wel Delfts Wit genoemd (van Aken-Fehmers, Ostkamp & Lambooy, 2013, p. 175). Dit type kan wel beschilderd voorkomen met ofwel een blauwe, omcirkelde en vaak figuratieve beschildering op de spiegel, of een beschildering over zowel vlag als spiegel. Een variatie op dit type is een onbeschilderd bord met een zeer brede vlag (f-bor-19) (Clevis & Kottman 1989, pp. 117;10-106). Kleine ronde bordjes, duidelijk afgeleid van Aziatisch porselein door de vergelijkbare beschilderingen, kleur en vorm, komen minimaal vier keer voor in S55 (f-bor-8) (Clevis & Kottman, 1989, p. 189). Ook kwam type f-bor-11 (Schricks, 2013, p. 34), een bord op standring met een knik in de vlag en vaak een gat in de standring om het bord op te hangen, drie keer voor binnen beerkelder 55. Bijzonder aan een van deze borden is dat het beschilderd is met een afbeelding van de jonge stadhouder Willem III, welke na het rampjaar 1672 stadhouder van Holland zal worden. Op dit bord is Willem te zien in een jurk, welke werd gedragen van het vierde tot het zevende levensjaar (figuur 5.1). Dit bord kan een aanwijzing geven over mogelijk oranje gekleurde politieke aanhang, vooral omdat de beerput wat later wordt gedateerd dan het bord. Dit betekent dat het bord waarschijnlijk al een langere tijd in bezit was (en dus langere tijd oranjesympathie) voordat het in de beerkelder eindigde. Dit soort objecten met een

politiek beschildering kwamen vaker voor met hun origine in Delft. Een soortgelijk bord met net een oudere Willem is opgegraven in Delft (Ostkamp, 2014, pp. 42-43). Het type f-bor-17 (Ostkamp, 2005, pp. 185-242), een klein rond bordje met uitgebogen rand, komt drie keer voor. Van het type f-bor-1 (Scholten, 1993, pp. 126-127), een simpel plat bord op standvlak, zijn drie objecten geobserveerd, waarvan twee beschilderd met bloemen en een enkel bord beschilderd met herten in een natuurlijke omgeving. Bord van type 7 (Jaspers, 2007, p. 111) en 15 (Thijssen, 1991, p. 103, afb. 190) komen verder ook een enkele keer voor, beiden beschilderd in kobaltblauwe verf in een bloempatroon. Beide borden hebben een lichte knik in de rand en een standring. Dit soort borden met een vorm en versiering afgeleid van Aziatisch porselein worden vaak gevonden binnen een hogere sociaaleconomische status (Scholten, 1991, pp. 82-88). Een leuke vondst is een klein vaasje met een bollende vorm (figuur 5.4). Dit vaasje is beschilderd met een Aziatisch motief en twee personen zijn zittend zichtbaar in een bosrijke omgeving. Een vergelijkbaar vaasje is te zien op figuur 4.4. Tijdens de analyse zijn tevens minimaal elf kommen geobserveerd. Hiervan is een enkel object niet op type teruggebracht. De meeste kommen zijn types f-kom-10 (Bitter, Dijkstra, Roedema & van Wilgen, 1997, p. 15, nr. 44) en f-kom-3 (Ostkamp, 2005, pp. 185-242), beide simpele witte kommen, waarvan type 3 met een omgeslagen rand en type 10 met een gekrulde ooraanzet (figuur 5.1). Twee kommen van type 1 zijn geobserveerd, beiden beschilderd met Aziaten in een landschap wat sterk de indruk wekt van invloeden uit Aziatisch porselein. Het type f-kom-15, een meerhoekige kom met eveneens beschilderingen beïnvloed door Aziatisch porselein, komt een enkele keer voor. Ook f-kom-20 komt een enkele keer voor, een kom op standring met omgebogen rand, uitwendig beschilderd met bloemen en inwendig een wafelpatroon op de spiegel.⁴

Er zijn in minimaal negen koppen bestudeerd binnen S55. Deze zijn allemaal op type teruggebracht waarvan type f-kop-1 het meest voorkomt (Carmiggelt & van Veen, 1995, p. 71, afb. 98). Dit is een bol klein kopje op standring, vaak beschilderd met een bloemen of afbeeldingen afgeleid van Aziatisch porselein (figuur 5.2). Het type f-kop-2 (Carmiggelt & van Veen, 1995, p. 71, afb. 98) is een variatie op het hiervoor genoemde type, met een uitslaande rand. Types 10 en 11 komen beide een enkele keer voor. Type 10 is een hoge kop met uitslaande rand. Type elf is vergelijkbaar, maar heeft een krullende oor (figuur 5.2).

Enkele fragmenten van een faience pispot zijn gevonden (Clevis & Smit, 1990, p. 206; van Veen, 1994, p. 41, afb. 72). Pispotten waren in gebruik voordat waterleiding in huis aangelegd konden worden, maar werden ook hierna nog gebruikt. Hierdoor hoefden mensen niet in het donker te zoeken of de kamer te verlaten om bijvoorbeeld s 'nachts hun behoefte te doen.

⁴ De spiegel is het platte snijdeel van het bord.

In totaal zijn drie fragmenten van een plooi-schotel bestudeerd. Dit is een type schotel met een brede geplooi-de vlag, dat zijn hoogtepunt had in de tweede helft van de 17e eeuw (van Aken-Fehmers, Ostkamp & Lambooy, 2013, p. 46). Twee fragmenten konden niet op type gedetermineerd worden. Een enkel fragment, welke op type 3 gedetermineerd is, een plooi-schotel op standring, zonder beschildering (Baart, Krook & Lagerweij, 1990, pp. 26-27).

Een enkel fragment van een scheerbekken is geobserveerd (figuur 5.3) (Jacobs en Van Veen, 1996, p. 124). Dit is een bolle kom met een zeer brede rand waar een hap uit mist, waarin scheerschuim kon worden gemaakt. De hap uit de rand had als reden dat de schaal op deze wijze tegen de keel van de klant aangezet kon worden. Tevens was het een plek waar de borstel nog wel eens tegenaan rustte. De aanwezigheid van een scheerbekken kan wijzen op een mogelijke barbier op locatie, wat duidt op een bepaalde hygiënische standaard.

Er zijn tevens minimaal drie zalfpotten geobserveerd, van type f-zal-2 (Schrickx, 2012, p. 103) en -3 (Ostkamp, 2017, p. 84). Type 2 is een lage, brede zalfpot met uitgebogen rand. Type 3 is een hoge, cilindrische zalfpot. Zalfpotten werden vermoedelijk vooral gebruikt om een zalf of stof ter bevordering van de gezondheid in op te slaan. Zalfpotten werden echter ook ingezet voor een secundaire functie als bloempot of verfpot.

Opvallend is dat in vergelijking met beerkelders opgegraven tijdens een ander onderzoek aan het Spui 24/26/28 dat de hoeveelheid Faience in dit complex zeer groot is. In spoor 55 wordt bijna de helft van alle objecten onder faience geplaatst, waartegen dat bij het Spui (complex 13) een veel kleinere hoeveelheid faience wordt geobserveerd. De hoeveelheid dezelfde vormen die zijn gevonden in beerkelder 55 is ook bijzonder, het geeft bijna het idee dat er een compleet servies is weggegooid.

Figuur 5.1. Verzameling goed geconserveerd faience uit spoor 55.

Tabel 5.11. Overzicht faience per type binnen spoor 55.

<i>Vorm</i>	<i>Type</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
Bord		37	56.25%
	f-bor	5	7.81%
	f-bor-1	3	4.69%
	f-bor-2	13	20.31%
	f-bor-7	1	1.56%
	f-bor-8	7	10.94%
	f-bor-11	3	4.69%
	f-bor-15	1	1.56%
	f-bor-17	3	4.69%
Kom		11	17.19%
	f-kom	1	1.56%
	f-kom-1	2	3.13%
	f-kom-3	3	4.69%
	f-kom-10	3	4.69%
	f-kom-15	1	1.56%
	f-kom-20	1	1.56%
Kop		9	14.06%
	f-kop-1	4	6.25%
	f-kop-2	2	3.13%
	f-kop-10	1	1.56%
	f-kop-11	1	1.56%
	f-kop-22	1	1.56%
Pispot		1	1.56%
	f-pis	1	1.56%
Ploischotel		3	4.69%
	f-plo	2	3.13%
	f-plo-3	1	1.56%
Scheerbekken		1	1.56%
	f-sbe-1	1	1.56%
zalfpot		3	4.69%
	f-zal-2	2	3.13%
	f-zal-3	1	1.56%
Eindtotaal		65	100.00%

Figuur 5.3. Vnr. 55.47, fragment van scheerbekken. De "hap" uit de rand is goed zichtbaar

Figuur 5.2. Collectie kopjes en kommen, waarvan de linker kop en kom tot eenzelfde set behoren

Project	HER99
Vondstnr.	55.131
Spoor	55
Opmerking	f-bor-2 1625 – 1675

Figuur 5.5. Vnr. 55.131, F-bor-2, simpel wit bord van faience zonder versiering.

Project	HER99
Vondstnr.	55.45
Spoor	55
Opmerking	

Figuur 5.4. bolle vaas met bol geblazen hals, wespentaille en uitlopende hals, zie figuur 28 voor een vergelijking.

Roodbakkend aardewerk

Tijdens het onderzoek aan de Herengracht en de Fluwelen Burgwal zijn minimaal 35 roodbakkende objecten bestudeerd (tabel 5.11). De rode kleur komt door het ijzer dat in de klei te vinden is. Een rode breukrand is een duidelijk kenmerk. De meest voorkomende vorm is een grape, waar tien objecten van geanalyseerd zijn. Drie grappen konden niet op typenummer teruggebracht worden. Dit waren relatief grote grappen van minimaal 24 cm in diameter. Een enkele grape bevatte veel roetsporen. Het meest voorkomende type is een r-gra-30, een meestal kleinere grape op standpoten, met aan de binnenzijde een groene koperoxide (Bitter, 1995 p. 125). Hierna zijn nog twee objecten van type r-gra-91 gedetermineerd, een lage grape in een bijna terrine-achtige vorm (Bartels, 1999 pp. 668-669). Daarnaast is een enkele grape van type 17 geobserveerd, tevens een laag model met een iets scherpere buikknik dan type 91.

In totaal zijn minimaal acht roodbakkende borden geobserveerd, waarvan type r-bor-3 het meest voorkomt (Ostkamp, Roedema & van Wilgen, 2001 cat. no. 166). Dit type wordt gezien als dekselbord, en werd ook gebruikt om bijvoorbeeld pannen af te dekken. Grotere borden zoals deze types werden vaak gebruikt voor serveren. Aangezien alle borden enkel aan de binnenzijde zijn versierd en de gebruikssporen aan de binnenzijde zichtbaar zijn, kan ervan uitgegaan worden dat de borden vooral als bord zijn gebruikt. Dit is een groot afgerond bord op standring met een geometrische slibversiering aan de binnenzijde. Het type r-bor-18 (Bartels, 1999 pp. 436-437), wat twee keer voorkomt in het spoor, lijkt op dit type maar is kleiner in diameter. Twee objecten van type r-bor-7 en -10 (Dijkstra & Ostkamp, 2006 p. 348, cat. no. 202) hebben een afgeronde rand. Deze types vallen onder het goedkoopst te produceren Nederrijnse aardewerk en duidt niet op een hoge sociaaleconomische klasse. Type 11 komt een enkele keer voor, een groot bord op standring, met krullende lijnen op de vlag van het bord (van Veen, 1994 p. 39, afb. 64).

Er zijn twee deksels van type r-dek-4 en -8 bekeken. Type 4 heeft een dubbele sluitrand en een knop, wat het vermoeden geeft dat het als functie aspotdeksel heeft gehad (Clevis en Smit, 1990 p. 180). Dit is een deksel voor op een aspot, een pot welke bij de haard werd gebruikt om de smeulende resten in op te slaan. Type 8 heeft een bolle vorm heeft met een ingedeukte bovenzijde en twee worstengrepen aan de rand, deze dekselvorm worden ook wel onder Bergse Cilindrische Grappen genoemd (Carmiggelt en van Veen, 1995 pp 27-28).

Er zijn tevens minimaal twee bakpannen naar boven gekomen, waarvan een enkel object op type r-bak-4 is teruggebracht (Bitter, 1995 p. 121, nr. 5). Dit is een type dat al sinds het einde van de Middeleeuwen in gebruik is. Tevens zijn twee steelkommen van type 2 gedetermineerd, welke ook werden gebruikt als kookgerei. Twee vuurtesten van type 1 zijn gedetermineerd, hierbij was roetaanslag nog te zien in de testen (Jacobs en Van Veen, 1996, p. 78, afb. 62). Een vuurtest werd in eerste instantie gebruikt om hete kolen in te laten smeulen, om hiermee bijvoorbeeld een

voetenkachel te verwarmen. In latere periodes, dus vanaf eind 16^e eeuw, werd een test ook gebruikt voor het aansteken van een pijp. Verder werd een r-pot-29 gevonden, een grote pot met verticale worstgrepen. Een suggestie was dat dit wellicht de passende pot is voor de deksel van de aspot. De dimensies komen echter niet overeen en is niet van een set. Een enkele pispot van type 5 (Clevis en Kottman. 1989, p. 107;Thijssen. 1991, p. 89) werd geobserveerd, tevens werd een fragment van een zalfpot en een kan bestudeerd. Deze objecten kwamen onder iedere maatschappelijke laag voor en kan hierdoor weinig aanduiden over de sociaaleconomische status van de gebruikers.

Een fruitière of aardbeienpot met type r-fru-4 werd tevens geobserveerd (figuur 5.8;5.7) (Museum Rotterdam, inv.nr. 14949). Deze objecten werden gebruikt voor de opslag van bijvoorbeeld aardbeien. Dit kan indiceren dat vers fruit tot de beschikking van de eigenaren van het vondstmateriaal was. Daarnaast is een fragment van een miniatuur bestudeerd, welke een flesvorm lijkt te hebben. Dit kan de aanwezigheid van kinderen in het perceel verklaren (Willemsen 1994, pp. 392-399). Een bijzondere vondst is een vetvanger welke onder type 900⁵ is geschaard (figuur 5.6). Dit type heeft vier schenktuiten, staat niet scheef en heeft twee oren in plaats van een handvat. Dit type is nog niet eerder geobserveerd en zal om deze reden getekend en gefotografeerd worden, om als nieuw type aan het Deventer Systeem te worden toegevoegd.

Wanneer de inhoud van de kelder wordt vergeleken met complex 14 aan de Lange Voorhout 8 valt op dat de verhouding faience/roodbakkend aardig overeen komt. In spoor 55 is bijzonder veel faience aangetroffen, vooral veel tafelgerei. Het roodbakkende aardewerk komt vooral voor in de vorm van keukengerei, evenals in complex 14. Spoor 55 lijkt de vulling van een modaal huishouden te representeren op basis van de vergelijking. Roodbakkend aardewerk komt ook in andere Haagse vondstcomplexen veel voor en is vaak de grootste categorie (van Veen, 1996 pp. 37-42).

⁵ Op advies van Monique van Veen het nummer 900 aan nog niet bekende types gegeven.

Figuur 5.6. Vnr. 55.113, nog onbekend type vetvanger van groot formaat.

Tabel 5.12. Overzicht hoeveelheden MAE per type binnen de categorie roodbakkend aardewerk uit spoor 55

Bakpan		2	5.71%
	r-bak	1	2.86%
	r-bak-4	1	2.86%
Bord		8	17.19%
	r-bor-3		1.56%
	r-bor-7	2	3.13%
	r-bor-10	3	4.69%
	r-bor-11	3	4.69%
	r-bor-18	1	1.56%
Deksel		2	5.71%
	r-dek-4	1	2.86%
	r-dek-8	1	2.86%
Frutiere		1	2.86%
	r-fru-4	1	2.86%
Grape		10	28.57%
	r-gra	3	8.57%
	r-gra-17	1	2.86%
	r-gra-30	4	11.43
	r-gra-91	2	5.71%
Kan		1	2.86%
	r-kan	1	2.86%
Miniatuur		2	5.71%
	r-min	2	5.71%
Pispot		2	5.71%
	r-pis-5	2	5.71%
Pot		1	2.86%
	r-pot-29	1	2.86%
Steelkom		2	5.71%
	r-stuk-2	2	5.71%
Test		2	5.71%
	r-tes-1	2	5.71%
Vetvanger		1	2.86%
	r-vet-900	1	2.86%
Zalfpot		1	2.86%
	r-zal	1	2.86%
Eindtotaal		35	100.00%

Figuur 5.8. Vnr. 55.81, roodbakkende aardbeienpot of fruitiere.

Project	HER99
Vondstnr.	55.81
Spoor	55
Opmerking	aardbeienpot

Figuur 5.7. Vnr. 55.81, fruitiere, merkteken op achterkant.

Witbakkend aardewerk

Tijdens het onderzoek aan de Herengracht en de Fluwelen Burgwal zijn minimaal 15 witbakkende objecten opgegraven (tabel 5.12). De meeste van deze objecten bestonden uit zalfpotten van type 4 (Gawronski, 2011, p. 45), een enkele zalfpot van type 1 (Thijssen, 1991, p. 101, afb. 182, 183). Ook tussen het witbakkende keramiek is een fragment van een miniatuur geobserveerd, wat kan betekenen dat er kinderen op het perceel aanwezig waren (Willemsen, 1994, pp. 392-399).

Naast zalfpotten zijn er twee grappen naar boven gekomen, waarvan er een op type terug is gebracht. Type w-gra-6 is een kleine bolle grape met een scherpe buikknik, draairillen, een geknepen oor en een schenkduit (Jacobs & van Veen, 1996, p. 80, nr. 72). Ook zijn er twee kommen bestudeerd, waarvan slechts een kom een type heeft gekregen. w-kom-7 is een geheel geel geglazuurde kom met twee horizontale oren op standring (Bitter, 1995, p. 144, cat. 93; Dijkstra & Ostkamp, 2006, p. 351, cat. 210). Twee koppen zijn bestudeerd, waarvan een w-kop-7 (Dijkstra & Ostkamp, 2006, p. 330, cat. 152), welke een grote gelijkenis heeft met w-kom-7, maar iets lager en scherper in de knik is. Kop met type 39 is een geheel groen geglazuurd kopje met een oor (Clevis & Kottman, 1 (Bitter, 2007, p. 80). Een enkel fragment van een lekschaal (Duijn, 2013, p. 19) is geobserveerd, tevens is een test met type w-tes-3 (van Veen, 1996, pp. 43-44) bestudeerd. Als laatst is een olielamp bekeken, welke typenummer w-oli-2 heeft gekregen. Dit is een tweeledige olielamp met een handvat (Clevis & Kottman, 1989, p. 67).⁶

verhouding met beerkelder 28 opgegraven aan het Spui is de verdeling overeenkomstig met dit complex. In het spui zijn echter veel duurdere- en importproducten aangetroffen, dat is hier echter niet het geval. De meeste witbakkende objecten behoren tot de goedkopere objecten, al is de nog onbekende vetvanger een indicatie van status die niet in andere complexen te zien is (Jacobs & van Veen, 1996, pp. 34-37).

⁶ Vergelijking met type r-oli-2.

Tabel 5.13. Overzicht MAE per type binnen de categorie witbakkend van beerkelder 55.

<i>Vorm</i>	<i>Type</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Deksel</i>		1	6.67%
	w-dek-8	1	6.67%
<i>Grape</i>		2	13.33%
	w-gra	1	6.67%
	w-gra-6	1	6.67%
<i>Kom</i>		2	13.33%
	w-kom	1	6.67%
	w-kom-7	1	6.67%
<i>Kop</i>		2	13.33%
	w-kop-7	1	6.67%
	w-kop-39	1	6.67%
<i>Lekschaal</i>		1	6.67%
	w-lek	1	6.67%
<i>Miniatuur</i>		1	6.67%
	w-min	1	6.67%
<i>Olielamp</i>		1	6.67%
	w-oli-2	1	6.67%
<i>Test</i>		1	6.67%
	w-tes-3	1	6.67%
<i>Zalfpot</i>		4	26.67%
	w-zal-1	1	6.67%
	w-zal-4	3	20%
	<i>Eindtotaal</i>	15	100.00%

Behandeld Steengoed

In totaal zijn uit beerkelder 55 minimaal vier objecten van steengoed bestudeerd. Deze objecten vallen allen onder steengoed 2. Een enkel object welke is geschaard onder de categorie fles, kon niet op type worden gedetermineerd. De overige drie objecten zijn allen als kan geïnterpreteerd en getypeerd. Type 5 is een zeer bolle kan met appliques in de vorm van rozetten over de gehele buik en een brede kraagrand (Baart, 1977, p. 266). Type 32 staat bekend als de *baardman* kan, een kleine bruine kan met vaak een afbeelding van een man met baard rond de kraag, deze afbeelding ontbreekt in de fragmenten (Clevis, 2006, p. 34). Kan van type s2-kan-33 is een bijna complete, zeer bolle kan met oor, appliques met een leeuw, stempels in de vorm van een omgekeerd hart en kobaltblauwe beschilderingen (figuur 5.9) (Clevis & Smit, 1990, pp. 10;172). Het object van type 33 heeft wel wederom appliques van een leeuw, wat de eerdere vermoedens van oranjesympathie op basis van het bord van Willem III zou kunnen ondersteunen. Een leeuw heeft namelijk een sterke symbolische verbinding met de Leeuw van Oranje, of de Nederlandse Leeuw. Dit staat symbool voor het huis van Oranje en kan dus wijzen op politieke voorkeur. Echter, de leeuw werd ook al eerder gebruikt voor het in verband stond met het huis van Oranje. Bij een vroegere datering hoeft dit dus niet perse te verwijzen naar Oranjesympathie (Ostkamp, 2016, p. 57). Een opvallende trend in Den Haag is dat steengoed aan het spui ook maar weinig voorkomen (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 51-53).

Project	HER99
Vondstnr.	55.38.1
Spoor	55
Opmerking	

Figuur 5.9. Vnr. 55.38.1., kan van steengoed, met appliques van een leeuw.

Majolica

Tijdens het onderzoek zijn uit spoor 55 minimaal vijf majolica objecten bestudeerd (tabel 5.13). Hiervan valt het grootste onder de functie bord. Een enkel bord is niet op typenummer teruggebracht. M-bor-12 kwam twee keer voor, een zeer groot bord op standring, met inwendige bloembeschildering (Clevis, 2006, p. 34). Daarnaast is m-bor-11 vergelijkbaar met type 12, het is tevens een groot afgerond bord met inwendige bloembeschildering. Naast de borden is ook een fragment van een conisch, hoge zalfpot met type 1 bestudeerd (Gawronski, 2011, p. 11).

Tabel 5.14. Overzicht MAE per type binnen de categorie majolica van beerkelder 55.

<i>Vorm</i>	<i>Type</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
Bord		4	80%
	m-bor	1	20%
	m-bor-11	1	20%
	m-bor-12	2	40%
Zalfpot		1	20%
	m-zal-1	1	20%
Eindtotaal		5	100.00%

Porselein

Onder de porseleinen vondsten van spoor 55 bevinden zich twee bordjes en twee koppen (tabel 5.14). De borden zijn beide getypeerd als p-bor-1, een klein bord op standring met inwendige beschildering van bloemige motieven. De kopjes zijn getypeerd als p-kop-1 (van Veen, 1996, p. 73) en -11 (Bartels, 1999, pp. 668-669), welke allebei gelijkenissen vertonen, maar type 1 heeft een iets uitgebogen rand, waartegen type 11 een hogere standring heeft. Van de gevonden voorwerpen behoren twee objecten tot een set, bestaande uit een kopje en een schotel. Opvallend is dat in vergelijking met andere Haagse vondstcomplexen, er over het algemeen weinig porselein wordt aangetroffen, slechts hele kleine percentages (van Veen, 1996, pp. 24-29). Dit is vreemd, aangezien Den Haag goede verbindingen met de havens had en hierdoor ook veel aanbod had van Aziatisch porselein. De geringe hoeveelheid porselein is wel opvallend in een complex met relatief veel dure objecten. Wat echter wel opvallend is, is dat dit vaker lijkt voor te komen in Haagse complexen. In beerkelder 28 aan het Spui is een bijzondere hoeveelheid aan dure objecten en aparte vondsten opgegraven, echter, porselein ontbreekt bijna in zijn geheel (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 61-66). Wellicht dat men zuiniger was op het porselein en het minder vaak in de beerput of -kelder terecht kwam, maar het is ook mogelijk dat het misschien een minder populair aardewerk was.

Tabel 5.15. Overzicht MAE per type binnen de categorie porselein van beerkelder 55

Vorm	Type	MAE (aantallen)	MAE (%)
Bord		2	50%
	p-bor-1	2	50%
Kop		2	50%
	p-kop-1	1	25%
	p-kop-11	1	25%
Eindtotaal		4	100.00%

5.1.1.2. Glas

Uit spoor 55 zijn minimaal 48 objecten gedetermineerd (tabel 5.15). het glas is gedateerd binnen een periode van 1650-1750. De grootste aantallen worden teruggevonden onder de functies *beker*, *fles* en *kelkglas*, met respectievelijk minimaal 18, 13 en 11 objecten.

In de categorie beker was vooral het type gl-bek-5 aanwezig, met 6 geobserveerde objecten (figuur 5.10) (Henkes, 1994, p. 249, inv. nr. 52.7). Daarnaast zijn fragmenten van een type gl-bek-26 (Kottman, 1991, p. 131, afb. 300), gl-bek-31a (Ostkamp, 2009, p. 48) en een gl-bek-8b (Kottman, 1999, p. 33) aangetroffen. Deze objecten zijn simpeler doordat het in deze gevallen geen versiering heeft. Er zijn fragmenten drie knobbelbekers aangetroffen, onder de types gl-bek-15(a) (Bitter, 1995, p. 162, afb. 158) en gl-bek-13 (Kottman, 1990, p. 220, afb. 197). Daarnaast zijn fragmenten van een tranenbeker aangetroffen onder het type gl-bek-12a (Bartels, 1999, p. 949, afb. 36). Fragmenten van drie netwerkbekers zijn aangetroffen onder types gl-bek-37 (van Veen, 1996, p. 66), gl-bek-50 (van Veen, 1996, p. 69) en gl-bek-68 (Claeys, Jaspers & Ostkamp (red.) 2010, p. 599). Tevens zijn fragmenten van een ijsglas bestudeerd, onder type gl-bek-4a (Gawronski, 2009, p. 122). Deze types zijn een stuk uitgebreider en vragen om meer vakmanschap, waardoor de prijs van een dergelijk object al relatief omhoog kan gaan. Opvallend is dat de ratio gedecoreerde bekens in verhouding tot de simpele bekens vrij hoog is, bijna de helft van alle bekens. Dit kan wijzen op een hoge sociaaleconomische status.

Van functietype *fles* konden twee objecten niet op typenummer worden teruggebracht. Er zijn fragmenten minimaal drie type gl-fle-9 bestudeerd (Gawronski, 2013, p. 82). Dit is een klein bolvormig flesje wat gebruikt werd als medicijn- of parfumsflesje. Het type gl-fle-11 wordt tevens bestempeld als medicijnfles, hiervan zijn fragmenten van één MAE aangetroffen (Kottman, 1990, p. 215;227). Voor type gl-fle-3 (Henkes, 1994, p. 285. cat. nr. 59.1-59.2) geldt ook dat het kan worden gebruikt als medicijn- of parfumsfles, hier is tevens één MAE van aangetroffen. fles van type gl-fle-132 (Ostkamp, 2009, p. 114) had ook kunnen dienen als parfumsfles, een hoge, slanke vierkante fles. Een fles van een onbekend

type is ook bestudeerd, deze is in tabel 5.15 aangeduid als gl-fle-900.⁷ Dit is een kleine, pompoenvormige fles met een netwerkpatroon. De fles zou kunnen hebben gediend als parfumfles. Een spawaterfles is ook aangetroffen onder de glazen vondsten (figuur 5.12) (Crismer, 1983, p. 12). Deze flessen waren dikwandig en werden gebruikt om vers spawater aan te voeren. Type gl-fle-32 (Henkes, 1994, p. 285) is een fles met een zeer brede hals, wat vermoedelijk werd gebruikt als voorraadfles. Types gl-fle-34 (Kottman, 1992, p. 222) en gl-fle-4 (Klomp, 2016, p. 34) worden geschaard onder wijnflessen, wat kan wijzen op alcoholconsumptie. Onder de kelkglazen zijn twee objecten niet op typenummer teruggebracht. Opvallend is dat er vijf MAE aan type gl-kel-14 (van Veen, 1996, p. 63) zijn gedetermineerd, opgevolgd door gl-kel-11 (Celvis & Smit, 1990, p. 229). Ook fragmenten van een type gl-kel-13 (Bitter et al., 1997, p. 15, nr. 44) en gl-kel-37 (van Veen, 1996, p. 43) zijn bestudeerd. Deze types zijn allemaal kelkglazen met een holle nodus- of balusterstam. Er zijn tevens fragmenten een roemerglas aangetroffen, een type glas met een brede schacht, vaak versierd met noppen. Ook zijn fragmenten een stangglas bestudeerd, een hoog glas vaak met draadwindingen.

Fragmenten van een urinaal zijn ook bestudeerd (Gawronski, 2006, p. 48) Urinalen werden gebruikt door urologen om onderzoek te doen naar iemands gezondheid op basis van de kleur, geur en soms smaak van urine van een patiënt, zoals op een schilderij van Gerard Dou waarin een arts urine bestudeerd (figuur 5.28). Tevens is een onbekend type kolfglas geobserveerd (figuur 5.11). Dit is in de tabel gecategoriseerd als gl-bst-900 (tabel 5.15) (Collectie Provincie Noord-Holland, inv. nr. 953-13). Een borstglas werd gebruikt om de melk van een lacterende moeder op te vangen.

Figuur 5.10. Overzicht van gl-bek-5 uit spoor 55

⁷ Op advies van Monique van Veen nieuwe typenummers aangeduid met 900

Figuur 5.12. Fragment van een Spa-waterfles. Vnr.: 55.134.

Figuur 5.11. Vrijwel compleet kolfglas, vnr.: 55.13.

Tabel 5.16. Overzicht MAE per type binnen de categorie glas van beerkelder 55

<i>Functie</i>	<i>Type</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
Beker		18	37.5%
	gl-bek-4a	1	2.08%
	gl-bek-5	1	2.08%
	gl-bek-8b	1	2.08%
	gl-bek-12a	2	4.17%
	gl-bek-13	1	2.08%
	gl-bek-15	1	2.08%
	gl-bek-15a	1	2.08%
	gl-bek-26	1	2.08%
	gl-bek-31a	6	12.5%
	gl-bek-37	1	2.08%
	gl-bek-50	1	2.08%
	gl-bek-68	1	2.08%
Bord		1	2.08%
	gl-bor-4	1	2.08%
Fles		13	27.08%
	gl-fle	2	4.17%
	gl-fle-3	1	2.08%
	gl-fle-4	1	2.08%
	gl-fle-9	3	6.25%
	gl-fle-11	1	2.08%
	gl-fle-18	1	2.08%
	gl-fle-32	1	2.08%
	gl-fle-34	1	2.08%
	gl-fle-132	1	2.08%
	gl-fle-900	1	2.08%
Kan		1	2.08%
	gl-kan	1	2.08%
Kelkglas		11	22.92%
	gl-kel	2	4.17%
	gl-kel-11	2	4.17%
	gl-kel-13	1	2.08%
	gl-kel-14	5	10.42%
	gl-kel-37	1	2.08%
Roemer		1	2.08%
	gl-roe-2	1	2.08%
Stangglas		1	2.08%
	gl-sta-5	1	2.08%
Urinaal		1	2.08%
	gl-uri-1	1	2.08%
Borstglas		1	2.08%
	gl-bst-900	1	2.08%
Eindtotaal		48	100.00%

5.1.1.3. *Bouwkeramiek*

Figuur 5.13. Verzameling tegels uit beerkelder 55. Vnr.: 55.38, 55.39, 55.40, 55.41

De geschiedenis van de geglazuurde tegel in Nederland gaat terug tot het einde van de 16e eeuw. Tegels zijn een vorm van bouwkeramiek die in de huidige tijd niet meer uit huishoudens weg te denken is. Aan het einde van de 16e eeuw start in Delft de productie van faience tegels (Ensie, 2021). Tegels hadden, naast het mooier maken van een muur of vloer, ook een hygiënische functie, aangezien tegels makkelijk schoon te maken waren. Aangezien het bouwkeramiek slechts een relatief kleine selectie beslaat in verhouding met overige materiaalcategorieën, is ervoor gekozen om dit per vondstnummer te beschrijven in verband met de cohesie van het stuk. Onder bouwkeramiek vallen in dit onderzoek vijf beschilderde (sier)tegels. Deze beschilderingen kunnen aanwijzingen geven over de datering van de verschillende tegels. Om de tegels goed te kunnen typeren is als primaire literatuur gebruik gemaakt van Pluis (2013).

De tegels zijn goed te zien in figuur 5.13, om zo de beschilderingen duidelijk te maken. De eerste tegel (55.38) heeft typenummer A.03.01.13 (Pluis, 2013, p. 366) en is beschilderd met een sober natuurlandschap met een visser, en heeft als begindatering voor de uitgave 1660. Er kan helaas geen einddatering aan deze tegel worden gegeven. De volgende tegel (55.39) heeft typenummer A04.04.01.08 en is beschilderd met een rennende vos (Pluis, 2013, p. 402). Deze tegel heeft een datering van 1640-1670. De hierop volgende tegel (55.40) is gekoppeld aan type A.03.03.03 en is beschilderd met vrouwelijke herder in een landschap, met daarbij een ander, vermoedelijk fluitend, figuur (Pluis, 2013, p. 378). De laatste tegel (55.41), beschilderd met simpele visser in een roeiboort, hieraan is geen typenummer uit Pluis gekoppeld, maar wel een parallel gevonden (Nederlands Tegelmuseum, inv. nr. 06230). Als laatste is een tegel opgegraven met beschildering van een bloempot met daarin wijde uitstaande bloemen, gekoppeld aan typenummer A.05-08-22 (Pluis, 2013, p. 425). Op de achterzijde is tevens een afdruk van letter of tekens te zien, om hierover meer te weten te komen is verder onderzoek noodzakelijk.

5.1.1.4. Bot

Bij het veldonderzoek aan de Herengracht en de Fluwelen burgwal zijn in spoor 55 drie benen objecten opgegraven. Deze objecten bestaan uit een kleine kam, een benen object wat lijkt op de stemschroef van een snaarinstrument, en een dobbelsteen van vermoedelijk ivoor.

De kam heeft een lengte van 4,7 cm en een breedte van 3,9 cm. De kam is geelbruin van kleur met iconische bruine vlekken wat vaak op schildpad wordt geobserveerd. Het object is nog enigszins transparant wanneer het onder een lamp wordt gehouden en de punten van de kam beginnen ietwat af te bladderen (Rijkelijkhuizen, 2008, pp. 79-80). Doordat het object niet geheel transparant is kan niet uitgesloten worden dat de kam van hoorn gemaakt is, de typerende

kleurenpatroon en groevenpatroon spreekt dit echter tegen. Door de wijze waarop het materiaal afbladdert en de groeven is het vermoeden dat de kam van schildpad is gemaakt in tegenstelling tot hoorn (bijlage 4) Hiervoor zou een vervolgonderzoek geadviseerd worden, meer hierover in hoofdstuk 9.2. Het importeren van schildpad was in de laatste helft van de zeventiende eeuw ongebruikelijk, maar niet ondenkbaar. Regelmatig duiken objecten op met onderdelen van schildpad (Hoogendijk, antiquair). Ook kwam het voor dat de dieren levend werden geïmporteerd of in bijzondere gevallen als huisdier werden gehouden (NewScientist, 2022). De objecten gemaakt van schildpad uit deze periode zijn echter vaak wel dure objecten, of gemaakt op aanvraag. Hierdoor is de kam, indien gemaakt van schildpad, wel een indicatie voor een hoge mate van welvaart en sociaaleconomische status.

Het materiaal waarvan de dobbelsteen is gemaakt, is bij het consulteren van een ervaringsdeskundige gedetermineerd als ivoor. De dobbelsteen is erg gespleten en hierdoor was bij een eerste observatie de materiaalsoort niet direct duidelijk te

Figuur 5.14. Schilderij waarop viool zichtbaar is. Hieraan zijn de stemschroeven aan de kop van het instrument zichtbaar. Jeugdige Fluitspeler (1630) - Judith Leyster. BD/Digital Collection (afb.nr. 0000280064), standplaats origineel BD/RKD/0552 - ONS/Genre 1: General (afb.nr. 0000256033)

zien en zelfs gedacht hout te zijn (bijlage 4) (Rijkelijkhuizen, 2008, p. 77). De dobbelsteen heeft geen verschillende kleuren waardoor het onwaarschijnlijk is dat dit een ander materiaal dan ivoor. Echter, de dobbelsteen is voorzien van nagels welke in gaten in de dobbelsteen bevestigd zijn. Het is mogelijk om ivoor op deze wijze te bewerken, maar zeer moeilijk in verband met het feit dat het materiaal makkelijk breekt. Hierdoor bestaat de kans dat het materiaal niet van ivoor is gemaakt, dit kan echter in dit onderzoek niet bevestigd worden.

Het lepelvormige object is na het raadplegen van een materiaalspecialist gedetermineerd als vermoedelijk een stemschroef van een snaarinstrument (figuur 5.16). Het soort materiaal is niet bekend. Hiervoor wordt verder onderzoek geadviseerd, meer hierover in hoofdstuk 9.2. Het object bevat knobbels van de restanten van vermoedelijk een koperen pinnetje (door de groene aanslag) aan beide zijden waardoor het vermoeden bestaat dat het ergens aan bevestigd zou moeten zijn en hierdoor draaibaar was. Door de grootte van de schroef (4,5x2,1cm) wordt gedacht aan een viool. In schilderijen uit deze periode zijn voorbeelden van deze stemschroef te zien, waardoor een overeenkomst mogelijk is (figuur 5.14). Er zijn echter wel twijfels over de interpretatie van het fragment, aangezien een stemschroef over het algemeen taps afloopt en geen pennen nodig heeft om zich vast te zetten, maar door frictie zichzelf klemt (figuur 5.15), in tegenstelling tot het object. Literatuur wijst niet uit dat stemschroeven van eerdere violen of violas wel met een pin werden bevestigd.

Opvallend is wel dat wanneer de benen vondsten worden vergeleken met de vondsten uit de beerkelders aan het Spui, dat spoor 55 daadwerkelijke benen objecten betreft, in tegenstelling tot het Spui (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 126-128). Hier is vooral sprake van afval en een enkel mesheft van been dat is opgegraven. In spoor 55 is sprake van specifieke objecten met een bepaalde functie. Dit kan wijzen op een verhoogde welvaart.

Figuur 5.15. Stemschroef. Bron: wiktinary.org

5.1.1.5. Metaal

In totaal zijn er elf metalen vondsten uit spoor 55 bestudeerd. Deze vondsten bestaan uit verschillende metaalsoorten en hebben verschillende functies. Hieronder volgt een overzicht van de verschillende vondsten.

Een loodje in de vorm van een druppel is bestudeerd, deze meet drie centimeter in diameter en zou de functie van een gewichtje kunnen hebben. Daarnaast zijn een tweetal koperen munten van 1,4 en 1,2 centimeter zonder afdruk bekeken, deze zijn door de corrosie niet te determineren. Een fragment van een metalen schijf van ijzer, wellicht een (miniatuur) bord is geanalyseerd, de precieze functie blijft echter onduidelijk.

Een tinnen figuur is bekeken, op basis van de kleding, uitrusting en andere uiterlijke kenmerken is dit figuur gecategoriseerd als musketier binnen een periode van 1585-1650. Het figuur is afgebeeld met een musket, kruidzakjes en een degen, een typisch wapen voor de musketier. Aangezien het erg lang duurde om een musket te herladen, was de musketier ook in het bezit van dit wapen in het geval van een een-op-een gevecht. In deze periode was er een periode van nationale onrust en de opkomst van de 80-Jarige Oorlog in Nederland, waardoor soldaten zich vaker in het straatbeeld lieten zien. Soortgelijke tinnen figuren werden dan ook afgeleid van het leger, waardoor het object in een heel gerichte tijd geplaatst kan worden (figuur 5.16). Het aantreffen van een tinnen figuur kan de aanwezigheid van kinderen impliceren, maar zou ook kunnen betekenen dat de man des huizes wellicht een militaire achtergrond had. Aangezien er in beide complexen speelgoed is gevonden, wordt ervan uitgegaan dat het figuurtje tot een kind heeft behoord.

Een knoopje van koper, met een haakje aan de achterzijde, is bestudeerd. Het knoopje is aan de voorzijde gedecoreerd met een knobbelpatroon (figuur 5.16). Een restant van een nagel in een stukje hout is geanalyseerd, de nagel is door corrosie vergaan (figuur 5.19). Verder is een stuk daklood met de afmetingen 20x15 centimeter bestudeerd. Daklood wordt gebruikt bij onder andere het waterdicht maken van een dak met pannen. Een lakenloodje met een gekroonde W is daarnaast geobserveerd (figuur 5.17). Dit is een loodje dat werd gebruikt om zakken uit de productie te verzegelen. Er wordt gesproken van verschillende soorten loodjes, in dit geval gaat het vermoedelijk om een meelloodje gezien de gekroonde W wat is afgebeeld. De W zou in dit geval kunnen staan voor *Weizen*, ofwel tarwemeel (Loodjes Determineren). Om dit merkteken verder te determineren is verder onderzoek noodzakelijk. Afsluitend is een messing naairing of kleermakersring onderzocht (figuur 5.18). Dit object vertoont geen verdere versiering. De vondst is opvallend aangezien een naairing vaak wordt geassocieerd met zwaarder naaiwerk zoals bij het maken van zeilen. Een vingerhoedje is meer de huishoudelijke vondst. Over deze kwestie zal meer bekend worden in hoofdstuk 5.

Wanneer de metalen vondsten vergeleken worden met de inhoud van de beerkelders aan het Spui, dan blijkt dat in spoor 55 slechts een geringe hoeveelheid

metaal aanwezig is (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 97-108). Het soort metalen vondsten betreft vooral afval en slechts weinig daadwerkelijke objecten met functie. Het figuurtje en de naairing zijn objecten welke in de beste staat verkeren. Het ontbreken van huisraad zoals messen, keukengerei en versierde objecten is bijzonder, aangezien juist in deze periode meer van metaal en ijzer werd gemaakt.

Figuur 5.16. Combinatiefoto van meerdere soorten materiaalcategorieën. Rechtsboven vier kralen van gitsteen, daarachter een ivoren dobbelsteen, links van de dobbelsteen de vermoedelijke stemsleutel. Onderaan is de kam van vermoedelijk schildpad te zien.

Project	HER99
Vondstnr.	55.172
Spoor	55
Opmerking	hout met rest nagel

Figuur 5.19. Vnr. 55.172, hout met inwendige restanten van een nagel.

Project	HER99
Vondstnr.	55.175
Spoor	55
Opmerking	

Figuur 5.18. Vnr 55.175, koperen naairing.

Project	HER99
Vondstnr.	55.174
Spoor	55
Opmerking	

Project	HER99
Vondstnr.	55.174
Spoor	55
Opmerking	

Figuur 5.17. Vnr. 55.174, lakenloodje met afdruk van gekroonde W.

Tabel 5.17. Overzicht ketelvormen binnen het pijpvaardewerk van beerkelder 55.

Vorm	MAE (aantallen)	MAE (%)
Dubbelconisch	10	50%
Trechter	10	50%
Eindtotaal	20	100.00%

5.1.1.6. *Pijpaardewerk*

Aangezien het pijpvaardewerk slechts een relatief kleine selectie beslaat in verhouding met overige materiaalcategorieën, is ervoor gekozen om dit per vondstnummer te beschrijven in verband met de cohesie van het stuk. Daarnaast zijn de gevonden fragmenten goed, en vooral specifiek te dateren, waardoor dit leidend zal zijn binnen de datering van het complex. Het pijpvaardewerk uit spoor 55 bestaat uit 20 MAE (tabel 5.16). Het gaat hier om een gelijke verdeling van dubbelconische- en trechtersvormige modellen. Dubbelconisch pijpvaardewerk wordt gedateerd van 1610-1700 en trechtersvormig pijpvaardewerk van 1670-1750, meer hierover in hoofdstuk 6.3. Het pijpvaardewerk is gedateerd van 1655 en 1730, waardoor de datering van het complex enigszins naar voren kan worden gehaald. Dit komt ook overeen met de clustervorming in het complex rond 1650. Het pijpvaardewerk is middels Duco (2013) op basis van de ketel, steel, en eventuele hielmerken gedateerd en indien mogelijk gekoppeld aan één of meerdere mogelijke makers van pijpvaardewerk. Het pijpvaardewerk is gesplitst op basis van de hiervoor genoemde karakteristieken, in de volgende alinea's zal verder worden ingegaan op de bevindingen.

Het pijpvaardewerk onder vondstnummer 55.176 bevat één MAE en heeft een trechtersvormige ketel met een radering. De steel is afgewerkt en er zijn geen vormnaden zichtbaar. Daarnaast heeft de pijp een hielmerk met de afkorting WsV (figuur 5.20), gedateerd van 1701-1724 (Duco, 2003, p. 184, nr. 894). Op basis van het onderzoek van Duco zou de maker volgens het hielmerk Willem Willemszoon van der Schendel (Gouda) zijn, werkzaam binnen bovenstaande datering.

Vondstnummer 55.177 bevat één MAE en heeft een dubbelconische ketel met radering. De steel is afgewerkt zonder vormnaden. Het hielmerk toont een afbeelding van een haan (figuur 5.21) - geproduceerd van 1655-1704 - welke kan worden gekoppeld aan de maker Servaes Mauritszoon Bouvaert (Gouda), wie dit merkteken produceerde van 1655-1710 (Duco, 2003, p. 132, nr. 117).

Vondstnummer 55.178 bestaat uit één MAE met een dubbelconische ketel. De pijpensteel is grof, bij de breuk is nog een klein fragment van de steelversiering zichtbaar. Het hielmerk bestaat uit de afkorting I T P (figuur 5.22), wat aan de maker Jan Thielen Proost (Gouda), die het merkteken van 1655-1690 produceerde, is gekoppeld (Duco, 2003, p. 179, nr. 807).

Vondstnummer 55.179 bevat één MAE met een trechtervormige ketel. De pijpensteel ontbreekt maar na observatie kon gesteld worden dat dit een grove steel zou zijn. Het hielmerk toont een gekroonde 3 (figuur 5.23), wat voorkwam van 1702-1800 (Duco, 2003, p. 187, nr. 941). Aangezien het trechtermodel is gedateerd van 1670-1750 is de datering van het pijpvaardewerk van 1702-1750 gesteld. Hierbinnen passen vier mogelijk makers van het pijpvaardewerk, namelijk Ezechiël Samson (1702-1724), de weduwe van dhr. Samson (1724-1730) (beiden werkzaam in Gouda), Dirk Janson (1741-1745) of Jan Doetgoed (1745-1751) (tevens beiden in Gouda) (Duco, 2003, p. 187, nr. 941).

Het pijpvaardewerk van vondstnummer 55.180 bestaat uit één MAE waarvan de steel ontbreekt. De pijpen zijn van trechtervormig model, een hielmerk toont de afkorting AK gekroond (figuur 5.25), wat is gedateerd van 1698-1740 (Duco, 2003, p. 161, nr. 514). Binnen deze datering kunnen twee makers aan het hielmerk gekoppeld worden, namelijk Frans Janszoon Alikas (1698-1719) of Jacobus Kouthof (1735-1740), beide werkzaam in Gouda.

Vondstnummer 55.181 bevat minimaal 10 MAE waarvan de steel ontbreekt (figuur 5.24). De ketels hebben een trechtervormig model en de objecten bevatten het hielmerk met PA gekroond, dit werd geproduceerd van 1675-1730 (Duco, 2003, p. 161, nr. 411). Binnen de datering 1675-1730, gebaseerd op de ketelvorm en het hielmerk, kunnen drie makers aan het pijpvaardewerk worden gekoppeld, ofwel Pieter Anthoniszoon Sodaan (1675-1691), Pieter Arijse Vlocker (1691-1708) of Phillip Evertszoon van Dieveren (1708-1730) (Duco, 2003, p. 155, nr. 411). Alle makers werkzaam in Gouda.

Vondstnummer 55.182 bestaat uit 16 fragmenten pijpvaardewerk, minimaal één MAE. De pijpenstelen zijn fijn en afgewerkt, daarnaast zijn de stelen versierd met een simpele reliëfband. De ketels hebben een trechtervormig model, en zijn op basis van de steelvorm en ketel gedateerd van 1680-1715.

Het pijpvaardewerk van vondstnummer 55.183 bestaat uit twee MAE met een trechtervormig model en een fijne afgewerkte pijpensteel zonder vormnaden. Het hielmerk ontbreekt en er is geen versiering zichtbaar.

Vondstnummer 55.184 bestaat uit drie MAE met een fijne afgewerkte pijpensteel. Het betreffen ongemarkeerde pijpen met een spoor, waarin het reliëf van een halve maan te zien is. Vondstnummer 55.185 bevat twee MAE met fijne, afgewerkte stelen en een trechtervormige ketel. De pijpen hebben tevens een spoor waarop rechts een dubbelpunt en links een halve maan in reliëf te zien is. Onder het pijpvaardewerk van vondstnummer 55.186 is één MAE geobserveerd, waarvan een ongemarkeerde pijp met een roos in reliëf op de zijkanten van de ketel. Het betreft een trechtervormige ketel. Vondstnummer 55.187 bestaat uit MAE drie ongemarkeerde pijpen met een trechtermodel. De pijpen hebben links een enkele punt en rechts een dubbelpunt in reliëf op de spoor. Vondstnummer 55.188 bevat twee MAE aan

ongemerkte pijpen met aan beide kanten een punt in reliëf op de spoor, de ketel is een trechtermodel.

Het pijpvaardewerk van vondstnummer 55.189 bevat MAE één pijp, met een fijne, afgewerkte steel en een hielmerk waarop een stoel zichtbaar is, wat werd geproduceerd van 1702-1762. Dit merk is middels Duco drie mogelijke makers gekoppeld, Reinier Jeroense Reijnhart (1702-1745), Klaas Glasbeek (1745-1749) of Lijsbeth van Geijn, weduwe van Klaas glasbeek (1749-1762) (allen werkzaam in Gouda) (Duco, 2003, p. 141, nr. 235).

Vondstnummer 55.190 bevat MAE ongemerkte drie pijpen met een dubbelconische ketel. De steel is fijn en afgewerkt.

Vondstnummer 55.191 bestaat uit één MAE met een dubbelconische ketel. De steel is fijn en afgewerkt, zonder vormnaden. Het hielmerk toont een haan (figuur 5.26), wat geproduceerd werd van 1655-1864. Binnen de datering van het dubbelconische model kan hier de maker Servaes Mauritszoon Bouvaert (1655-1710) aan gekoppeld worden (Duco, 2003, p. 132, nr. 117).

Vondstnummer 55.192 bestaat uit MAE één pijp met een grove pijpensteel. Het betreft een dubbelconische ketel met een hielmerk dat de afkorting HS toont (figuur 5.27). Bij deze afkorting is geen maker bekend (Duco, 2003, p. 166, nr. 586).

Vondstnummer 55.193 bevat één MAE met een grove pijpensteel. Het betreft een dubbelconische ketel met een hielmerk dat lvK toont. Binnen de datering kan de maker Jacobus Jacobszoon van Kleef uit Gouda (1658-1704) middels het hielmerkaan het pijpvaardewerk worden gekoppeld (Duco, 2003, p. 176, nr. 749).

Het pijpvaardewerk van vondstnummer 55.194 bestaat uit één MAE met een grove pijpensteel. De ketel heeft een dubbelconisch model en een hielmerk dat de afkorting lTP laat zien, wat werd geproduceerd van 1655-1704. Deze afkorting kan middel Duco en de datering worden gekoppeld aan de makers Jan Thielen proost (1655-1689) (Duco, 2003, p. 179, nr. 807).

Vondstnummer 55.195 bevat MAE één pijp met een grove steel. De ketel heeft een dubbelconisch model en het hielmerk betreft de afbeelding van een onge kroonde posthoorn, wat dateerd van 1635-1745. Binnen de datering zou de maker Willem Gijsbertszoon de Vink uit Gouda (1674-1718) aan het pijpvaardewerk gekoppeld kunnen worden (Duco, 2003, p. 143, nr. 271).

Het pijpvaardewerk van vondstnummer 55.196 beslaat één MAE met een dubbelconisch ketel. De steel is grof het merkteken is niet meer leesbaar.

Vondstnummer 55.197 betreft één MAE met een grove steel en een dubbelconische ketel. Op het hielmerk valt de afkorting CDP te lezen, wat werd geproduceerd van 1654-1695 (Duco, 2003, p. 179, nr. 799). Op basis van Duco kan de maker Cornelis Dirckszoon Peck, standplaats Gouda (1654-1690) aan het pijpvaardewerk worden gekoppeld (Duco, 2003, p. 179, nr. 799).

Alle pijpen zijn afkomstig van Goudse makers en zijn voor het grootste deel geglaast en fijn in afwerking. De kwalitatieve standaard is hoog en daardoor kan

ervan uitgegaan worden dat de prijs ook hoger lag. In vergelijking met het complex aan het spui is de kwaliteit van de pijpen uit spoor 55 opvallend. Spoor 27 en 28 aan het Spui omvatte enkele, grove modellen, terwijl het wel een complex met hoge sociaaleconomische status betreft. Dit is bijzonder, aangezien dit complex juist wel vrij dure kleipijpen toont, maar de rest van het complex geeft niet perse indicatie voor een zeer hoge sociaaleconomische status.

Figuur 5.20. Vnr. 55.176, trechtersvormig pijpafdruk door Willem Willemszoon van der Schendel, actief van 1701-1724.

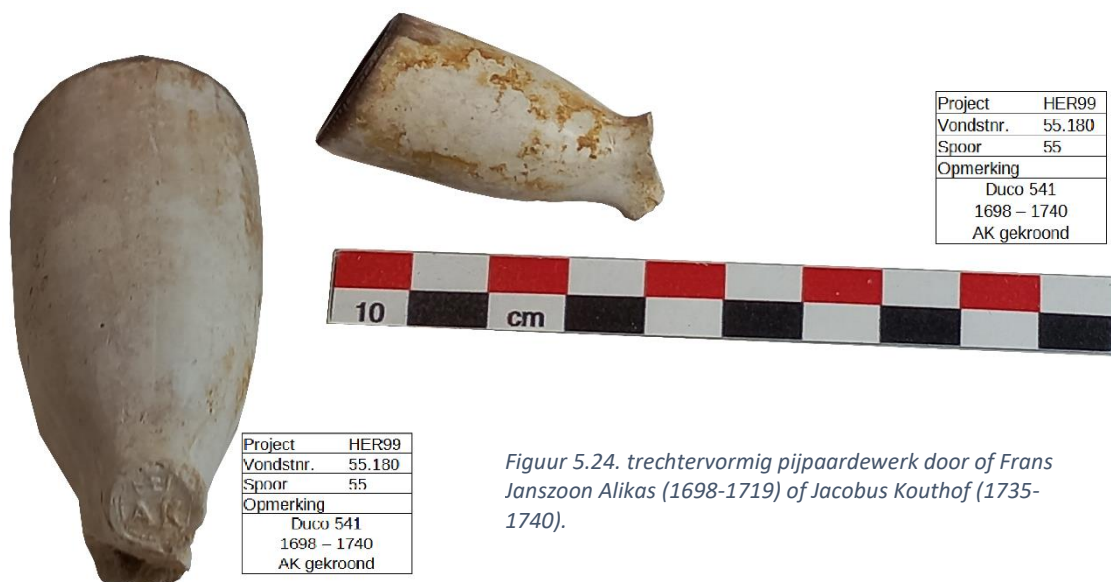
Figuur 5.21. Dubbelconisch pijpafdruk door Servaes Mauritszoon Bouvaert, actief van 1655-1710.

Figuur 5.22. Dubbelconisch pijpvaardewerk door Jan Thielen Proost, actief van 1655-1690.

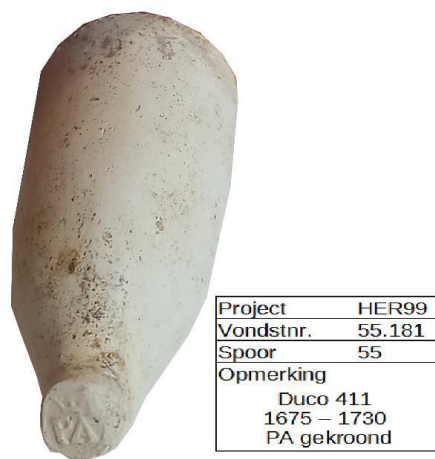

Figuur 5.23. Trechtersvormig pijpvaardewerk door Ezechiël Samson (1702-1724) of de weduwe van dhr. Samson (1724-1730) of Dirk Janson (1741-1745) of Jan Doetgoed (1745-1751).

Figuur 5.24. trechtersvormig pijpvaardewerk door of Frans Janszoon Alikas (1698-1719) of Jacobus Kouthof (1735-1740).

Figuur 5.25. trechtersvormig pijpvaardewerk door ofwel Pieter Anthoniszoon Sodaan (1675-1691), Pieter Arijse Vlocker (1691-1708) of Phillip Evertszoon van Dieveren (1708-1730).

Figuur 5.26. trechtersvormig pijpenaardewerk door Servaes Mauritszoon Bouvaert (1655-1710).

Figuur 5.27. trechtersvormig pijpenaardewerk met hielmerk HS. Maker onbekend.

Project	HER99
Vondstnr.	55.192
Spoor	55
Opmerking	Duco 586 1635 – 1655 HS ongekroond

5.1.2. Functiegroepen

De objecten zijn ingedeeld in een hoofdfunctie, waarna is gekeken wat de specifieke functie van het object betrof (tabel 5.17). In totaal kon voor 258 objecten de functie worden achterhaald. Binnen de categorieën is tafelgerei de grootste (56,97%) en beslaat meer dan de helft van het complex. De vorm *bord* kwam het meest voor (26,74%), waarvan een groot deel bestond uit witte faience borden, ofwel Delfts Wit. Daarnaast zijn veel bekers aanwezig, van keramiek en glas, waarvan ook veel versierde en onversierde glazen bekers (10,47%). Kelkgladen kwamen relatief veel voor, evenals kommen en koppen. Enkele fragmenten van een roemer en een stangglas zijn bestudeerd.

De categorie keukengerei (8.15%) bestaat voor het grootste deel uit grappen (4,65%). Grappen zijn vergelijkbaar met pannen en werden veelal gebruikt voor het bereiden van eten. De grappen kwamen voor in veel verschillende vormen en waren in sommige gevallen versierd. Hierna volgen kannen (2,33%), welke over het algemeen versierd voorkwamen, waaronder ook een zeer compleet exemplaar van steengoed. De kan heeft appliques en is beschilderd met kobaltblauwe oxide (figuur 5.9). Verder werden er deksels en plooischotels geobserveerd (elk 1,16%). Bakpannen en steelkommen kwamen ook voor (0,78%). Verder zijn er fragmenten van een lekschaal en een vetvanger bestudeerd (0,39%). Binnen de hierop volgende categorie, rookwaar (14,34%), is een zichtbare verdeling binnen dubbelconische (4,6%) en trechtervormige (9,7%) pijpenkoppen. Er is een aantal objecten met een hygiënische functie, voornamelijk zalfpotten (4,65%), pispotten (1,16%) en fragmenten van een urinaal (0,39%).

De categorie huisraad, wat voor 3,88% voorkomt, bestaat uit vooral (vuur)testen, goed voor 1,16% van het complex. Enkele fragmenten van een olielamp, pot en vaas zijn bestudeerd, daarbij werd ook een scheerbekken onderzocht. Deze functies vullen ieder 0,39% van het complex.

Onder de categorie *overig* worden functies verstaan die niet onder een andere categorie geplaatst kunnen worden. Hieronder worden een aantal miniaturen verstaan, goed voor 1,16% van het eindtotaal. Daarbij werd ook een enkele knikker en een fruitière geobserveerd, beiden goed voor 0,39% van het complex. De knikker en miniaturen zijn niet onder speelgoed geplaatst, aangezien op advies van Monique van Veen nooit zeker is of het Poppegoed (poppenhuizen voor volwassenen) of speelgoed betreft. Er is gekozen om de fruitière onder de categorie *overig* te plaatsen, aangezien het niet perse onder opslag wordt geschaard. Een dergelijk object werd gebruikt om fruit in te verkopen, als een soort verpakkingsmateriaal.

Tabel 5.18. Functiegroepen uit spoor 55 op basis van type primaire functie.

<i>Functie</i>	<i>Objectvorm</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
Huisraad		10	3.88%
	Olielamp	1	0.39%
	Pot	1	0.39%
	Test	3	1.16%
	Vaas	1	0.39%
Hygiene		17	6.59%
	Pispot	3	1.16%
	Scheerbekken	1	0.39%
	Urinaal	1	0.39%
	Zalfpot	12	4.65%
	Fles	3	1.16%
Keukengerei		21	8.15%
	Bakpan	2	0.78%
	Deksel	3	1.16%
	Grape	12	4.65%
	Lekschaal	1	0.39%
	Steelkom	2	0.78%
	Vetvanger	1	0.39%
Opslag		22	8.53%
	Kan	6	2.33%
	Fles	16	6.2%
	Frutiere	1	0.39%
Tafelgerei		147	56.97%
	Beker	27	10.47%
	Bord	69	26.74%
	Kelkglas	17	6.59%
	Kom	14	5.43%
	Kop	15	5.81%
	Roemer	1	0.39%
	Stangglas	1	0.39%
	Plooischotel	3	1.16%
Vermaak		4	1.55%
	Knikker	1	0.39%
	Miniatuur	3	1.16%
Rookwaar		37	14.34%
	Dubbelconisch	12	4.65%
	Trechter	25	9.69%
Eindtotaal		258	100.00%

5.1.3. Conclusie

Beerkelder 55 is gedateerd tussen 1625-1750 op basis van de vondsten. Dit is een bredere datering, binnen deze datering worden enkele clusters aan materiaal opgemerkt. Deze clusters zitten tussen 1625-1675, 1650-1700 en 1650-1750. Deze clusters kunnen een indicatie geven van wanneer bepaalde objecten een trend waren, of dat een kelder vaker geleegd is in bepaalde periodes. Het pijpenaardewerk kon strak gedateerd worden en is leidend binnen dit onderzoek. Het pijpenaardewerk is gedateerd van 1680-1730, wat overeenkomt met het laatste cluster binnen de kelder. De eerdere clusters kunnen restanten of overblijfselen van eerdere periodes zijn.

Onder de objecten van faience zijn vooral veel borden aanwezig, waarvan 13 van hetzelfde type. Dit waren simpele witte borden zonder beschildering, waarvan het hoogtepunt tussen 1675-1700 ligt. Dit kan indicatie geven van het meegaan in trends, wat duidt op een verhoogde sociaaleconomische status. Daarnaast zijn er twee borden aangetroffen met zowel een Willem III als kind afgebeeld, als een leeuw. Deze beide afbeeldingen kunnen in verband worden gebracht met de politieke spanningen en mogelijke voorkeur voor Orangisme onder de gebruikers van de beerkelder. Het feit dat het een jonge Willem III betreft, draagt bij aan het idee van een lange steun aan het huis van Oranje, sinds het bord ouder is dan de datering van de beerput. De aanwezigheid van zalfpotten doet vermoeden dat er toegang is tot een mate van hygiëne en zorg. Daarnaast ondersteunt de aanwezigheid van een scheerbekken de theorie voor het onderhouden van een hygiënische standaard. Onder het roodbakkende aardewerk is de aanwezigheid van een fruitière bijzonder, aangezien dit betekent dat de gebruikers van de beerkelder toegang hadden tot zacht fruit zoals aardbeien, wat natuurlijk van ver geïmporteerd moet worden hierom ook zeer duur was. Er is een vetvanger bestudeerd waar nog geen type van bekend is. De grootte en de vorm van het object impliceert dat het werd gebruikt voor zeer grote braadstukken, iets wat eigenlijk alleen binnen huishouden met een hoge welvaart en sociaaleconomische status voorkwam. Er zijn ook twee fragmenten van miniaturen aangetroffen. De precieze functie is niet met volle zekerheid vast te stellen, maar er kan vanuit worden gegaan dat de objecten werden gebruikt als speelgoed, wat de aanwezigheid van kinderen onder de gebruikers van de beerkelders kan verklaren. Onder het witbakkende aardewerk wordt ook vooral keukengerei teruggevonden. Ook hier wordt een miniatuur aangetroffen, wat de theorie dat er kinderen waren, ondersteunt. De aanwezigheid van zalfpotten indiceert wederom toegang tot zorg en hygiëne. Het steengoed bestaat over het algemeen uit versierde objecten, wat de waarde laat stijgen. Ook de borden van majolica zijn beschilderd en versierd. Het betreft vooral borden en een fragment van een enkele zalfpot. Porselein wordt, ondanks het feit dat de prijs lager werd aan het einde van de 17e eeuw, gezien als een luxeproduct. In het westen waren dit soort

luxue producten natuurlijk makkelijker te verkrijgen dan in de rest van het land door de goede verbindingen met de havens, maar het bleef vooralsnog, mede door de importstatus, een luxeproduct. Het werd vooral teruggevonden in pronkkasten onder de elite, waardoor het voorkomen van dit porselein binnen het complex duidt op een hoge sociaaleconomische status.

Een groot deel van de glazen vondsten uit spoor 55 worden gezien als objecten met een hoge waarde. Veel van de glazen bekertjes zijn versierd en vallen binnen een duurder klasse. Daarnaast zijn ook eenvoudig uitgevoerde glazen bekertjes aangetroffen die ook binnen een (hogere) middenklasse gezien zouden kunnen worden. De flessen betreffen vooral medicijn- of parfumsflessen, welke kunnen worden aangeschaft wanneer iemand de middelen heeft om een hygiënische standaard te onderhouden. De overige flessen betreffen een spa-fles en enkele wijnsflessen, wat ook kan betekenen dat er een hoge sociaaleconomische status onder de gebruikers van het vondstmateriaal was. Dit vanwege het feit dat spawater uit de bergen werd verzameld en hierna vervoerd, wat een vrij hoge prijs creëert. Het aantreffen van kelkglazen en een roemerglas op zich wijst op een hoge sociaaleconomische status. Daarnaast is het materiaal versierd en van goede kwaliteit. Interessant zijn de fragmenten van het urinaal en het borstglas. Het eerst genoemde object kan, vooral in combinatie met de mogelijke medicijnsflessen, duiden op een mindere gezondheid van één van de gebruikers van het vondstmateriaal of juist op een arts die op het adres woonde. Het borstglas kan juist de mogelijkheid op kinderen verklaren, en het kan daarnaast wijzen op het feit dat gezondheidszorg toegankelijk was voor de eigenaren van het vondstmateriaal. Bouwkeramiek bevat een vijftal tegels met blauwe beschildering. Het gebruik van tegels kwam op aan het eind van de 16e eeuw, waarna het steeds normaler werd. De beschilderingen waren figuratief en vertellen niet veel over de sociaaleconomische status.

Onder de benen vondsten werd een kam van vermoedelijk schildpad geobserveerd, al is dit niet helemaal zeker. Dit kan echter wel betekenen dat het een geïmporteerd goed is en het waarschijnlijk een hogere prijs had. Schildpad was vanwege de gevlekte, bijna doorzichtige kleur populair. Het benen lepelvormige object is geïnterpreteerd als stamschroef voor een klein snaarinstrument. Dit is bijzonder, aangezien het leren bespelen van een instrument vooral werd gezien als iets wat enkel toegankelijk was voor de elite. Dit ondersteunt de theorie voor een hoge sociaaleconomische status. De dobbelsteen kan verklaren dat er onder de gebruikers van de beerkelder de middelen waren voor vermaak.

Onder de metalen vondsten wordt een tinnen figuur gevonden, wat is geïnterpreteerd als musketier uit de 80-jarige oorlog op basis van de kleding en uitrusting. De aanwezigheid van een tinnen figuur indiceert welvaart, aangezien er ruimte was om speelgoed aan te schaffen. Daarnaast ondersteunt het de theorie van de aanwezigheid van kinderen. Bijzonder is verder de vondst van een naairing, wat

de aanwezigheid van personeel of een vak zoals kleermaker onder de gebruikers kan verklaren.

Het pijpvaardewerk besloeg in zijn geheel over het algemeen aardewerk van een goed productieniveau, afgewerkte objecten en bij een groot deel waren versieringen op de steel aangebracht. Het pijpvaardewerk bevat in een groot deel gemerkte pijpen, in de gevallen van de ongemerkte pijpen betreft het vooral pijpen met een hogere verkoopwaarde. Hierdoor kan ten eerste gesteld worden dat het pijpvaardewerk middels de datering niet veel kan vertellen over de sociaaleconomische status van de gebruikers van het materiaal. Tussen 1655-1730 was het roken van tabak al sociaal geaccepteerd en vooral rond de havensteden was het gebruik al zeer normaal. Iedere bevolkingslaag maakte gebruik van tabak. Daarnaast kan gesteld worden dat naast het feit dat de beerkelder werd gebruikt door onder andere rokers, deze rokers ook de middelen hadden om zich pijpen van goede kwaliteit te permitteren. Dit kan wel duiden op een hogere sociaaleconomische status.

De vondsten binnen het complex zijn uitgebreid en van een breed scala aan functies, en hierom representatief voor de beerkelder, waardoor een relatief betrouwbare conclusie kan worden gesteld. De kelder bevatte een aantal bijzondere objecten en objecten die nog binnen het Deventer Systeem nog geen typenummer toegewezen hebben gekregen. De objecten binnen het complex getuigen van een hoge kwalitatieve waarde, maar worden vaak ook tegengesproken door de vele gangbare objecten van mindere waarde binnen dit complex. Er kan hierdoor niet goed een exacte uitspraak over welvaart en status van de eigenaren van het vondstmateriaal worden gedaan. De hoeveelheid objecten in de kelder is ook opvallend, aangezien het lijkt alsof het volledige serviessets betreft, en vele bijzondere glazen objecten die niet gauw weggegooid worden. Door de grote hoeveelheid objecten, doet de kelder vermoeden dat het wellicht niet vaak geleeegd is. Daarnaast wordt de aanwezigheid van kinderen ondersteund door de vondsten van knikkers, miniaturen of *poppegoed* en een tinnen figuurtje. Er is een vermoeden dat een van de gebruikers mogelijk ziek is geweest of zelf het beroep arts heeft uitgeoefend, wat ondersteunt wordt door de aanwezigheid van de urinaal. De hoeveelheid bijzondere en/of dure objecten geeft echter wel een indicatie van een hoge welvaart en verhoogde sociaaleconomische status.

*Figuur 5.28. Schilderij met afbeelding van een arts
wie een gevulde urinaal van een patient bestudeerd.
Leidse fijnschilders: van Gerrit Dou tot Frans van
Mieris de Jonge, 1630-1760, Marlies Enklaar, Paul
Nieuwenhuizen, Eric Jan Sluijter, cat.nr. 96.*

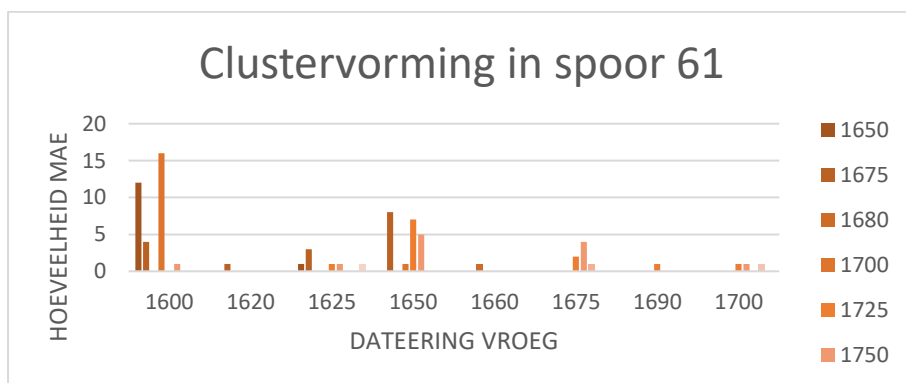
5.2. Beerkelder S61

De beerkelder van spoor 61 bevat in totaal 791 fragmenten, behorende tot minimaal 159 objecten (tabel 5.18). Deze objecten kunnen ingedeeld worden in de categorieën keramiek, glas, metaal en pijpenaardewerk. Het materiaal uit spoor 61 is gedateerd binnen een periode van 1600-1725. Binnen deze datering is een drietal clusters te observeren, van 1600-1650, 1650-1675 en van 1650 tot 1725 (tabel 5.19). Daarnaast zijn binnen dit complex een vijftal tabakspijpen geobserveerd, welke zijn gedateerd van 1650-1700. Aangezien het pijpenaardewerk strak gedateerd kan worden en er genoeg variatie binnen dit aardewerk is, is deze datering leidend binnen het onderzoek. Deze datering is gekozen aangezien het jongste object voor het eerst gemaakt werd in 1725 en het oudste object voor het is gemaakt in 1600. Er is een enkel object aangeduid als opspit, een *Jacobakan* van steengoed uit de late middeleeuwen.

Tabel 5.19. Overzicht materiaalcategorieën beerkelder 61.

Categorie	N (aantallen)	N (%)	MAE (aantallen)	MAE (%)
Keramiek	404	51.07%	105	66.04%
Glas	349	44.12%	34	21.38%
Metaal	4	0.51%	4	21.38%
Pijpaardewerk	34	4.3%	16	10.06%
Eindtotaal	791	100.00%	159	100.00%

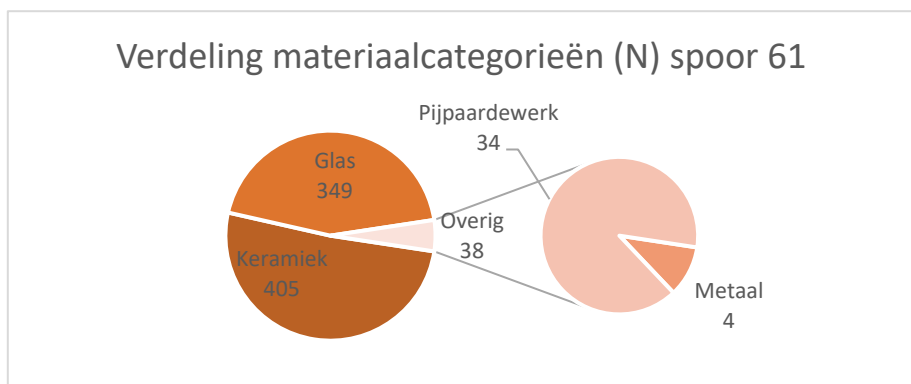
Tabel 5.20. Overzicht verschillende clusters van complex 61.

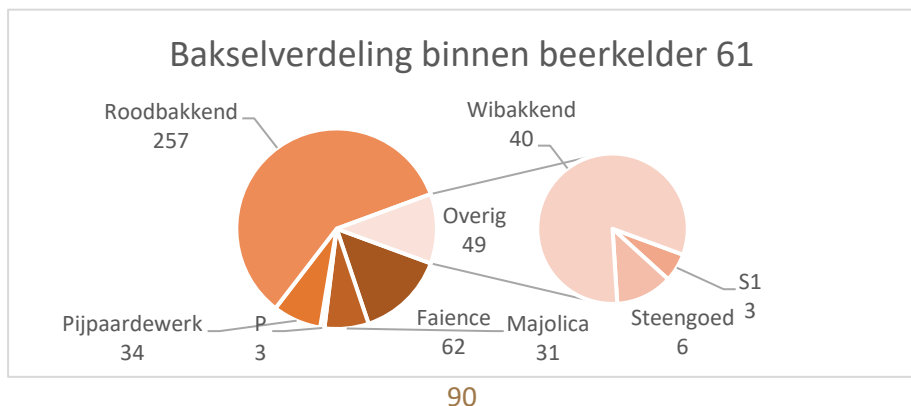
Tabel 5.21. Overzicht materiaalcategorieën beerkelder 61.

<i>Categorie</i>	<i>N</i> <i>(aantallen)</i>	<i>N (%)</i>	<i>MAE</i> <i>(aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Keramik</i>	404	51.07%	105	66.04%
<i>Glas</i>	349	44.12%	34	21.38%
<i>Metaal</i>	4	0.51%	4	21.38%
<i>Pijpaardewerk</i>	34	4.3%	16	10.06%
<i>Eindtotaal</i>	791	100.00%	159	100.00%

Tabel 5.22. Overzicht verdeling materiaalcategorieën van beerkelder 61 in N..

Tabel 5.23. Bakselverdeling binnen beerkelder 61 op basis van N.

5.2.1. Categorieën en analyse

De objecten zijn ingedeeld op basis van materiaalcategorie, waarna is gekeken naar de specifieke vorm en welke specifieke aspecten konden worden bestudeerd. De aanwezigheid van gebruikssporen kunnen de functie van een object bepalen, hier zal nadat de veelvoorkomende vormen zijn uitgelegd dieper op in worden gegaan. In de komende paragrafen zal het complex op basis van de verschillende categorieën worden geanalyseerd.

Tabel 5.24. Overzicht bakselverdeling van beerkelder 61 in N, MAE en percentages.

<i>Baksel</i>	<i>N (aantallen)</i>	<i>N (%)</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Faience</i>	62	14,22%	25	21,19%
<i>Majolica</i>	31	7,11%	11	9,32%
<i>Porselein</i>	3	0,69%	2	1,69%
<i>Pijpaardewerk</i>	34	7,80%	16	13,56%
<i>Roodbakkend</i>	257	58,94%	44	37,29%
<i>Bijna-Steengoed</i>	3	0,69%	1	0,85%
<i>Steengoed</i>	6	1,38%	2	1,69%
<i>Witbakkend</i>	40	9,17%	17	14,41%
<i>Eindtotaal</i>	436	100,00%	118	100,00%

5.2.1.1. *Keramiek*

In totaal zijn er minimaal 118 objecten aangetroffen tijdens het opgraven van spoor 61 (tabel 5.23). Veruit de grootste categorie is roodbakkend aardewerk (37,29%) opgevolgd door faience (21,19%). Witbakkend aardewerk (14,41%) bestaat uit grappen en een fragment van een lekschaal. Hierna volgen de objecten van majolica (9,32%). Tevens zijn er nog enkele porseleinen objecten gevonden (1,69%), en zijn er nog drie objecten van steengoed gevonden (2,54%). Onder het steengoed zijn enkele fragmenten van een *Jacobakan* gevonden. Een *Jacobakan* draagt haar naam vanwege de mythe dat Jacoba van Beieren veel van deze kannetjes zou produceren, waarna zij ze in de gracht zou gooien (Archeologie Zuid-Holland, *De Jacobakan*). Deze kannen uit de productie verdwenen rond 1500 na Christus, om en nabij 150 jaar voordat de beerkelders zou zijn aangelegd.

Roodbakkend aardewerk

Uit spoor 61 zijn in totaal 33 objecten van roodbakkend aardewerk op functie en eventueel type gebracht (tabel 5.24). Uit spoor 61 zijn vooral veel gebruiksobjecten en keukenobjecten gedetermineerd. Denk hierbij aan grapes, koppen onder het type r-kop-2 (Ostkamp, 2009, p. 48) en r-kop-20 (Bitter et al., 1997, p. 95), fragmenten van vetvangers, bakpannen, steelkommen en borden en enkele testen. (Vuur)testen waren een soort vierkante of ronde bakjes op een standring met oor, welke werden gebruikt om heten kolen in te doen. Testen met hete kolen konden worden geplaatst in bijvoorbeeld een voetwarmer en in latere tijden konden de kolen worden gebruikt bij het aansteken van tabak. Bijzonder is dat er tussen de objecten een vogeldrinkbak gevonden is. Op historische schilderijen blijkt dat dergelijke bakjes aan kooien werden bevestigd bij het houden van vogels, een goed voorbeeld zichtbaar in figuur 38. Wanneer deze categorie wordt vergeleken met spoor 27 uit het Spui, dan wordt een vrij overeenkomstige vondstvariatie gezien (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 58-59;61-63). Het aardewerk bestaat over het algemeen uit keuken- en tafelgerei, met veelvoorkomende typen. Spoor 28, tevens van het Spui, betreft ook een dergelijke verdeling binnen het roodbakkende aardewerk. Ook hier zijn keuken- en tafelgerei de grootste functies, met enkel een vogeldrinkbak als bijzonder object dat een klein kijkje in de overige aspecten van het leven van de gebruikers kan bieden.

Tabel 5.25. MAE per type van categorie roodbakkend binnen spoor 61.

<i>Vorm</i>	<i>Type</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
Bakpan		2	4.35%
	r-bak-4	2	4.35%
Bord		3	13.04%
	r-bor	2	8.7%
	r-bor-3	1	4.35%
Grape		16	39.13%
	r-gra	15	34.78%
	r-gra-17	1	4.35%
Kop		6	21.74%
	r-kop-2	4	13.04%
	r-kop-20	2	8.7%
Steelkom		1	4.35%
	r-stk-2	1	4.35%
Vetvanger		2	8.7%
	r-vet	1	4.35%
	r-vet-4	1	4.35%
Vogeldrinkbak		1	4.35%
	r-vog	1	4.35%
Eindtotaal		33	100.00%

Faience

Uit spoor 61 zijn er in totaal 23 faience objecten gedetermineerd (tabel 5.25). Het grootste deel van deze objecten bestond uit borden, in het bijzonder type f-bor-2 (Clevis & Smit, 1990, p. 201), een simpel wit bord op standvlak. Zes van deze borden zijn onbeschilderd, vier van de borden zijn beschilderd met een kobaltblauw bloempatroon. Verder is het faience simpel en niet heel uitbundig beschilderd. Twee borden van type f-bor-1 (Bartels, 1999, p. 219) zijn beschilderd met een bloemenpatroon, en een afbeelding van fauna in een bosrijke omgeving met op de vlag een Wan-Li patroon met bloembeschilderingen. Een simpele witte kom en een enkele kop met kobalt blauwe beschildering zijn geanalyseerd. Tevens kwam een miniatuur naar boven binnen dit vondstcomplex. De miniatuur heeft de vorm van een fles, welke kobaltblauw is geschilderd. In vergelijking met spoor 27 en 28 aan het Spui blijkt dat beerkelder 61 een voorkomende verdeling heeft. Onder het faience worden vooral borden geobserveerd, met een gelijke verdeling in beschilderd en onbeschilderde werken. Dit komt overeen met de complexen aan het spui. Wat opvalt, is dat er toch een grotere hoeveelheid faience objecten is gevonden in verhouding tot de complexen aan het Spui. Dit kan indicatie geven voor een hogere sociaaleconomische standaard, maar wordt tegengesproken door de grote hoeveelheid gangbare objecten.

Tabel 5.26. Overzicht MAE per type van Faience binnen beerkelder 61.

<i>Vorm</i>	<i>Type</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Bord</i>		18	78.26%
	f-bor	2	8.7%
	f-bor-1	2	8.7%
	f-bor-2	10	43.48%
	f-bor-7	1	4.35%
	f-bor-8	2	8.7%
	f-bor-11	2	8.7%
<i>Kom</i>		1	4.35%
	f-kom	1	4.35%
<i>Kop</i>		1	4.35%
	f-kop-1	1	4.35%
<i>miniatuur</i>		1	4.35%
	f-min	1	4.35%
<i>Ploischotel</i>		2	8.7%
	f-plo-1	1	4.35%
	f-plo-3	1	4.35%
<i>Eindtotaal</i>		23	100.00%

Witbakkend aardewerk

In spoor 61 zijn in totaal minimaal 14 objecten onderscheiden (tabel 5.26). Deze vallen onder de functie *grape* en *lekschaal*, beide objecten hebben een kookfunctie. Er zijn enkel grappen gevonden van type w-gra-10 (Ostkamp, 2009, p. 63). Daarnaast is er een fragment van een lekschaal bestudeerd. Opvallend is dat er bijzonder veel grappen zijn aangetroffen in spoor 61. In de complexen aan het Spui was er een grotere verdeling in de variatie binnen de witbakkende categorie aangetroffen, zoals deksels, kopjes, kommen en een zalfpot (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 59;63). Deze functies ontbreken in spoor 61. Dit zou kunnen betekenen dat de gebruikers van spoor 61 voorkeur gaven aan metalen keukenobjecten, of wellicht geeft de kelder een incompleet beeld van de keukenraad van de eigenaren.

Tabel 5.27. Overzicht MAE per type van majolica binnen beerkelder 61.

<i>Vorm</i>	<i>Type</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
Grape		13	92.86%
	w-gra-10	13	92.86%
Lekschaal		1	7.14%
	w-lek	1	7.14%
Eindtotaal		14	100.00%

Majolica

Binnen het complex van spoor 61 zijn minimaal 11 majolica objecten geobserveerd, allemaal borden (tabel 5.27). Er zijn twee borden van type m-bor-12 (Ostkamp, 2009, p. 34) gedetermineerd, een zeer groot bord met inwendige bloembeschildering. Daarnaast zijn er twee borden van type m-bor-5 (Carmiggeld & van Veen, 1995, p. 65) bestudeerd, een kleiner bord van een iets ouder model. Tevens is er een enkel majolica bord geobserveerd van type m-bor-5, welke een beschildering heeft van een sinaasappel/granaatappel aan een tak, het vermoeden is dat de symboliek wellicht wat te maken kan hebben met het huis van Oranje (appeltjes van Oranje) (Amsterdams Dagblad, *Oranje op Aardewerk*). Dit vanwege het feit dat sinaasappelbomen in grotere hoeveelheden voorkwamen vanaf het begin van de 17^e eeuw tot en met de laatste kwart van de 17^e eeuw, en stonden symbool voor het huis van Oranje (van Veen, 1996, p. 39). Er is in spoor 61 geen variatie in majolica in verhouding met de complexen aan het Spui (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 61;63). Er zijn geen zalfpotten aangetroffen, iets wat wel veel voorkomt in spoor 55 en in complexen aan het Spui. stonden symbool voor het huis van Oranje (van Veen, 1996, p. 39). Er is in spoor 61 geen variatie in majolica in verhouding met de complexen aan het Spui (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 61;63). Er zijn geen zalfpotten aangetroffen, iets wat wel veel voorkomt in spoor 55 en in complexen aan het Spui.

Tabel 5.28. Overzicht MAE per type van majolica binnen beerkelder 61.

Vorm	Type	MAE (aantallen)	MAE (%)
Bord		11	100%
	m-bor	6	54.54%
	m-bor-3	1	9.09%
	m-bor-5	2	18.18%
	m-bor-12	2	18.18%
Eindtotaal		11	100.00%

Porselein

Er zijn in spoor 61 twee porseleinen borden gevonden van type p-bor-1 (Velde, 2007, p. 33) en p-bor-9. Deze borden zijn respectievelijk beschilderd met een pruimenboom en vallende bladeren langs de vlag, en een bord met blauwe bloem beschildering en een geribde vlag. Wanneer naar de complexen aan het Spui wordt gekeken, dan blijkt dat ook hier een kleine hoeveelheid porselein is gevonden (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 61;64). Dit strookt met de observaties uit spoor 55, waarin ook slechts enkele fragmenten porselein werden bestudeerd. De collectieve geringe hoeveelheid porselein in Haagse complexen kan indicatie geven van een trend die nog niet op is gekomen, of men was extra zuinig op het dure porselein. De hoeveelheid gevonden porselein in spoor 61 getuigt van welvaart onder de gebruikers, maar door de weinige hoeveelheid kan dit niet met zekerheid gezegd worden.

Steengoed

Binnen complex 61 zijn er minimaal drie objecten van steengoed aangetroffen. Dit soort kannen komen erg veel voor binnen de regio en werd in grote getalen verscheept vanuit het duitse Siegburg. Dit object wordt gedateerd tot 1500 na Christus, en valt niet binnen de datering van het complex. Verder zijn er twee kannen gevonden onder typenummer s2-kan-5 (Baart, 1977, p. 266) en s2-kan-49 (Mennicken, 2009, pp. 143-167).

5.2.1.2. Glas

In spoor 61 zijn in totaal minimaal 24 glazen objecten aangetroffen (tabel 5.28). De meeste objecten bestaan uit glazen bekers, waaronder fragmenten van een netwerkbeker met type gl-bek- 10 (Kottman, 1990, p. 219), van een tranenbeker met type gl-bek-12 (Hoogendijk, 2018, p. 95) en gl-bek-12a (Bartels, 1999, p. 949), fragmenten van een wafelbeker met type gl-bek-19 (Venne, 2017, pp. 76-79). Deze type bekers worden ook teruggevonden in complexen 27 en 28 aan het Spui, en worden als typerend gezien voor de regio en periode (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 76-79). Daarnaast zijn er twee simpele bekers onder typenummers gl-bek-5 (Bitter

et al., 1997, p. 95) en gl-bek-8b (Kottman, 2015, p. 23) gevonden en meegenomen in de analyse. Ook deze bekens zijn populair in de regio en periode. Opvallend is wel dat het latere type gl-bek-5 slechts een enkele keer voorkomt, terwijl deze in spoor 55 ruim gerepresenteerd wordt. Dit kan indicatie geven dat de kelder daadwerkelijk eerder is dan spoor 55.

Het merendeel van de flessen bestaat uit wijnflessen, de gl-fle-4 (van Veen, 1996, p. 45), gl-fle-7 (Henkes & Stam, 1988, p. 221) en de gl-fle-9 (Gawronski, 2013, p. 43). Gl-fle-7 komt ook voor in de complexen aan het Spui, en worden gezien als kelderflessen, vernoemd naar de kist (ook wel kelder) waarin deze flessen vervoerd werden. Gl-fle-9 is ook geobserveerd aan het Spui, waar ze als medicijn- of parfumfles worden gezien en indicatie geven voor welvaart. Daarnaast zijn er andere types parfum- of medicijnflessen gevonden, namelijk de gl-fle-15 (Gawronski, 2017, p. 86) en gl-fle-3 (Thijssen, 1991, p. 210). Verder is er een enkele zogenoemde *zaadfles*, onder type gl-fle- 76 (Bult, 1992, p. 102), bestudeerd. Een zaadfles is een grotere, cilindrische fles met een wijde kraag, waarin zaadgoed voor bijvoorbeeld te tuin werd bewaard. Een bijzonder type schenkan is wel bestudeerd, van type gl-kan-3 (Bitter, 2016, p. 78). Dit is een fragiel kannetje van 6,2 cm in doorsnee, wat werd gebruikt als karaf voor een alcoholische drank.

Er zijn daarnaast drie soorten kelkglazen gevonden, van type gl-kel-11 (Gawronski, 2006, p. 87), gl-kel-13 (Bitter et al., 1997, p. 95) en gl-kel-43 (Bitter et al., 1997, p. 95). Deze types waren in de zeventiende eeuw nog relatief prijzig, en worden niet snel teruggevonden bij huishoudens met een minimaal inkomen (Hulst, 2017, pp. 4-14). Verder zijn er nog drie typen Roemers onderscheiden in dit complex, gl-roe-11 (Pijzel-Domisse & Eliëns, 2009, p. 73), gl-roe-2 (van Veen, 1996, p. 43) en gl-roe-5 (Bartels, 1999, p. 821). Roemerglazen zijn brede glazen met een eivormige of tonvormige cuppa, vaak versierd met knobbels rond de schacht. De noppen rond de hals dienden voor extra grip, aangezien er vaak met de handen werd gegeten en hierom handen nog wel eens glibberig werden (Keemink, 2012, p. 53). De Roemer van type 11 bleek bij nadere inspectie voorzien te zijn van een gravure, waarbij een profiel van een persoon zichtbaar is en een licht verguldsel te zien is. Daarnaast zijn vermoedelijk de letters *J.G.* nog te lezen (figuur 5.29) (Pavlovic & van Veen, 2012, pp. 81-85). Opvallend is dat in een ander onderzoek uit 2012 ook dergelijke gegraveerde roemers zijn aangetroffen in een beerkelder aan het Spui. Het graveren van glas werd veelal gedaan door vermogende en welopgevoede vrouwen als deugdzaame bezigheid gezien. De glazen vonden zijn typerend voor de periode in Den Haag voor een huishouden met een soortgelijke sociaaleconomische status. Ook aan de Lange Voorhout 8 (Jacobs & van Veen, 1996, p. 39) en de complexen aan het Spui (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 81-87) in Den Haag zijn gegraveerde glazen en roemers

gevonden. De meeste complexen tonen aan dat de gebruikers van de gevonden gegraveerde glazen welvaart ervoeren (van Veen, 1996, p. 38).

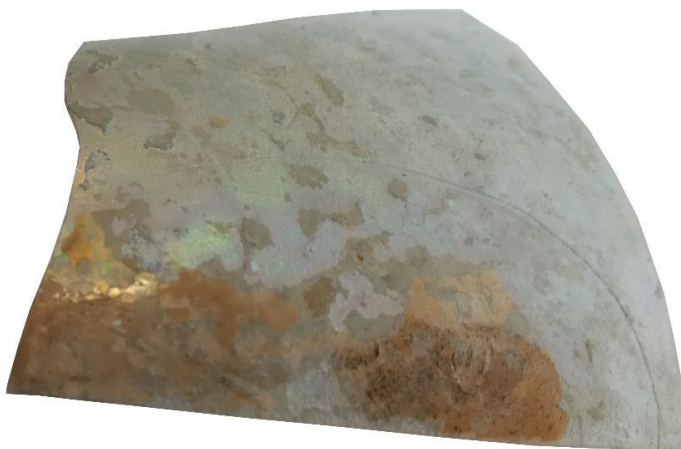
Tabel 5.29. overzicht MAE per type binnen de categorie glas van beerkelder 61.

<i>Vorm</i>	<i>Type</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
Beker		8	33.33%
	gl-bek-5	1	4.17%
	gl-bek-8b	2	8.33%
	gl-bek-10	1	4.17%
	gl-bek-12	1	4.17%
	gl-bek-12a	2	8.33%
	gl-bek-19	1	4.17%
Fles		9	37.5%
	gl-fle-3	1	4.14%
	gl-fle-4	2	8.33%
	gl-fle-7	2	8.33%
	gl-fle-9	2	8.33%
	gl-fle-15	1	4.17%
	gl-fle-76	1	4.17%
Kan		1	4.17%
	gl-kan-3	1	4.17%
Kelkglas		3	12.5%
	gl-kel-11	1	4.17%
	gl-kel-13	1	4.17%
	gl-kel-43	1	4.17%
Roemer		3	12.5%
	gl-roe-2	1	4.17%
	gl-roe-5	1	4.17%
	gl-roe-11	1	4.17%
Eindtotaal		48	100.00%

Figuur 5.29. Vnr. 91.27, Reuzenroemer met gravure. Gezicht van profiel nog licht zichtbaar.

Project	HER99
Vondstnr.	91.27
Spoor	61
Opmerking	
"Reuzenroemer" met gravure	

Project	HER99
Vondstnr.	91.27
Spoor	61
Opmerking	
"Reuzenroemer" met gravure	

5.2.1.3. *Metaal*

In totaal zijn er 4 metalen objecten uit spoor 61 bestudeerd. Onder deze objecten vielen een klein fragment aan lood, met een vierkante vorm. Dit fragment wordt gecategoriseerd onder afval. Daarnaast zijn een complete tinnen beker en lepel bestudeerd (figuur 5.31). Dit zou onderdeel van een set kunnen zijn. De lepel is volgens Baart gedetermineerd als type III (Baart, 1977, p. 29) en de bak gaat met een puntje over in de steel, maar is verder recht. De lepel heeft een druppelvorm wat gedateerd wordt van 1575-1700, een regelmatig zeskantige steel wat wordt gedateerd van 1600-1750. De top van de steel is recht onversierd, wat een vrij brede datering heeft, namelijk 1450-1750. Op basis hiervan wordt de lepel gedateerd tussen 1600-1700. Ten slotte is er een metalen schroefdop bekeken. Deze is gedetermineerd als een restant van een glazen fles met type gl-fle-7 en is gedateerd van 1600-1675 middels Bartels (Henkes & Stam, p. 221). Opvallend zijn de tinnen beker en lepel, aangezien dit duur recyclebaar materiaal is wat niet veel werd weggegooid. Dit kan indicatie geven van welvaart, aangezien het zomaar weggegooid kon worden. Deze objecten worden ook niet geobserveerd in spoor 27 en 28 aan het Spui, waar juist gangbaardere objecten zoals gespen en knopen worden gezien (Pavlovic & van Veen, 2016, pp. 97-108).

5.2.1.4. *Pijpaardewerk*

Het pijpaardewerk uit spoor 61 bestaat uit vijf MAE. Het gaat hier in tegenstelling tot spoor 55 alleen om dubbelconische modellen, welke gedateerd wordt tussen 1610 en 1700. Het pijpaardewerk is middels Duco (2013) op basis van de ketel, steel, en eventuele hielmerken gedateerd en indien mogelijk gekoppeld aan één of meerdere makers van pijpaardewerk.

Vondstnummer 91.110 bestaat uit minimaal één MAE met een dubbelconische ketel met een radering en een fijne, afgewerkte steel. Enkele stelen zijn gedecoreerd met een radering.

Het pijpaardewerk van vondstnummer 91.111 bestaat uit MAE vier kleipijpen. De pijpen hebben een dubbelconische ketel met een relatief grove steel. De steel is versierd met een Franse lelie met de afkorting SH aan de zijkant van het motief (Duco, 2003, p. 127, nr. 50). Daarnaast bevat de pijp een hielmerk met SH, waardoor het aardewerk heel precies te dateren is, tussen 1640-1650. Op basis van deze datering kunnen er twee makers aan de het pijpaardewerk worden verbonden, ofwel Steven Hendrickszoon (1630-1646), of zijn wededuwe, Theuntgen Willems (1646-1651) (Duco, 2003, p. 203, nr. 494).

Pijpaardewerk van vondstnummer 91.112 bestaat uit MAE één pijp, met een grove steel zonder versiering (figuur 5.30). Het bevat een hielmerk met een eenhoorn, wat gedateerd is tussen 1667-1695. Op basis hiervan kan de maker Arijen Davidszoon Kuijnenbrouck aan het pijpaardewerk gekoppeld kunnen worden (Duco, 2003, p. 129, nr. 82).

Vondstnummer 91.113 bevat MAE één pijp, met een fijne, afgewerkte steel. Het hielmerk betreft een haan, wat geproduceerd werd van 1655-1864. Binnen deze datering, die van de ketel meegenomen, kan de maker Servaes Mauritszoon Bouvaert (1665-1710) aan het pijpvaardewerk gekoppeld worden (Duco, 2003, p. 132, nr. 117).

Ten slotte bestaat het pijpvaardewerk van vondstnummer 91.114 uit MAE één pijp, met een relatief grove steel. De steel is versierd met een Franse lelie motief, wat strak gedateerd kan worden (Duco, 2003, p. 127, nr. 50). Daarnaast bevat het aardewerk een hielmerk met daarop de afkorting AS gekroond, wat geproduceerd werd van 1645-1675 (Duco, 2003, p. 165, nr. 578). Helaas is er op basis van dit hielmerk geen maker te achterhalen.

Opvallend is wel dat wanneer de objecten van pijpvaardewerk vergeleken worden met soortgelijke vondstcomplexen in Den Haag, dat de verdeling van soorten pijpen, merktekens en de variatie in duurdere pijpen, vrij hoog is (van Veen, 1996, p. 28). In het vondstcomplex is een behoorlijke hoeveelheid versierde, gemerkte en producten van hoge kwalitatieve waarde aangetroffen, terwijl de oudere pijpen in andere complexen vaak grover en onafgewerkt lijken (Pavlovic & van Veen, 2016, p. 132). Dit geeft indicatie van een hogere welvaart en sociaaleconomische status.

Figuur 5.30. Vnr. 91.112, pijpvaardewerk met hielmerk van eenhoorn.

Project	HER99
Vondstnr.	91.112
Spoor	61
Opmerking	Duco 82 1667 – 1695 Eenhoorn gekroond

5.2.2. Functiegroepen

Binnen het complex zijn in totaal 133 objecten gesorteerd op functie (tabel 5.29). Er is een vrij ongelijke verdeling tussen de categorieën tafelgerei (41,13%) en keukengerei (24,11%). De categorie tafelgerei bestaat voor het grootste deel uit borden, een groot deel van deze borden bestond uit majolica en faïence. Daarnaast zijn drie roodbakkende borden geobserveerd, aangevuld door twee borden van porselein. Hierna worden de meeste objecten gezien onder de categorie beker (6,38%), bestaande uit bekers van keramiek en glas. De categorie kop (4,96%) besloeg vooral simpele modellen, met af en toe een bijzondere vorm. Een gelijke aantal kelkglazen en roemers zijn geobserveerd (beide 2,13%). Daarnaast zijn nog een enkele kom en een lepel bestudeerd (beiden 0,71%). De lepel is gedetermineerd aan de hand van Baart (Baart, 1977, p. 341; Jansen, 1983, p. 9) en heeft een datering van 1600-1700. Hierop wordt dieper ingegaan in paragraaf 5.2.2.3.

De categorie keukengerei bestaat vooral uit grappen. De grappen hadden veel verschillende types en kwamen versierd en onversierd voor. Het rookwaar (11,35%) bestaat alleen uit modellen met een dubbelconische ketel wat meer indicatie geeft voor een oudere kelder. De meeste modellen zijn versierd en hebben een hielmerk, waardoor de herkomst vaak te achterhalen is. Meer hierover in paragraaf 5.2.2.4. Een tweetal (vuur)testen zijn bestudeerd (1,42%), in de categorie overig worden vier knikkers van pijpvaardewerk geobserveerd (2,84%). Daarnaast is een fragment van een miniatuur en een vogeldrinkbak aangetroffen (0,71%).

Figuur 5.31. Collectie goed geconserveerd materiaal uit spoor 61.

Tabel 5.30. Overzicht MAE per categorie en functie binnen beerkelder 61.

<i>Functie</i>	<i>Objectvorm</i>	<i>MAE (aantallen)</i>	<i>MAE (%)</i>
Huisraad		2	1.42%
	Test	2	1.42%
Hygiene		3	2.13%
	Zalfpot	1	0.71%
	Fles	2	1.42%
Keukengerei		34	24.11%
	Bakpan	1	0.71%
	Grape	29	20.57%
	Lekschaal	1	0.71%
	Steelkom	1	0.71%
	Vetvanger	2	1.42%
		22	15.6%
Opslag	Kan	4	2.84%
	Fles	7	4.96%
Tafelgerei		58	41.13%
	Beker	9	6.38%
	Bord	34	24.11%
	Kelkglas	3	2.13%
	Kom	1	0.71%
	Kop	7	4.96%
	Roemer	3	2.13%
	Lepel	1	0.71%
		6	4.26%
Vermaak	Knikker	4	2.84%
	Miniatuur	1	0.71%
	Vogeldrinkbak	1	0.71%
Rookwaar		16	11.35%
	Dubbelconisch	16	11.35%
Eindtotaal		141	100.00%

Figuur 5.32. Gerard Dou - De Hollandse huisvrouw, 1650. Rechts op het schilderij is een vogelkooi met vogeldrinkbak zichtbaar. Schilderijcollectie Louvre, Room 839, INV 1218 and MR 660.

5.2.3. Conclusie

Spoor 61 bevat in totaal 791 fragmenten van minimaal 159 objecten. Deze objecten kunnen onderverdeeld worden in vier categorieën, keramiek, glas, metaal en pijpenaardewerk. De beerkelder is op basis van het vondstmateriaal gedateerd tussen 1650-1750. Het keramiek beslaat de grootste categorie en bestaat uit 404 fragmenten, behorende tot minimaal 105 objecten. Het keramiek kan worden opgedeeld in roodbakkend, faience, witbakkend, majolica, porselein, steengoed 2 en steengoed 1.

Onder de roodbakkende objecten vallen vooral de vetvangers op. Dit lijken grotere modellen te zijn, wat voorkwam onder huishoudens met een grotere mate van welvaart, aangezien het braden van grote bouten vlees werd gezien als duur. Daarnaast is de aanwezigheid van de vogeldrinkbak interessant, aangezien dit indicatie geeft voor het houden van vogels. In de vergelijking met de complexen aan het Spui blijkt dat de verdeling van de roodbakkende objecten als representatief voor de periode en regio kunnen worden gezien. Er zijn in verhouding niet bijzonder veel dure objecten maar vooral huishoudelijke objecten. Onder het faience zijn vooral veel borden aanwezig, waarvan tien van het zelfde type. Veel faience objecten hebben een beschildering afgeleid van het Aziatisch porselein. Deze objecten werden aan het begin van de 17e eeuw als relatief duur gezien, waarna ze in de loop van de 17e eeuw in prijs afnamen. Aangezien de kelder een vrij brede datering heeft, valt hierom weinig te zeggen over de mogelijke sociaaleconomische status op basis van de borden. Een miniatuur is aangetroffen, wat aanwijzing geeft voor de aanwezigheid van kinderen. Onder het witbakkende aardewerk worden vooral graven van hetzelfde type geobserveerd, waardoor het lijkt alsof de objecten tegelijk zijn ingekocht. Dit is ook een indicatie voor hogere sociaaleconomische status. Daarnaast is een fragment van een lekschaal bestudeerd. Deze objecten zijn verder onversierd en geven weinig indicatie voor sociaaleconomische status. Onder het baksel majolica vallen enkel borden, waarvan allen beschilderd. Majolica kwam in een lange tijdsperiode voor en werd naarmate de tijd vordert minder waard. De afwezigheid van een grote hoeveelheid faience en een naar verhouding grote hoeveelheid majolica zou kunnen betekenen dat de beerkelder inderdaad een oudere datering heeft, aangezien het majolica grover, en dus waarschijnlijk ouder is. Er is niet extreem veel porselein aangetroffen. Den Haag ligt echter wel dichtbij grote havens en porselein was relatief goed verkrijgbaar, waardoor een grotere hoeveelheid porselein wordt verwacht in een kelder met een dergelijke inhoud. Daarentegen is bij de vergelijking met complexen aan de Korte Voorhout 8 en de beerkelders aan het Spui gebleken dat porselein ook in deze huishoudens niet veel voorkwam. De sporen aan het Spui hebben echter wel een hoge sociaaleconomische status en mate van welvaart. Hierom hoeft de geringe hoeveelheid porselein niet perse indicatie te geven van een verlaagde status. Het steengoed uit het complex

bestaat uit fragmenten van een *Jacobakan*, wat vanwege de datering is geïnterpreteerd als opspit. De overige kannen zijn simpel en verder onversierd. Dit geeft geen indicatie voor sociaaleconomische status, aangezien dergelijke kannen onder elke laag van de bevolking werden gebruikt. De weinige objecten van steengoed is bijzonder, aangezien steengoed overal werd gebruikt als „verpakkingsmateriaal” aangezien het zo hard en duurzaam was. De geringe hoeveelheid steengoed kan betekenen dat de inhoud van de kelder niet representatief is voor het huishouden, of dat de objecten van steengoed nadien een andere functie hebben gekregen zoals bijvoorbeeld bloempot.

Op basis van de collectie glas die in dit complex is geanalyseerd kan er worden gesteld dat de eigenaren van het vondstmateriaal een hogere sociaaleconomische status hadden. Ze konden het zich veroorloven om kelkglazen, roemers en andere bijzondere glazen objecten aan te schaffen. Bijzonder is zeker het feit dat een roemer een gravure bevat. Deze gravure is een persoon en zou goed de eigenaar van het glas kunnen afbeelden. Dit duidt op duidelijke rijkdom binnen het huishouden, aangezien een gravure op een glas zeer veel kon kosten.

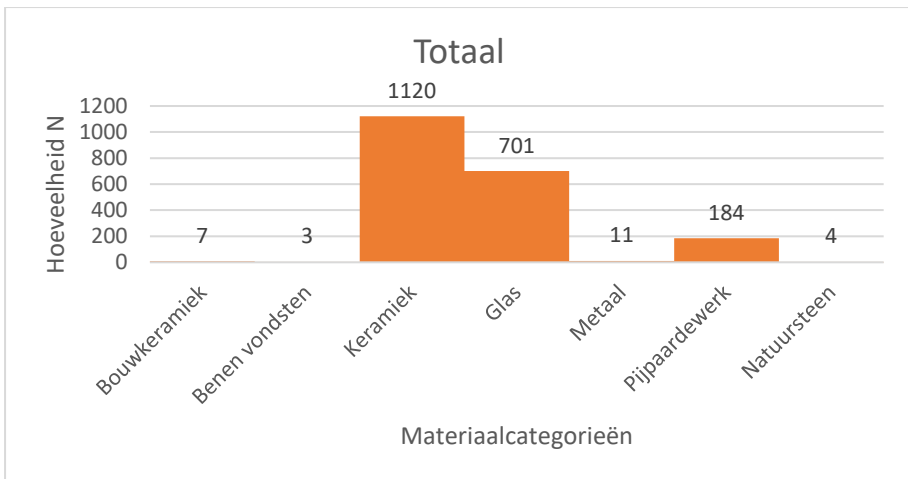
Onder de metalen vondsten wordt een lepel bestudeerd, deze lijkt onderdeel te zijn van een set samen met de gevonden tinnen beker. Het gebruik van metalen objecten werd steeds populairder in de 17e eeuw en wordt regelmatig teruggezien op stillevens. Daarnaast is het vrij bijzonder dat dure, herbruikbare metalen objecten in een beerkelder terechtkomen. Dit getuigt ook van welvaart onder de gebruikers.

Het pijpenaardewerk bestaat over het algemeen uit aardewerk met een goede kwaliteit, afgewerkte objecten en een aantal versierde stelen. Het pijpenaardewerk is voor het grootste deel gemerkt, in het geval van de ongemerkte pijpen betreft het ook aardewerk van hoogwaardige kwaliteit. Door de datering van het aardewerk en de datering van de beerkelder, kan het pijpenaardewerk weinig vertellen over de status van de gebruiker, aangezien het roken van tabak rond deze tijd al geïntegreerd was in de samenleving, vooral rond de havensteden was tabak roken al vrij vroeg populair.

De inhoud van de beerkelder laat zien dat de gebruikers van de beerkelder de mogelijkheid hadden om bijzondere objecten aan te schaffen. De inhoud beerkelder is vanwege de in verhouding behoorlijke hoeveelheid standaard (niet versierde) objecten niet perse te scharen onder zeer hoge sociaaleconomische status. De aanwezigheid van dergelijke luxeproducten, glazen objecten en beschilderde goederen geven wel het vermoeden dat hier sprake is van een welvarend huishouden, dit wordt echter tegengesproken door de hoeveelheid simpele producten zonder bijzondere functie. In vergelijking met andere soortgelijke complexen in Den Haag zoals de Korte Voorhout 8 en complex 27 en 28 aan het Spui blijkt dat het complex een goed beeld toont van de gemiddelde bewoner van de binnenstad. De verdeling van de categorieën is gemiddeld en de verdeling tussen normale- en luxeproducten is representatief voor Den Haag. Opvallend is wel dat

onder het pijpafdewerk vrij veel luxe materiaal voorkomt. De beerkelder wordt al eerder gedateerd dan kelder 55. Dit in combinatie met een vroegere versie van de tabakspijp, van zeer goede kwaliteit en ook luxe uitvoeringen, kan betekenen dat in een bepaalde periode de huishoudens rondom beerkelder 61 een hoge mate van welvaart ervoeren.

Tabel 5.31. Overzicht N per materiaalcategorie.

5.3. Algemene conclusie over beide beerkelders

In dit onderzoek is een totaal aantal van 2030 fragmenten, behorende tot minimaal 450 objecten geanalyseerd. De gevonden fragmenten zijn ingedeeld in acht verschillende categorieën (tabel 5.30)

De gegeven datering is 1600-1750. Beide beerkelders zijn hierna los van elkaar bekeken en geanalyseerd. Op basis van de inhoud van beide kelders kan worden geconcludeerd dat er sprake is bij een hoge sociaaleconomische status en welvaart onder de gebruikers. De objecten zijn van goede kwaliteit en over het algemeen veel versierd. Beerkelder 55 lijkt de mogelijkheid te hebben om materiële trends te volgen en heeft toegang tot gezondheidszorg. Daarnaast wijst de inhoud van de kelder op de mogelijkheid tot hobby's en vermaak en het leren van het bespelen van instrumenten. Politieke voorkeur komt ook naar boven, de gebruikers lijken aanhang te hebben aan de stroming van de Orangisten op basis van een aantal borden met symboliek afgebeeld. Kelder 61 is minder compleet maar bevat ook zeer versierde objecten en glazen voorwerpen. De datering van de kelder is eerder, waardoor de aanwezigheid van glazen objecten als behoorlijke luxe werd gezien. Ook is er een mogelijkheid tot het houden van vogels, wat ook als luxe werd gezien. Spoor 61 is niet zo breed representatief als spoor 55, en mist hierdoor vondstmateriaal dat wijst op vermaak en bijvoorbeeld politieke voorkeur. Het kan zijn dat dit simpelweg niet aanwezig was in het huishouden, of dat men extra zuinig was en het niet in de beerkelder terecht is gekomen.

HOOFDSTUK 6: DISCUSSIE

6.1. *Discussie*

In het hoofdstuk *discussie* worden de uitkomsten van de onderzoeken weerlegd en bediscussieerd op basis van uitgevoerde technieken en methoden, mogelijke uitkomsten, missende resultaten en andere zaken die niet uitgevoerd konden worden. Dit wordt besproken om zo een goed beeld te krijgen van hoe betrouwbaar het onderzoek is en in hoeverre de resultaten als betrouwbaar kunnen worden gezien.

Er is gekozen om de discussie per onderzoeksniveau uit te leggen. Dit vanwege het feit dat de informatie op deze manier zo behapbaar mogelijk kan worden aangeboden en elk deel van het onderzoek is besproken.

6.1.1. *Micro niveau*

In dit onderzoek zijn verschillende methoden en technieken toegepast om de verschillende materiaalcategorieën goed te onderzoeken. Literatuur was over het algemeen de basis bij het uitvoeren van de materiaalanalyse. Bij het bestuderen van keramiek en glas is vooral gebruik gemaakt van het Deventer Systeem, een catalogus met veel verschillende soorten aardewerk onderverdeeld in types. Ondanks het feit dat het systeem zeer makkelijk in gebruik is en vooral ook heel uitgebreid is, blijft het een systeem dat moet worden geüpdatet, niet altijd even goed werkt en soms verkeerde types uitdeelt aan een bepaalde vorm. Hier rekening mee houdende kan het ook zijn dat de resultaten van de analyse beïnvloed zijn door fouten in het Deventer Systeem. Om deze reden is altijd getracht een parallel van een bepaald object te vinden buiten het Deventer Systeem, om het onderzoek en de resultaten zo betrouwbaar mogelijk te laten zijn.

Bij het onderzoeken naar de tegels binnen de categorie *bouwmateriaal* is gebruikt gemaakt van Pluis als eerste naslagwerk. Dit is een bijzonder goed boek met een catalogus om diverse tegels en beschilderingen op te zoeken. Dit boek is betrouwbaar en wordt gezien als een basismateriaal in het uitvoeren van onderzoeken naar bouwmateriaal en faience tegels. Echter, er is veel vertrouwd op dit boek binnen dit onderzoek en er is verder weinig andere literatuur gebruikt in het determinatieproces. Er is wel veel gebruik gemaakt van de online collectie van de Rijksoverheid, maar dit haalt niet weg dat er geen controlerende factor binnen het onderzoek naar de faience tegels was. Dit kan inhouden dat de resultaten uit het onderzoek eenzijdig zijn en niet perse representatief aangezien alle informatie van één academicus komt.

De gitstenen kralen zijn onderzocht door middel van literatuur en met hulp van Senior KNA-archeoloog Monique van Veen, wie als eerste informatiepunt telde betreffende de kralen. Literatuur is gebruikt om de informatie te bevestigen. De

informatie komt echter, net als bij het bouw materiaal, van een enkel persoon en hoeft niet helemaal betrouwbaar uit te slaan.

Benen artefacten waren uiteenlopend in functies en allemaal vrij uniek. Dit maakte het proces van determineren moeilijker, aangezien een standaard stuk literatuur niet voldeed. In eerste instantie is het boek van M. Rijkeljkhuizen gebruikt om te achterhalen welk soort been het betrof, wat nogal verwarrend kon zijn. Daarnaast was het zaak dat er verschillende meningen waren betreffende het soort benen materiaal, waardoor extra tijd en moeite is gestoken in het begrijpen en zien van de verschillende aspecten van soorten been. Een microscopisch onderzoek om het soort been te bevestigen was helaas niet mogelijk in verband met de tijd, waardoor de uitkomsten van deze analyse wellicht niet geheel betrouwbaar zijn.

Bij het analyseren van de metalen vondsten is voor een eerste indruk gebruik gemaakt van de expertise van Andjelko Pavlovic, Senior KNA-Archeoloog. Toen de basisvormen van het metaal duidelijk waren gemaakt, is vanuit daar verder gedacht. Echter, het kan natuurlijk zijn dat de conclusies die getrokken zijn over bepaalde determinaties van metalen objecten, niet helemaal kloppen aangezien de student nog maar weinig ervaring had met metaal en behoorlijke corrosie.

Het pijp aardewerk was divers en van goede staat. De boeken van Duco zijn gebruikt als basis naslagwerk bij het bestuderen van dit soort aardewerk. Dit naslagwerk is erg bruikbaar en beschrijft de pijp goed. Echter, het informatieboek is al behoorlijk gedateerd en is uitgebracht in de jaren 80' van de vorige eeuw, waardoor sommige informatie wellicht achterhaalt kan zijn. Hetzelfde geldt voor de catalogus van Duco, waarin hielmerken kunnen worden bestudeerd. Dit boek is nieuwer, maar tevens al een aantal jaar oud. De hoeveelheid nieuw ontdekte hielmerken zijn niet aanwezig in dit boek en geven een niet geheel representatief beeld van de soorten hielmerken in pijp aardewerk. Dit kan een vertekend beeld geven van de daadwerkelijke vondsten van dit materiaal en de hierop gebaseerde conclusies kunnen minder betrouwbaar zijn.

6.1.2. Mesoniveau

Het mesoniveau bestond uit het verkrijgen van historische informatie en context betreffende de regio Den Haag ten tijde van de datering van de beerkelders. Dit is gedaan middels een literatuuronderzoek, het bestuderen van opgravingsgegevens en een beknopt online archiefonderzoek. De gebruikte literatuur bestond uit artikelen, boeken, catalogi, rapporten en internetbronnen. Daarnaast is gebruik gemaakt van de extensieve bibliotheek van de gemeente Den Haag. Verder is toegespitst op de regio Den Haag, en is niet verder gekeken naar andere nederzettingen of steden in Nederland. Door het feit dat het onderzoek heel erg gericht was op Den Haag, kan het zijn dat de resultaten eenzijdig uitslaan en niet perse bruikbaar zijn voor andere steden. Daarnaast kunnen landelijke trends in materiele cultuur over het hoofd zijn gezien, aangezien enkel gegevens uit Den Haag

zijn gebruikt ter vergelijking. Daarnaast kan het natuurlijk altijd zijn dat informatie gemist is of niet gezien is, waardoor de conclusie niet helemaal representatief kan zijn omdat aspecten over de historische situatie missen.

De opgravingsgegevens zijn erg belangrijk geweest in de beeldvorming van het perceel ten tijde van de datering van de beerkelders. Dit geeft veel informatie over de indeling en het gebruik van bepaalde ruimtes. Echter, de opgraving en de gegevens zijn nooit verder uitgewerkt en bestaan uit rauwe data. Vlaktekeningen waren gescand, maar niet gedigitaliseerd. Handschriften waren soms wat moeilijk te lezen, waardoor misschien de verkeerde informatie is opgenomen in dit rapport. Hierdoor kunnen resultaten onbetrouwbaarder uitslaan.

In eerste instantie zou ook een daadwerkelijk archiefonderzoek worden uitgevoerd ter aanvulling van het literatuuronderzoek. Tevens was dit de planning aangezien er getracht werd zoveel mogelijk informatie naar boven te halen betreffende de originele gebruikers van de beerputten. Dit werkt niet alleen verdiepend, maar ook controlerend aangezien informatie elkaar tegensprekt of niet. Het archiefonderzoek is in de loop van het project geschrapt, aangezien het gezien de tijd niet meer mogelijk was om dit onderzoek uit te voeren. Hierdoor mist een controlerende factor binnen het onderzoek, en missen tevens bepaalde stukken informatie die misschien een meerwaarde hadden binnen dit onderzoek. Ter compensatie is, zoals eerder genoemd, een beknopt online archiefonderzoek uitgevoerd om toch een idee te krijgen van de historische informatie.

6.1.3. Macroniveau

Op dit niveau zijn de uitkomsten van de individuele onderzoeken naar beide beerkelders met elkaar vergeleken om zo een representatiever beeld van de ontwikkeling van de sociaaleconomische status en welvaart weer te geven. Daarnaast is besloten de uitkomsten van de onderzoeken ook te vergelijken met een aantal Haagse vergelijkbare vondstcomplexen om zo een beeld te krijgen van de lopende trends in de materiele cultuur. Er kan verkeerde informatie worden gebruikt als basis bij een vergelijking, waardoor de uitkomsten simpelweg niet kloppen. Dit is dus enigszins rechtgetrokken door tevens een vergelijking naar Haagse vondstcomplexen uit te voeren, maar ook op basis hiervan kan een conclusie worden getrokken die niet juist is, wat de uiteindelijke resultaten minder betrouwbaar maakt. Tevens is het ook hier het geval dat alleen binnen Den Haag is gekeken naar vergelijkingsmateriaal, andere steden zijn daargelaten in verband met de tijd en de grootte van het onderzoek. Dit kan als resultaat hebben dat het onderzoek niet perse bruikbaar is in andere steden aangezien de trends in Den Haag niet perse overeen hoeven te komen met andere steden. Echter, door een dubbele vergelijking te maken met zowel andere Haagse complexen als met elkaar, is de mogelijkheid tot onbetrouwbaarheid in de resultaten zoveel mogelijk ingeperkt.

HOOFDSTUK 7: CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

7.1. Conclusie

7.1.1. Deelvragen

Welke materiaalcategorieën zijn aanwezig?

In totaal zijn 2030 fragmenten, behorende tot minimaal 450 objecten geobserveerd, welke kunnen worden onderverdeeld in acht materiaalcategorieën. Beerkelder 55 bestaat uit keramiek, glas, metaal, hout, bot, bouwkeramiek, pijpardewerk en natuursteen. In spoor 61 zijn vier categorieën aangetroffen, bestaande uit keramiek, glas, metaal en pijpardewerk. Tevens zijn er monsters uit beide beerkelders genomen, deze zijn niet meegenomen in het onderzoek in het kader van de grootte van het onderzoek.

Wat waren de functies van de verschillende gevonden voorwerpen?

In totaal zijn minimaal 391 objecten teruggebracht op functie. In totaal zijn er 31 verschillende precieze functies geobserveerd. De grootste groep is de functie tafelgerei met 51,66%, welke minimaal 202 objecten bevat. Hierbinnen vallen de meeste objecten binnen de categorie bord, welke bestaat uit 26,34%. Dit wordt opgevolgd door de categorie beker, wat 9,21% van het complex beslaat. Hierna volgt de categorie kop, wat bestaat uit 5,63% van het complex, opgevolgd door kelkgladen, dit is goed voor 5,12% van het eindtotaal. De categorie kom beslaat 3,84% van het complex, waarna het wordt opgevolgd door roemers, wat 1,02% beslaat. Een enkel stangglas en een metalen lepel zijn geobserveerd, beide goed voor 0,26% van het eindtotaal.

De tweede grootste categorie is de functiegroep keukengerei met minimaal 100 objecten, wat in totaal 25,58% beslaat. Deze categorie is onderverdeeld in negen ondercategorieën. De grootste categorie zijn grappen, wat bestaat uit 10,49% van het eindtotaal. Hierna zijn er vooral flessen geobserveerd, met 7,42%. Dit wordt opgevolgd door de groep kannen, wat 2,56% beslaat. Hierna volgen plooijschotels, goed voor 1,28% van het eindtotaal. Bakpannen volgen hierna, wat 1,02% beslaat. De categorieën deksel, steelkom en vetvanger zijn allemaal goed voor 0,77% van het eindtotaal. Ten slotte zijn twee lekschalen geobserveerd, wat 0,51% beslaat.

De hierop volgende categorie bestaat uit rookwaar, wat voor 13,55% het complex vult. Dit is opgedeeld in ketelvorm, bestaande uit dubbelconische modellen, bestaande uit 7,16%, en trechtermodellen, een totaal van 6,39%.

De volgende categorie bestaat uit objecten bestemd voor een hygiënisch doeleinde. Deze categorie bestaat uit 3,32% en is opgedeeld in twee specifieke functies. Er zijn een twaalf zalfpotten geobserveerd, goed voor 3,07% van het eindtotaal. Hierna

volgt een enkele zalfpot, wat 0,26% beslaat. De categorie huisraad bestaat uit 3.07% van het eindtotaal en is opgedeeld in zes subfuncties. De meeste objecten zijn geschaard onder de functie (vuur)test, goed voor 1,28% van het eindtotaal. Hierna volgen pispotten, wat 0,77% beslaat. Een enkele olielamp, pot, scheerbekken en vaas zijn geobserveerd. Elk van deze categorieën is goed voor 0,26%.

Onder *overig* worden objecten bedoeld die niet onder de andere categorieën kunnen worden geschaard. Deze categorie is goed voor 2,81% van het eindtotaal en bestaat uit vier subcategorieën. Er zijn een aantal knikkers geobserveerd, wat 1,28% beslaat. hierna volgen een aantal miniatures, bestaande uit 1,02%. Ten slotte zijn een enkele fruitière en vogeldrinkbak behandeld, beiden goed voor 0,26% van het eindtotaal.

Wat is de datering van het vondstmateriaal uit de beerkelders?

Beerkelder 55 is gedateerd van 1625-1750 op basis van het vondstmateriaal, met een specifieke datering van 1680-1730 op basis van het pijpardewerk. Beerkelder 61 is ietwat vroeger gedateerd, van 1600-1725 op basis van het vondstmateriaal en een specifieke datering van 1650-1700.

Welke historische informatie kan worden gekoppeld aan de oorspronkelijke gebruikers van de voorwerpen?

In dit onderzoek is gekozen om toe te spitsen op de Gouden Eeuw en het Rampjaar 1672 betreffende de historische informatie. In eerste instantie was de bedoeling de gehele geschiedenis van Den Haag uit te leggen, maar dit werd toch teveel en te oppervlakkig. De Gouden Eeuw en het Rampjaar zijn onderzocht middels een literatuuronderzoek, waarbij de geschiedenis van Den Haag en de Republiek der Nederlanden is onderzocht.

Beerkelder 55 bestaat uit een ruime, representatieve verdeling in het vondstmateriaal, wat de historisch informatie ondersteunt. De Gouden eeuw zorgde voor een grote groei in welvaart in de Nederlanden, in het bijzonder in de westelijke plekken door de directe verbinding met de handel. In complex 55 is deze welvaart goed terug te zien in de materiële cultuur door een ruime selectie aan materiaalcategorieën en vele functies, evenals voor secundaire behoeften.

Beerkelder 61 heeft daarentegen een minder goede verdeling, aangezien de hoeveelheid vondstmateriaal veel minder was dan in spoor 55. De invulling van spoor 61 is veel schameler, minder versierd en minder soorten categorieën.

Beerkelder 61 is minder compleet en bevat een minder ruime selectie aan materiaalcategorieën dan beerkelder 55. Opvallend is dat de verdeling tussen keukengerei en tafelgerei een relatief gelijke verdeling heeft, in verhouding tot beerkelder 55. De vulling van de categorie komt aardig overeen met beerkelder 55, ondanks het feit dat de objecten enigszins ouder gedateerd zijn of van grovere kwaliteit zijn. Rampjaar 1672 volgde nadat de republiek in politieke chaos verkeerde,

en daarnaast ook aangevallen werd op meerdere fronten. Het land verkeerde in paniek en werd niet meer goed bestuurd. Het volk kwam dan ook in opstand tegen de huidige stand van zaken in 1672. Helaas is de daadwerkelijke onrust niet perse van de materiële cultuur van beerput 61 af te lezen, maar beerput 55 laat zoals genoemd zeker politieke invloeden zien.

In hoeverre geeft het vondstmateriaal aanwijzingen over sociaaleconomische status van de oorspronkelijke gebruikers van het materiaal?

Kelder 55 bestond uit een grote hoeveelheid objecten, wat kan betekenen dat de beerkelder een tijd niet is geleegd. De grootste categorie, tafelgerei, besloeg vooral veel faience objecten en versierde baksels. De faience borden waren voor een groot deel onbeschilderd, wat typerend is voor de mode in borden tussen 1675-1700. De gebruikers van de beerkelders waren in staat om trends in tafelgerei te veroorloven, wat een hoge mate van welvaart indiceert. Echter is er sprake van weinig porselein in beide beerkelders, wat bijzonder is aangezien de woningen zeer dicht bij de havens lagen en hierdoor makkelijk toegang hadden tot het materiaal. Daarnaast zijn er veel kelkglazen en (on)versierde beker glazen aangetroffen, welke over het algemeen onder luxeproducten worden geschaard. Daarnaast kan er op basis van de kelkglazen worden aangetroffen dat er wijn geconsumeerd werd, wat in de 17e eeuw nog als exclusief werd gezien. Binnen de categorie keukengerei worden veel versierde objecten geobserveerd. Versierde kannen, plooi schotels en grappen indiceren een hoge mate van welvaart en dus sociaaleconomische status. Daarnaast zijn veel wijnflessen aangetroffen, wat de theorie van wijndrinkers onder de gebruikers van de beerkelders ondersteunt. Tevens is een zeer grote vetvanger geobserveerd. Dit kan betekenen dat er grote stukken vlees werden bereid, wat een zeer dure bezigheid was. Onder de categorie huisraad is een fragment van een scheerbekken geobserveerd, een object dat door een barbier wordt gebruikt bij het scheren. Dit kan betekenen dat de gebruikers van de kelder een hoge hygiënische standaard aanhielden en toegang hadden tot deze middelen. De urinaal wijst op toegang tot gezondheidszorg, wat wijst op een hoge mate van welvaart. Het rookwaar is over het algemeen versierd en gemerkt, wat betekent dat de objecten van hoge kwaliteit waren, en dus ook duurder in aanschaf. De aanwezigheid van miniaturen en knikkers wijst op de aanwezigheid van kinderen, wie tijd hadden voor het spelen van spelletjes. Binnen deze kelder zijn ook metalen vondsten gedaan, waaronder een miniatuur van een musketier uit de 80-jarige oorlog. Dit verklaart ook aspecten van een militaire aanwezigheid in het dagelijks leven van de gebruikers van de beerkelders. Een dobbelsteen werd ook aangetroffen, wat wijst op tijd voor vermaak. Daarnaast is een benen object aangetroffen wat vermoedelijk een stemsleutel voor een klein snaarinstrument is geweest, waardoor er een mogelijkheid bestaat dat onder de gebruikers een instrument werd bespeeld. Het leren bespelen van een instrument wordt gezien als een luxe. Daarnaast is een bord

aangetroffen met een afbeelding van een jonge Willem III, wat een indicatie geeft van politieke voorkeur in de richting van Orangisten.

Beerkelder 61 bevat een minder ruime selectie aan materiaalcategorieën en is minder compleet. De aanwezige objecten zijn een kleine selectie van de huisraad van de gebruikers van het vondstmateriaal en kunnen een minder betrouwbaar beeld geven van de welvaart en sociaaleconomische status van de gebruikers van de kelder. Dit kan echter ook betekenen dat de kelder vaker geleegd is. De categorie tafelgerei bevat vooral versierde borden van het type majolica. Dit soort borden zijn een lange tijd in gebruik geweest en nemen af qua waarde in de loop van de tijd. Omdat de kelder een vrij brede datering heeft, is niet met volle zekerheid te zeggen dat deze objecten een indicatie geven van een hoge welvaart en dus sociaaleconomische status. Er zijn echter een aantal glazen bekertjes en kelkglazen aangetroffen, wat in de 17e eeuw op behoorlijke welvaart kan duiden. Kelkglazen indiceren ook wijndrinkers onder de gebruikers van de beerkelder, wat wordt ondersteunt door de gevonden wijnflessen in het complex. Hierdoor kan gesproken worden van een hoge welvaart en sociaaleconomische status. Het keukengerei bevat vooral veel grappen, in vele soorten, maten en versieringen. Grappen werden gebruikt door iedere bevolkingslaag en de aanwezigheid op zich zegt niet veel over de status van de gebruiker. Het feit dat er ook veel versierde voorbeelden voorbij kwamen, indiceert wel van een verhoogde welvaart. Onder het rookwaar worden alleen dubbelconische modellen geobserveerd, een type dat voorkwam in de begintijd van het tabak roken. In deze periode was roken een duurder hobby, wat met de tijd in prijs afnam. Het pijpvaardewerk was vooral versierd en bevatte hielerken, wat een hoge kwaliteit en dus dure prijs indiceert. Dit kan betekenen dat op basis van het pijpvaardewerk sprake is van een hoge sociaaleconomische status en welvaart. Ook in dit complex worden miniaturen en knikkers aangetroffen, wat de aanwezigheid van kinderen onder de gebruikers niet uitsluit. Speelgoed wijst op het feit dat kinderen de vrijheid hadden om te spelen, wat nog geen vereiste was in deze periode. De gevonden vogelrinkbak wijst op de mogelijkheid dat er vogels werden gehouden door de gebruikers van de beerkelders. Dit is een luxe hobby wat wijst op een hoge sociaaleconomische status en welvaart.

Wat is er bekend over de historische- en sociaaleconomische ontwikkeling van de huishoudens tussen de 17e en 18e eeuw?

Bewoners van een stedelijke context genieten in de loop van de 17e eeuw een behoorlijke opleving in welvaart. De opkomst van de buitenlandse handel zorgt voor een ruim aanbod aan producten en mogelijkheden tot meer welvaart. De welvaart onder de burgers van een plek als Den Haag begon ook te groeien, waardoor een elite ontstond onder de bewoners. Deze elite hoefden niet perse van adel te zijn, maar konden ook door handel een boost in vermogen hebben gekregen. In de loop van de 17e eeuw blijft de welvaart onder de stedelingen stijgen, maar er is ook

politieke instabiliteit en dreigingen vanaf het buitenland. Er ontstaat een tweestrijd onder de bevolking, waarbij niet alleen politiek, maar ook geloof en religie een rol gingen spelen. Dit valt terug te zien in de materiële cultuur van de tijdsperiode, maar ook in de kunstgeschiedenis en literatuur. In de loop van het jaar wordt de Republiek aan meerdere fronten aangevallen, waardoor het land zich in een staat van complete chaos bevond. Banken, gerechtsgebouwen, scholen en vele meerdere instanties sloten in de tijd van onzekerheid, waardoor de economie tot een halt werd gebracht.

Wat was de sociaaleconomische status van de bewoners van de Fluwelen Burgwal en Herengracht tussen de 17e en 18e eeuw?

Op basis van de materiaalanalyse in combinatie met een literatuuronderzoek kan worden gezegd dat gemiddelde sociaaleconomische status van de bewoners van de Fluwelen Burgwal gemiddeld tot hoog lag. Dit betekent dat er een hoge mate van welvaart was en de bewoners in staat waren zich luxeproducten te veroorloven. Initieel archiefonderzoek toont aan dat de huizen aan de straat behoorden tot vooraanstaande burgers van Den Haag. Of zij deze woningen ook zelf bewoonden, is nog niet bekend.

Wat voor informatie kan er uit de opgravingsgegevens geconstateerd worden?

De voorlopige conclusie die kan worden getrokken uit de opgravingsgegevens is dat het aannemelijk is dat de beerkelders in eerste instantie tot twee verschillende percelen behoorden. Beerkelder 61 lijkt ouder dan beerkelder 55, en bevindt zich in het verlengde van een ander perceel. Een verklaring zou kunnen zijn dat de beerkelder uit gebruik is geraakt waarna de aansluiting is afgebroken, waarna de grond aan het naastgelegen perceel verkocht zou kunnen zijn. Beerkelder 55 is te vinden aan de oostelijke achterzijde van het perceel en lijkt qua vulling jonger te zijn. Hierdoor kan gesteld worden dat beerkelder 55 langer in gebruik was dan beerkelder 61.

Wat zijn de verschillen tussen vondstcomplex spoor 55 en 61 op basis van de materiaalanalyses?

De vondsten uit beerkelder 55 zijn representatiever en completer in vergelijking met kelder 61. Spoor 55 bevat een rijkelijke selectie aan luxegoederen, versierd waar, hobbyproducten en objecten volgens de trend van de tijd. Door de vele objecten zou kunnen worden gedacht dat de beerkelder een tijd niet geleegd is, waardoor objecten zich hebben opgestapeld. In beerkelder 55 vinden we ook veel objecten met een hygiënische functie, zoals zalfpotten en een urinaal, dit ontbreekt in kelder 61. Deze objecten kunnen betekenen dat er onder de gebruikers van de kelder ziekte heeft geheerst, of dat de gebruikers van de beerkelders wellicht als arts fungeerde. In spoor 61 wordt in verhouding tot spoor 55 veel majolica materiaal gevonden. Verder lijken zich onder de gebruikers van de beerkelders kinderen te bevinden. De

kinderen hadden toegang tot speelgoed en vermaak, evenals de oudere gebruiker van de kelder. Spoor 55 toont bijvoorbeeld ook de aanwezigheid van een mogelijke stemschroef van een snaarinstrument en een dobbelsteen van ivoor. De aanwezigheid van indicaties voor vermaak lijken te missen uit spoor 61. Deze kunnen simpelweg niet in de beerkelder beland zijn, maar er kon ook geen mogelijkheid zijn tot deze producten. Concluderend kan gezegd worden dat op basis van het bestudeerde materiaal de gebruikers van de kelders op een relatief gelijke sociaaleconomische status zitten.

7.1.2. Hoofdvraag

Voor de start van het onderzoek is onderstaande hoofdvraag opgesteld om het onderzoek een kader te geven. De verschillende onderdelen van het onderzoek hebben bijgedragen aan het beantwoorden van de hoofdvraag zijn allen bruikbaar om te gebruiken ter ondersteuning van een soortgelijk onderzoek of vervolgonderzoek.

- Wat draagt het onderzoek naar- en de vergelijking van de twee beerkelders bij aan de reeds bekende informatie over de sociaaleconomische status van de gebruikers van de beerkelders tussen de 17de en 19de eeuw in het onderzoeksgebied?

Binnen de gemeente Den Haag wordt met regelmaat stadsarcheologie bedreven. Het leven in Den Haag in de Gouden Eeuw beslaat veel welvaart, en de inwoner kan hiervan meegenieten. Dit wordt in theorie veel teruggezien in de materiële cultuur en ook in de kunstgeschiedenis. Dit rapport is een combinatie van een literatuuronderzoek, archiefonderzoek en een materiaalanalyse, om een zo compleet mogelijke reconstructie van aspecten van het dagelijks leven ten tijde van welvaart, maar politieke chaos te creëren. Dit draagt bij aan de algemene kennis over het stadsleven in de Gouden Eeuw. Ten einde van het onderzoek is echter besloten het archiefonderzoek te laten vallen, aangezien dit deel van het onderzoek niet in voldoende mate kon worden uitgevoerd binnen de afgesproken tijd.

Binnen dit onderzoek is gebruik gemaakt van meerdere methoden om verschillende materiaalcategorieën uit te werken. Er is getracht een zo compleet mogelijk onderzoek uit te voeren naar alle aspecten van archeologisch onderzoek, zoals keramiek- en glasonderzoek, metaalonderzoek, onderzoek naar objecten van dierlijk bot en het bestuderen van pijpvaardewerk, in combinatie met een literatuuronderzoek. Om deze reden kan dit rapport geraadpleegd worden bij het uitvoeren van een soortgelijk onderzoek om methoden en technieken te vergelijken.

Het literatuuronderzoek draagt in combinatie met de materiaalanalyse nieuwe informatie bij over het leven van een persoon met een hoge welvaartsgraad binnen een stedelijke context, vooral in de buurt van een politiek centrum. Het leven in Den

Haag in de Gouden Eeuw was roerig en er was veel onenigheid, uit de materiële cultuur blijkt dat dit ook terug te zien is onder de burgers van Den Haag. De materiaalanalyse heeft duidelijkheid geschept over de welvaart en sociaaleconomische status van de gebruikers van beide kelders, waardoor dit rapport geraadpleegd kan worden bij een materiaalanalyse in een stedelijke context in de Gouden Eeuw. Het materiaalonderzoek heeft tevens een aantal nog niet bekende types glas en keramiek naar boven gebracht. Deze zijn beschreven, getekend en gefotografeerd en zullen naar de beheerders van het Deventer Systeem worden gestuurd. Op deze manier draagt het onderzoek ook bij aan het up-to-date houden van het meest gebruikte classificatiesysteem voor middeleeuws- en postmiddeleeuws materiaalonderzoek.

7.2. Aanbevelingen

Naar aanleiding van dit afstudeeronderzoek zou een vervolgonderzoek kunnen worden uitgevoerd op verschillende onderdelen van het onderzoek. Tijdens de discussie zijn onder de verschillende onderzoeksniveaus opmerkingen gemaakt over de betrouwbaarheid van het onderzoek en haar resultaten. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op mogelijkheden tot vervolgonderzoek, om het zo nog beter in te dekken en meerdere onderdelen, technieken, methoden en aspecten te analyseren.

Zoals in de discussie aangegeven was het literatuuronderzoek in het microniveau niet perse van voldoende fundatie. Er is veel gebruik gemaakt van dezelfde boeken en literatuur, wat de informatie gelijker maakt, maar ook zorgt dat andere inzichten en perspectieven niet meegenomen worden in het determinatieproces. Om deze reden wordt geadviseerd om gebruik te maken van meer basismateriaal. Het gebruik van twee verschillende boeken bij het determineren van een categorie zou al kunnen helpen bij het controleren van de informatie. Daarnaast wordt ook geadviseerd om naast het Deventer Systeem gebruik te maken van een ruime hoeveelheid aanvullende catalogi. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van dergelijk naslagwerk, maar er kan meer ingezet worden ter verdieping. Daarnaast zou een soort redactie van archeologen wenselijk zijn indien dit onderzoek verder wordt doorgezet, aangezien op deze manier een net van controle wordt gecreëerd binnen het vakgebied, maar wel met meerdere expertises.

Ter bevordering van de determinatie van de benen artefacten, wordt een microscopisch vervolgonderzoek aangeraden. Hierdoor kan duidelijk worden gedetermineerd van welk soort materiaal de benen objecten zijn gemaakt. In dit onderzoek is hier niet aan toegekomen, waardoor wellicht een verkeerde conclusie is getrokken op basis van de kenmerken van benen objecten.

Wanneer wordt gekeken naar de uitkomsten van het meso-onderzoeksniveau, kunnen hier nog aanbevelingen over worden gemaakt. De opgraving HER99 nooit volledig uitgewerkt, waardoor bepaalde context van de beerkelders misschien gemist is. Geadviseerd wordt om de opgraving HER99 uit te werken en samen te

voegen met de materiaalanalyse in dit onderzoek. In dit geval wordt direct duidelijk of de geconcludeerde informatie overeenkomt met de conclusies uit de opgravingsgegevens en overige onderdelen van het onderzoek. Op deze manier wordt dit afstudeeronderzoek in een breder kader geplaatst en worden de context, sporen en structuren en technieken duidelijker.

Daarnaast is alleen het materiaal uit twee beerkelders onderzocht, het overige materiaal uit de opgraving HER99 is niet meegenomen binnen dit onderzoek. Aangeraden wordt om al het vondstmateriaal uit te werken en hierna te combineren met de uitkomsten van dit onderzoek. Op deze manier is niet alleen een enkel perceel uitgewerkt, maar wordt de archeologie en historie van een heel perceel duidelijk. Hierdoor kan een nog betrouwbaarder beeld van de sociaaleconomische status worden gevormd.

Het vondstmateriaal dat is meegenomen in dit onderzoek is niet tot in zijn totaliteit onderzocht. Er zijn enkele houten resten gevonden onder de metalen vondsten. Dit hout is echter bij nader inzien niet geschikt voor vervolgonderzoek. Een dendrochronologisch onderzoek wordt dus afgeraden.

Tijdens het veldonderzoek zijn enkele monsters van beide kelders genomen. Deze monsters zijn in 1999 gezeefd en beschreven, maar niet meegenomen in verder onderzoek. Hierom wordt een ecologisch vervolgonderzoek aangeraden om meer te weten te komen over de diëten van de gebruikers van de beerkelder en dus bewoners van een stedelijke context ten tijde van de Gouden Eeuw. Deze informatie draagt bij aan de bekende informatie over consumptiegedrag onder stedelijke inwoners en is tevens een controle van de sociaaleconomische interpretatie.

Het wordt aanbevolen om de roodbakkende lekschaal (r-lek-900) en het glazen flesje (gl-fle-900) voor te leggen aan de beheerders van het Deventer-systeem, in beide gevallen gaat het om een nader te bepalen typenummer. In het geval van een nieuw type, kan er nieuwe informatie en typenummers worden toegevoegd aan het systeem en draagt het onderzoek bij aan de ontwikkeling van dit systeem.

Tevens wordt aangeraden het geplande archiefonderzoek vooralsnog uit te voeren wanneer dit onderzoek verder wordt doorgezet. Het korte, online archiefonderzoek toonde dat er zeker nog aktes en informatie beschikbaar waren uit de Fluwelen Burgwal ten tijde van de datering van de beerkelders. Deze informatie zou kunnen worden toegevoegd aan een vervolgonderzoek om een nog beter beeld van de straat te kunnen krijgen.

Op het macroniveau kunnen ook een aantal aanbevelingen worden gedaan. Een vergelijkend onderzoek tussen de resultaten van beerkelder 55 en 61 is uitgevoerd, met daarnaast een extra vergelijking met een aantal soortgelijke complexen uit de binnenstad van Den Haag. Er is echter enkel gekeken naar Den Haag, niet naar andere nederzettingen of complexen. Dit geeft geen representatief beeld van een beerputtenonderzoek, aangezien maar een enkele nederzetting is

vergeleken met zichzelf. Aangeraden wordt om het vergelijkende onderzoek uit te breiden naar niet alleen de resultaten van de beerputten uit dit onderzoek en Den Haag, maar om ook andere nederzettingen en steden te gebruiken als vergelijkingsmateriaal. Trends die landelijk speelden worden nu over het hoofd gezien, waardoor een beknopte conclusie kan worden gesteld.

BIBLIOGRAFIE

Literatuurlijst

- Baart, J., & Amsterdams Historisch Museum. (1977). *Opgravingen in Amsterdam: 20 jaar stadskernonderzoek*. Fibula-Van Dishoeck.
- Bartels, M. (1999). *Steden in scherven: Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)* 2. SPA.
- Belford, P. (2012). Metals and Metalworking: The Changing Role of Archaeometallurgy in British Archaeological Practice. *The Historic Environment: Policy & Practice*, 3(2), 170–175.
- Bernfeld, T. L. (2012). Matters Matter: Material Culture of Dutch Sephardim (1600-1750). *Studia Rosenthaliana*, 44, 191–216.
- Bitter, P. (1997). *Wonen op niveau: Archeologie, bouwhistorie en historie van twee percelen aan de Langestraat* | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Bureau Monumentenzorg en Archeologie Amersfoort. <https://catalogus.cultureelerfgoed.nl/Details/archeologicalreports/550037809>
- Bitter, P. (2013). *Met de schoenen op het bodemarchief. Archeologisch onderzoek in Langestraat 49*. 266.
- Bitter, P. (2016). *Geworteld in de bodem*. Gemeente Alkmaar. <https://doi.org/10.17026/DANS-ZT5-ACDD>
- Bitter, P., Dijkstra, J., Roedema, R., & Wilgen, R. V. (2016). *Wonen op Niveau*. Gemeente Alkmaar. <https://doi.org/10.17026/DANS-Z5B-XE7K>
- Bitter, P., Verspay-Frank, L., & Jong-Lambregts, A. J. M. D. (2016). *Basisrapport Opgraving 04ODG (Oudegracht)*. Gemeente Alkmaar. <https://doi.org/10.17026/DANS-ZRN-U7WT>
- Bult, E. J. (1992). *IHE Delft prospers on a cesspit: Archaeological research between Oude Delft and Westvest = IHE Delft bloeit op een beerput : archeologisch onderzoek tussen Oude Delft en Westvest*. IHE.
- Carmiggelt, A., & van Veen, M. M. A. (2009). *Laat- en postmiddeleeuws afval afkomstig uit zes vondstcomplexen te Den Haag*. <https://doi.org/10.17026/DANS-XHW-FBBZ>
- Claeys, J., Jaspers, N. L., & Ostkamp, S. (2010). *Vier eeuwen leven en sterven aan de Dokkershaven: Een archeologische opgraving van een postmiddeleeuwse stadswijk in het Scheldekwartier in Vlissingen*. ADC ArcheoProjecten.

- Clevis, H. (1989). *Weggegooid en teruggevonden: Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen*. Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek.
- Clevis, H. (1990). *Verscholen in vuil: Archeologische vondsten uit Kampen, 1375-1925*. Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek,.
- Clevis, H. (n.d.). *De gracht van de havezate Werkeren in Zwolle als stort voor afval* (Archeologische Rapporten Zwolle). Collectie Overijssel locatie Zwolle. Retrieved May 16, 2022, from
- Coffin, S. D. (2017). *Moustiers Ceramics: Gifts from the Eugene V. and Clare E. Thaw Collection*. Retrieved May 16, 2022, from <https://www.cooperhewitt.org/channel/moustiers/>
- Crismer, L. M. (1983). *De merkwaardige geschiedenis van het water van Spa*. S.A. Spa Monopole N.V. <https://www.deslegte.com/de-merkwaardige-geschiedenis-van-het-water-van-spa-47765/>
- De Riemer, J. (1739). *Beschryving van s'Graven-Hage behelzende deszelfs oorsprong, benaming, gelegenheid, uitbreidingen onheilen en luister*. Boitet. <https://books.google.nl/books?id=TkNDAAAACAAJ>
- De Rue, Y. J. W. R. (2016). Hoofdstuk 6. Aardewerk. *Plan Nieuwe Bierkaai (Deelgebieden 2 En 3) (Bierkaaistraat, Dubbele Poort, Vismarkt, Overdamstraat Te Hulst, Gemeente Hulst. Arcadis Archeologisch Rapport 93*. https://www.academia.edu/49171293/Hoofdstuk_6_Aardewerk
- Diederiks, H. A., & Verkerk, C. L. (1972). Stad-achterland in de geschiedenis van West-Europa. *Sociologische Gids*, 19(2), 103–115.
- Dijkstra, M. F. P., & Ostkamp, S. (2006). "Vondsten uit een beerput van huis Rosendaal te Lisse (ca. 1590-1630). Een kijkje in de keuken van een VOC-beambte." In *Assembled Articles 3* (p. 45). Amsterdam Institute for Humanities Research (AIHR).
- Doeve, P. (2021). *Leiden Lammermarkt*. DataverseNL. <https://doi.org/10.34894/BXVDMN>
- Dreiskämper, P. (1998). *Redeloos, radeloos, reddeloos* (1st ed., Vol. 3). Uitgeverij Verloren.
- Duco, D. H. (1987). *De Nederlandse kleipijp: Handboek voor dateren en determineren*. Groen.
- Duco, D. H., & Jefferis, C. (2003). *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Stichting Pijpenkabinet 2003.
- Duijn, D. M. (2012). *Huis en haven onder de straat Archeologisch onderzoek tijdens rioolwerkzaamheden van de Noorder Havendijk tot de Compagniesbrug in Enkhuizen* (Archeologisch onderzoek No. 46; West-Friese Archeologische

- Rapporten, p. 454). Archeologie West-Friesland.
<https://www.archeologiewestfriesland.nl/publicatie/war-46/>
- Duijn, D. M. (2020). *Een nieuwbouwwijk uit de Gouden Eeuw*. Data Archiving and Networked Services (DANS). <https://doi.org/10.17026/DANS-XSZ-58ZX>
- Gawronski, J. (2017). *Ons' Lieve Heer op Solder. Archeologisch onderzoek Oudezijds Voorburgwal 38-40, Amsterdam (2013-2014)*. 403.
- Gawroński, J. (n.d.). *Amsterdam Ceramics: A City's History and an Archaeological Ceramics Catalogue 1175-2011*. Stichting Promotie Archaeologie.
- Gawronski, J., Hulst, M., Jayasena, R., Veerkamp, J. (2010). *Glasafval op het achtererf: Archeologische opgraving Rozenstraat, Amsterdam (2006)*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie.
- Gawronski, J., Jayasena, R., & Gawronski, R. J. J. (2013). Een beerput van welgestelden in de Amsterdamse grachtengordel 1675-1750: Archeologische opgraving Herengracht 12, Amsterdam (2006) : AAR 71. *Undefined*.
- Gawronski, J., Veerkamp, J., & Jayasena, B. (2017). *De stad in profiel—Archeologische begeleidingen in het centrum van Amsterdam (2011-2016)* (Vol. 94). Monumenten en Archeologie.
<https://www.bibliotheek.nl/catalogus/titel.412971437.html/de-stad-in-profiel/>
- Hoogendijk, T. (2018). *Kerkbuurt 1-6 Hollandia-reeks 295 Archeologische Opgraving (AO), Oostzaan—Kerkbuurt 1-6*. <https://doi.org/10.17026/DANS-XRC-BK2J>
- Hoogendijk, T., Brandenburgh, C., Campenhout, E. de, Doeve, P., Drenth, E., Hendriksen, M., Lange, S., Meer, W. van der, Meijer, Y., Oldenmenger, G., Putten, M.J. van, Rijkelijkhuizen, M., Tolboom, M., Willems, J.M.J. (2020). Wonen, werken en winkelen in de Catharinasteeg (12e-20e eeuw). *BAAC*.
<https://doi.org/10.17026/dans-x59-6bje>
- Jacobs, E. (2008). *Rapport 0708 Definitief onderzoek Achterom 36-44, Den Haag*. Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag.
<https://doi.org/10.17026/DANS-2CP-JMDC>
- Jacobs, E., & van Veen, M. M. A. (2011). *Van kerk tot rekenwerk. Laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen aan het Lange Voorhout*. Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag.
- Keemink, M. (2012). *Middeleeuws glas van het complex IPSE in Delft: Een bijzonder rijke glasvondst onderin een beerput van het Sint Claraklooster*.
<https://hdl.handle.net/1887/19502>

- Kessler, D., & Temin, P. (2005). *Money and prices in the Early Roman Empire*. Cambridge, MA : Massachusetts Institute of Technology, Dept. of Economics. <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/63816>
- Klomp, M. (2016). *Van Heutszkazerne*. <https://books2search.com/van-heutszkazerne-9789085330820>
- Kossmann, F. J., Henkes, H. E. (1997). Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-1800. Glass without gloss. Utility glass from five centuries excavated in the Low Countries 1300-1800. *BMGN - Low Countries Historical Review*, 112, 94. <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.4404>
- Kottman, J. (1991). Flessen, glazen en een tazza. In *Tot de bodem uitgezocht: Glas en ceramiek uit een beerput van de "Hof van Batenburg" te Nijmegen, 1375-1850* (p. 39). Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.
- Ostkamp, S. (2010). *Dijkstra, J., Houkes, M. C., & S, Ostkamp, S. (red.), 2010: Over leven aan de rand van Gouda. Een archeologische opgraving en begeleiding in het plangebied Bolwerk. ADC Rapport 1770, Amersfoort.*
- Ostkamp, S. (2012). *Het aardewerk en het glas uit de opgraving Arnemuiden binnen de context van Walcheren en de Nederlanden*. 39-88;125-148. *ADC Archeoprojecten*
- Pantelaki, M. (2019). *Italian Majolica: A Study of Excavated Fragments in Crete (Greece) and the Pringsheim Collection of Vessels in Rotterdam (the Netherlands)*. <https://hdl.handle.net/1887/81671>
- Pavlovic, A., & van Veen, M. M. A. (2016). *Spui voormalige nummers 24, 26 en 28a, gemeente Den haag*. <https://doi.org/10.17026/DANS-ZG6-VQQP>
- Pijzel-Dommisse, J., & Titus M. Eliëns, T. (2009). *Glinsterend glas: 1500 jaar Europese glaskunst*. Waanders. <https://www.codart.nl/guide/agenda/glinsterend-glas-1500-jaar-europese-glaskunst/>
- Pluis, J., Hanekuijk, D., Koning, J. de, & Blanchett, C. (2013). *De Nederlandse tegel: Decors en benamingen, 1570-1930 / The Dutch tile : designs and names, 1570-1930*. Primavera Pers.
- Price, J. L. (1988). William III, Engeland and the Balance of Power in Europe. *Groniek*, 101, Article 101. <https://ugp.rug.nl/groniek/article/view/16283>
- Rijkelijkhuizen, M. (2008). *Handleiding voor de determinatie van harde dierlijke materialen: Bot, gewei, ivoor, hoorn, schildpad, balein en hoef*. Amsterdam University Press. https://www.academia.edu/10952197/Handleiding_voor_de_determinatie_

van_harde_dierlijke_materialen_Bot_gewei_ivoor_hoorn_schildpad_balein
_en_hoef

- Rinaldi, M. (1989). *Kraak Porcelain—A Moment in the History of Trade*. Bamboo Publishing. <https://www.find-more-books.com/book/isbn/1870076095.html>
- Schricks, C. P. (2017) *Perzisch 'porselein' en een gedateerd majolicabord uit Enkhuizen. Keramiekvondsten uit Enkhuizen als spiegel van de materiële cultuur in een globaliserende wereld. In: Vormen uit vuur 233, 28-51.*
- Schricks, C. P. (2012). *Vijf eeuwen Vijzeltuin Inventariserend archeologisch onderzoek binnen het plangebied De Vijzeltuin in Enkhuizen* (Inventariserend archeologisch onderzoek No. 25; West-Friese Archeologische Rapporten, p. 209). Archeologie West-Friesland. <https://www.archeologiewestfriesland.nl/publicatie/war-25/>
- Thijssen, J. (1991). *Tot de bodem uitgezocht: Glas en ceramiek uit een beerput van de "Hof van Batenburg" te Nijmegen, 1375-1850*. Stichting Stadsarcheologie Nijmegen.
- Van Aken-Fehmers, M. S., Bosmans, S. A., Dumortier, C., Erkelens, W., Groen, B., Lahaussois, C., & Eliens, T. M. (2008). *Delfts Aardewerk: Geschiedenis van een Nationaal Product : Vazen Met Tuiten 300 Jaar Pronkstukken / Dutch Delftware : History of a National Product : Vases with Spouts Three Centuries of Splendour*. Waanders Uitgevers Zwolle. <https://www.biblio.com/book/delfts-aardewerk-geschiedenis-van-een-nationaal/d/1011733871>
- Van Oosten, R. (2015). *De stad, het vuil en de beerput De opkomst, verbreiding en neergang van de beerput in stedelijke context*. <https://www.sidestone-com.ezproxy.leidenuniv.nl/books/de-stad-het-vuil-en-de-beerput>
- Van Veen, G.R. (2010). *De broederschap "Maria in de wijngaard."* Gemeente Utrecht, HALOS.
- Velde, H. V. D., Ostkamp, S., Veldman, H. A. P., & Wyns, S. (2011). *Venlo Maasboulevard*. ADC ArcheoProjecten. <https://doi.org/10.17026/DANS-X84-MSAC>
- Wijsenbeek, F. C. (2009). *Bodegraven, Oud Bodegraafseweg. Kijkgaatjes in het verleden van Bodegraven*. <https://doi.org/10.17026/DANS-XFU-CXWV>
- Wijsenbeek, T. (2009). *Den Haag / Deel 2: De tijd van de Republiek, Th. Wijsenbeek (first)*. Uitgeverij Wbooks.
- Willemsen, A. (1994). Kinder-spel en Poppe-goet. 17de-eeuwse miniatuur-gebruiksvoorwerpen en hun functie. 28, 9, 392–299.

Žvirblys, A. (2021). The oldest clay tobacco pipes from Vilnius, Lithuania: The interpretation of origin, chronology and social context. *Estonian Journal of Archaeology*, 25(2), 93–112. <https://doi.org/10.3176/arch.2021.2.01>

Internethronnen

- *Amsterdams Dagblad. Oranje op Aardewerk*. Geraadpleegd op 24 januari 2022. <https://www.amsterdamsdagblad.nl/algemeen/erfgoed-van-de-week-oranje-op-aardewerk>
- *Archeologie Zuid-Holland. De Jacobakan*. Geraadpleegd op 2 december 2021. <https://www.archeologiehuiszuidholland.nl/en/zien-en-doen/hogtepunten-collectie/collectie-middeleeuwen/36-collectie/middeleeuwen/561-jacobakan-3-geraadpleegd-op-02-11-2021>
- *Bouwkeramiek—De betekenis volgens Collectie Nederland*. Geraadpleegd op 16 mei 2022. <https://www.ensie.nl/collectie-nederland/bouwkeramiek>
- *Ensie. Nederlandse collectie Bouwkeramiek*. Geraadpleegd op 15 november 2021. <https://www.ensie.nl/collectie-nederland/bouwkeramiek>
- *Geschiedenis van Zuid-Holland. Geschiedenis van Den Haag*. Geraadpleegd op 18 november 2021. <https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/verhalen/geschiedenis-van-den-haag/>
- *Haagse Tijden. Hugenoten vluchten naar Den Haag*. Geraadpleegd op 18 oktober 2021. <https://www.haagsetijden.nl/tijdljn/regenten-en-vorsten/hugenoten-vluchten-naar-den-haag>
- *Historiek. Culturele invloed van de Hugenoten*. Geraadpleegd op 17 oktober 2021. <https://historiek.net/culturele-invloed-van-de-hugenoten/52348/>
- *Koninklijk huis. Tijdlijn stadhouders republiek*. Geraadpleegd op 19 oktober 2021. <https://www.koninklijkhuis.nl/onderwerpen/geschiedenis/stadhouders/tijdljn>
- *Majolica en tinglazuur: De basis voor Delfts aardewerk. Delftsaardewerk.nl*. Geraadpleegd op 16 mei 2022. <https://delftsaardewerk.nl/verdiepen/3578-majolica-en-tinglazuur-de-basis-voor-delfts-aardewerk>
- *Majolica en tinglazuur: de basis voor Delfts aardewerk*. Geraadpleegd op 22 november 2022. <https://delftsaardewerk.nl/verdiepen/3578-majolica-en-tinglazuur-de-basis-voor-delfts-aardewerk>
- Muziek, A. F. O. *Culturele invloed van de Hugenoten*. Historiek. Geraadpleegd op 16 mei 2022. <https://historiek.net/culturele-invloed-van-de-hugenoten/52348/>

- *Rijksvastgoedbedrijf. Geschiedenis Binnenhof Den Haag*. Geraadpleegd op 18 november 2021. <https://www.rijksvastgoedbedrijf.nl/vastgoed/projecten-in-uitvoering/den-haag-binnenhof/geschiedenis-binnenhof>
- *Witbakkend aardewerk*. Geraadpleegd op 21 november 2021. <http://www.geschiedenisvanvlaarding.nl/verhalen/voorwerpen/witbakkend-aardewerk>

BIJLAGEN

Bijlage 1: Telling volledige complex, beide beerkelders, in MAE.

<i>Categorie</i>	<i>Type</i>	<i>MAE</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Tegels</i>		5	1.11%
<i>Faience</i>		11	24.89%
	f-bor	9	2.00%
	f-bor-1	5	1.11%
	f-bor-2	39	8.67%
	f-bor-7	2	0.44%
	f-bor-8	9	2.00%
	f-bor-11	3	0.67%
	f-bor-15	1	0.22%
	f-bor-17	3	0.67%
	f-bor-19	1	0.22%
	f-kom	3	0.67%
	f-kom-1	2	0.44%
	f-kom-3	3	0.67%
	f-kom-10	3	0.67%
	f-kom-15	1	0.22%
	f-kom-20	1	0.22%
	f-kop-1	6	1.33%
	f-kop-2	2	0.44%
	f-kop-10	1	0.22%
	f-kop-11	1	0.22%
	f-kop-22	1	0.22%
	f-vaa-900	1	0.22%
	f-min	1	0.22%
	f-pis	1	0.22%

Majolica

f-plo	2	0.44%
f-plo-1	1	0.22%
f-plo-3	2	0.44%
f-sbe-1	1	0.22%
f-zal-2	2	0.44%
f-zal-3	1	0.22%
INDET	4	0.89%
	16	3.56%
m-bor	7	1.55%
m-bor-3	1	0.22%
m-bor-5	2	0.44%
m-bor-11	1	0.22%
m-bor-12	4	0.89%
m-zal-1	1	0.22%

Porselein

	7	1.56%
p-bor-1	3	0.67%
p-bor-9	1	0.22%
p-kop-1	1	0.22%
p-kop-11	2	0.44%

Pijpaardewerk

	53	11.78%

Roodbakkend

	81	18.00%
r-bak	1	0.22%
r-bak-4	3	0.67%

r-bor	2	0.44%
r-bor-3	4	0.89%
r-bor-7	1	0.22%
r-bor-10	1	0.22%
r-bor-11	1	0.22%
r-bor-18	2	0.44%
r-dek-4	1	0.22%
r-dek-8	1	0.22%
r-fru-4	1	0.22%
r-gra	18	4.00%
r-gra-17	2	0.44%
r-gra-30	4	0.89%
r-gra-91	2	0.44%
r-kan	2	0.44%
r-kop-2	4	0.89%
r-kop-20	2	0.44%
r-min	2	0.44%
r-pis-5	2	0.44%
r-pot-29	1	0.22%
r-stk-2	3	0.67%
r-tes-1	2	0.44%
r-tes-7	2	0.44%
r-vet	1	0.22%

	r-vet-4	1	0.22%
	r-vet-900	1	0.22%
	r-vog	1	0.22%
	r-zal	1	0.22%
	INDET	12	2.67%
		1	0.22%
	s1-kan-3	1	0.22%
		8	1.78%
	s2-fle	3	0.67%
	s2-kan-32	1	0.22%
	S2-kan-5	2	0.44%
	s2-kan-33	1	0.22%
	s2-kan-49	1	0.22%
<i>Witbakkend</i>		36	8.00%
	w-dek-8	1	0.22%
	w-gra	1	0.22%
	w-gra-6	1	0.22%
	w-gra-10	13	2.89%
	w-kom	1	0.22%
	w-kom-7	1	0.22%
	w-kop-7	1	0.22%
	w-kop-39	1	0.22%

Glas

w-lek	2	0.44%
w-min	1	0.22%
w-oli-2	1	0.22%
w-tes-3	1	0.22%
w-zal-1	1	0.22%
w-zal-4	6	1.33%
INDET	4	0.89%
	131	29.11%
gl-bek-4a	2	0.44%
gl-bek-5	12	2.67%
gl-bek-8b	4	0.89%
gl-bek-10	1	0.22%
gl-bek-12	1	0.22%
gl-bek-12a	3	0.67%
gl-bek-13	2	0.44%
gl-bek-15	2	0.44%
gl-bek-15a	2	0.44%
gl-bek-19	1	0.22%
gl-bek-26	1	0.22%
gl-bek-31a	1	0.22%
gl-bek-37	1	0.22%
gl-bek-50	1	0.22%
gl-bek-68	1	0.22%
gl-bor-4	1	0.22%
gl-bst-900	1	0.22%
gl-fle	2	0.44%

Eindtotaal

gl-fle-3	5	1.11%
gl-fle-4	3	0.67%
gl-fle-7	3	0.67%
gl-fle-9	5	1.11%
gl-fle-11	1	0.22%
gl-fle-15	1	0.22%
gl-fle-18	1	0.22%
gl-fle-32	1	0.22%
gl-fle-34	1	0.22%
gl-fle-76	1	0.22%
gl-fle-132	1	0.22%
gl-fle-900	1	0.22%
gl-kan	1	0.22%
gl-kan-3	1	0.22%
gl-kel	2	0.44%
gl-kel-11	5	1.11%
gl-kel-13	5	1.11%
gl-kel-14	6	1.33%
gl-kel-37	1	0.22%
gl-kel-43	1	0.22%
gl-roe-2	2	0.44%
gl-roe-5	1	0.22%
gl-roe-11	1	0.22%
gl-sta-5	1	0.22%
gl-uri-1	1	0.22%
INDET	40	8.89%
	450	100.00%

Bijlage 2: Tellijst spoor 55

<i>Categorie</i>	<i>Type</i>	<i>MAE</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Tegels</i>		5	1.72%
<i>Faience</i>		86	29.66%
	f-bor	7	2.41%
	f-bor-1	3	1.03%
	f-bor-2	29	10.00%
	f-bor-7	1	0.34%
	f-bor-8	7	2.41%
	f-bor-11	2	0.69%
	f-bor-15	1	0.34%
	f-bor-17	3	1.03%
	f-bor-19	1	0.34%
	f-kom	2	0.69%
	f-kom-1	2	0.69%
	f-kom-3	3	1.03%
	f-kom-10	3	1.03%
	f-kom-15	1	0.34%
	f-kom-20	1	0.34%
	f-kop-1	5	1.72%
	f-kop-2	2	0.69%
	f-kop-10	1	0.34%
	f-kop-11	1	0.34%
	f-kop-22	1	0.34%
	f-pis	1	0.34%
	f-plo	2	0.69%
	f-plo-3	1	0.34%
	f-sbe-1	1	0.34%

	f-zal-2	2	0.69%
	f-zal-3	1	0.34%
	INDET	2	0.69%
<i>Majolica</i>		5	1.72%
	m-zal-1	1	0.34%
	m-bor	1	0.34%
	m-bor-11	1	0.34%
	m-bor-12	2	0.69%
<i>Porselein</i>		5	1.72%
	p-bor-1	2	0.69%
	p-kop-1	1	0.34%
	p-kop-11	2	0.69%
<i>Pijpaardewerk</i>		37	12.76%
<i>Roodbakkend</i>		37	12.76%
	r-bak	1	0.34%
	r-bak-4	1	0.34%
	r-bor-3	3	1.03%
	r-bor-7	1	0.34%
	r-bor-10	1	0.34%
	r-bor-11	1	0.34%
	r-bor-18	2	0.69%
	r-dek-4	1	0.34%
	r-dek-8	1	0.34%

	r-fru-4	1	0.34%
	r-gra	3	1.03%
	r-gra-17	1	0.34%
	r-gra-30	4	1.38%
	r-gra-91	2	0.69%
	r-kan	2	0.69%
	r-min	2	0.69%
	r-pis-5	2	0.69%
	r-pot-29	1	0.34%
	r-stk-2	2	0.69%
	r-tes-1	2	0.69%
	r-vet-900	1	0.34%
	r-zal	1	0.34%
	INDET	1	0.34%
<i>Steengoed behandeld</i>		6	2.07%
	s2-fle	3	1.03%
	S2-kan-5	1	0.34%
	s2-kan-32	1	0.34%
	s2-kan-33	1	0.34%
<i>Witbakkend</i>		19	6.55%
	w-dek-8	1	0.34%

Glas

w-gra	1	0.34%
w-gra-6	1	0.34%
w-kom	1	0.34%
w-kom-7	1	0.34%
w-kop-7	1	0.34%
w-kop-39	1	0.34%
w-lek	1	0.34%
w-min	1	0.34%
w-oli-2	1	0.34%
w-tes-3	1	0.34%
w-zal-1	1	0.34%
w-zal-4	6	2.07%
INDET	1	0.34%
	90	31.03%
gl-bek-4a	2	0.69%
gl-bek-5	11	3.79%
gl-bek-8b	2	0.69%
gl-bek-12a	1	0.34%
gl-bek-13	2	0.69%
gl-bek-15	2	0.69%
gl-bek-15a	2	0.69%
gl-bek-26	1	0.34%
gl-bek-31a	1	0.34%
gl-bek-37	1	0.34%

Eindtotaal

gl-bek-50	1	0.34%
gl-bek-68	1	0.34%
gl-bor-4	1	0.34%
gl-bst-900	1	0.34%
gl-fle	2	0.69%
gl-fle-3	3	1.38%
gl-fle-4	1	0.34%
gl-fle-9	3	1.03%
gl-fle-11	1	0.34%
gl-fle-18	1	0.34%
gl-fle-32	1	0.34%
gl-fle-34	1	0.34%
gl-fle-132	1	0.34%
gl-fle-900	1	0.34%
gl-kan	1	0.34%
gl-kel	2	0.69%
gl-kel-11	4	1.38%
gl-kel-13	4	1.38%
gl-kel-14	6	2.07%
gl-kel-37	1	0.34%
gl-roe-2	1	0.34%
gl-sta-5	1	0.34%
gl-uri-1	1	0.34%
INDET	23	7.93%
	290	100.00%

Bijlage 3: Tellijst spoor 61

<i>Categorie</i>	<i>Type</i>	<i>MAE</i>	<i>MAE (%)</i>
<i>Faience</i>		25	15.63%
	f-bor	2	1.25%
	f-bor-1	2	1.25%
	f-bor-2	10	6.25%
	f-bor-7	1	0.63%
	f-bor-8	2	1.25%
	f-bor-11	1	0.63%
	f-kom	1	0.63%
	f-kop-1	1	0.63%
	f-min	1	0.63%
	f-plo-1	1	0.63%
	f-plo-3	1	0.63%
	INDET	2	1.25%
<i>Majolica</i>		11	6.88%
	m-bor	6	3.76%
	m-bor-3	1	0.63%
	m-bor-5	2	1.25%
	m-bor-12	2	1.25%
<i>Porselein</i>		2	1.25%
	p-bor-1	1	0.63%
	p-bor-9	1	0.63%
<i>Pijpaardewerk</i>		16	10.00%
<i>Roodbakkend</i>		44	27.50%

	r-bak-4	2	1.25%
	r-bor	2	1.25%
	r-bor-3	1	0.63%
	r-gra	15	9.38%
	r-gra-17	1	0.63%
	r-kop-2	4	2.50%
	r-kop-20	2	1.25%
	r-stk-2	1	0.63%
	r-tes-7	2	1.25%
	r-vet	1	0.63%
	r-vet-4	1	0.63%
	r-vog	1	0.63%
	INDET	11	6.88%
<i>Steengoed onbehandeld</i>		1	0.63%
	s1-kan-3	1	0.63%
<i>Steengoed behandeld</i>		2	1.25%
	s2-kan-49	1	0.63%
	s2-kan-5	1	0.63%
<i>Witbakkend</i>		17	10.63%
	w-gra-10	13	8.13%
	w-lek	1	0.63%

Glas

INDET	3	1.88%
-------	---	-------

42	26.25%
-----------	---------------

gl-bek-5	1	0.63%
----------	---	-------

gl-bek-8b	2	1.25%
-----------	---	-------

gl-bek-10	1	0.63%
-----------	---	-------

gl-bek-12	1	0.63%
-----------	---	-------

gl-bek-12a	2	1.25%
------------	---	-------

gl-bek-19	1	0.63%
-----------	---	-------

gl-fle-3	1	0.63%
----------	---	-------

gl-fle-4	2	1.25%
----------	---	-------

gl-fle-7	3	1.88%
----------	---	-------

gl-fle-9	2	1.25%
----------	---	-------

gl-fle-15	1	0.63%
-----------	---	-------

gl-fle-76	1	0.63%
-----------	---	-------

gl-kan-3	1	0.63%
----------	---	-------

gl-kel-11	1	0.63%
-----------	---	-------

gl-kel-13	1	0.63%
-----------	---	-------

gl-kel-43	1	0.63%
-----------	---	-------

gl-roe-2	1	0.63%
----------	---	-------

gl-roe-5	1	0.63%
----------	---	-------

gl-roe-11	1	0.63%
-----------	---	-------

INDET	17	10.63%
-------	----	--------

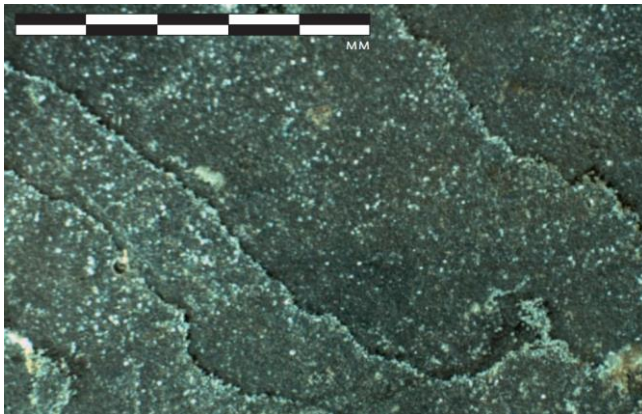
Eindtotaal

160	100.00%
------------	----------------

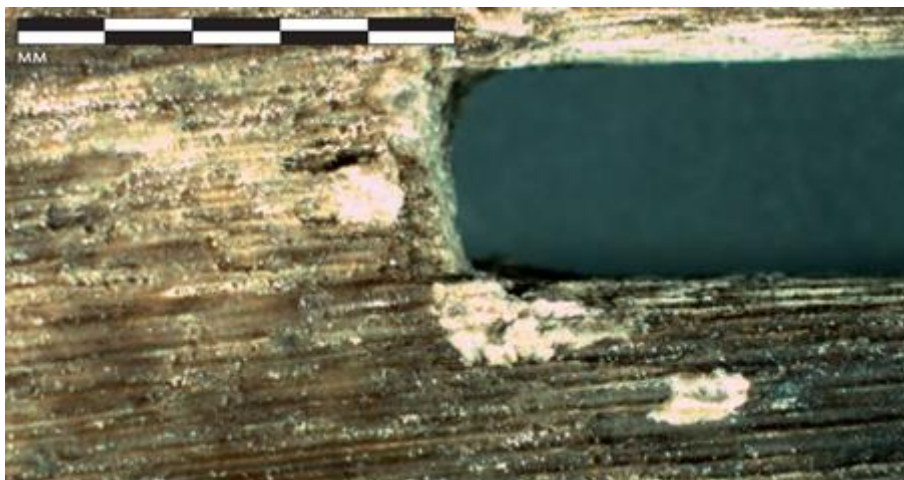
Bijlage 4: Determinatie dierlijke materialen

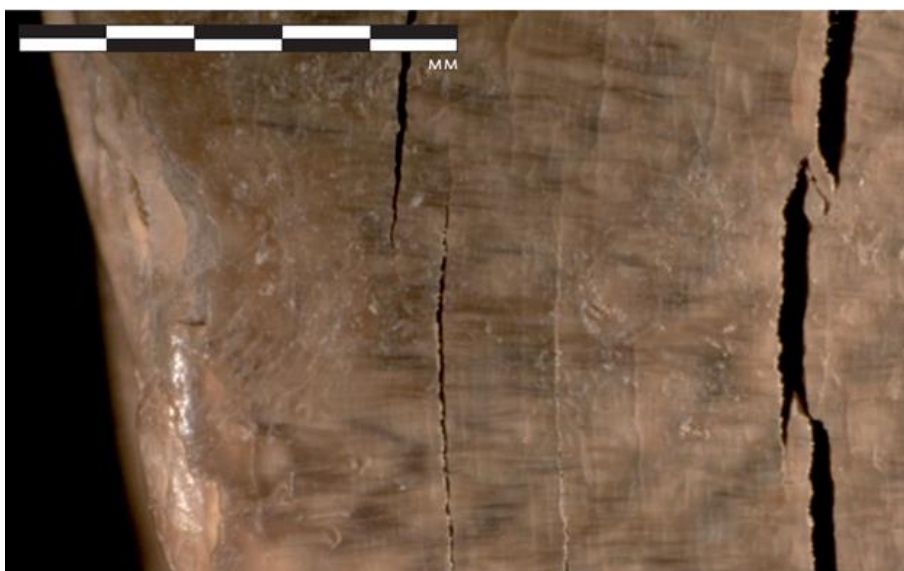
Figuur 0.2. Close-up van de kam en de verweringspatronen.

Figuur 0.1. groeven gevormd door het loslaten van lagen op een kam van schildpad. Bron: M. Rijkelijkhuizen.

Figuur 0.4. Groeven en vezeltextuur op een object van hoorn. Bron: M. Rijkelijhuizen.

Figuur 0.3. Verwering op een meshelft van ivoor, met overeenkomstige verwering als op de bestudeerde dobbelsteen. Bron: M. Rijkelijhuizen.

Figuur 0.5. Verwering op een vermoedelijk ivoren dobbelsteen. Vergelijkbare verwering als het ivoren mesheft.

